

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСІСІЧНИК

XII

**ВИЗВОЛЬНИЙ
ПЛЯХ**

Суспільно-політичний і науко-
во-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

**LIBERATION
PATH**

Ukrainian Political, Social,
Scientific & Literary Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

№ 12 (110), December, 1956, Vol. IX

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Проф. д-р В. Державин

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ПЛЯХУ» НА 1956 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія	2 ф. 4 шіл.	1 ф. 2 шіл.	12 шіл.	4 шіл.
Австрія ...	60 шіл.	33 шіл.	18 шіл.	6 шіл.
Аргентина	54 пезів	28 пезів	15 пезів	5 пезів
Бельгія ...	250 б. фр.	130 б. фр.	70,50 б. фр.	23,50 б. фр.
В. Британія	1 ф. 18 шіл.	19 шіл.	10 шіл.	3 шіл. 6
Канада ...	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Німеччина	14 н. м.	7,50 н. м.	4,20 Н. М.	1,40 н. м.
Парагвай .	64 гуар.	34 гуар.	18 гуар.	6 гуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цент.
Франція ..	1.700 ф. фр.	850 ф. фр.	480 ф. фр.	160 ф. фр.
Швеція ...	24,80 кор.	12,50 кор.	7,20 кор.	2,40 кор.

В інших країнах — у переліченні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУ-
КОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 12/36 (110)

ГРУДЕНЬ, 1956

Річник III (IX)

Зміст XII-ої книжки

К.—Д.: ПРОТИ РУСОФІЛІВ І ПАЦИФІСТІВ	1339
Зіновій Карбович: РОЗВІЯНА ЛЕГЕНДА ПРО «МЕККУ ПРОЛЕТАРІЯТУ»	1347
М. Павлюк: ПРИВУТКОВІСТЬ СОВЕТСЬКОГО ГОСПОДА- РЮВАННЯ	1351
Проф. П. Савчук: ІВАН ФРАНКО — ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ	1362
Проф. д-р Володимир Янів: «ПАНСЬКІ ЖАРТИ» У СВІТЛІ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ	1376
М. Верес: ЗГАДКА	1392
Киянин: ІВАН ФРАНКО В КИЄВІ	1393
Д-р О. Соколевич: УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У СВІТЛІ РУ- МУНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНО-ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	1398
Проф. В. Січинський: РОКСОЛЯНА	1404
Яр Славутич: ПРУСАК (Волинська баляда)	1415
Юрій Буряківець: БЛАГОЧЕСТЯ	1416
Р. Володимир: БАЛЯДА ПРО МАНДРІВНИКА І СПОКУСНИКА. Іван Франко: СОЙЧИНЕ КРИЛО	1419
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ	1435
— З ДОКУМЕНТІВ НАШИХ ДНІВ	1443
Д-р Дмитро Бучинський: НАШ ВИДАВНИЧИЙ ДОРІВОК НА ЧУЖИНІ ЗА 1945-1956 РОКИ	1446
Софія Наумович: З НОВИХ ВИДАНЬ	1455
— СПИСОК АВТОРІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» в 1956 р.	1456

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.,
Glenroy 9., Victoria.

АРГЕНТИНА:

Olekśa Bunij,
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬГІЯ:

Omelan Kowal,
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4.

КАНАДА:

Mr. W. Maķar,
140, Bathurst St.,
Toronto, Ont.

Mr. W. Nemyliwskyj,
289, Kethleen St.,
Sudbury, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy",
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАГВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion.

США:

Very Rev. Paul Falko,
29 Wilson Str.,
Rochester 5, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

M. Fedyshyn
4811, Chopin Str.,
Detroit, 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij,
721 E-6th Str.,
New-York City, N.Y.

Клівленд і околиця:

T. Wasyluk,
4306 Wood Avenue,
Parma 29, Ohio.

ТУРЕЧЧИНА:

Sotnik Mikola Zabello,
Istanbul,
Beyoglu Posta Kutuso 224.

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26, Rue de Montholon,
Paris 9 e.

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw,
Box 759,
Stockholm, 1.

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шіл. 6 п.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомити головну Адміністрацію в Лондоні.

ПРОТИ РУСОФІЛІВ І ПАЦИФІСТІВ

Одна картина. На австрійський кордон прийшли угорські діти з табличкою на грудях: «Ми залишаємося в повстанцях, заопікуйтеся нашими дітьми, — батько і мати». Один советський старшина розказував членам закордонної червонохресної організації наступне: «Трое угорських хлопчиків за поміччю горючих пляшок з бензиною знищили боездатність трьох советських танків, не лякаючись того, що один за одним були розстріляні в час їх акції».

Інша картина. Добровільний московський сателіт Неру, отримавши листовне «в'яснення» від Булганіна, заявив у справі відтягнення московських військ з Угорщини та вільних виборів під контролею ООН таке: «Демократії в Угорщині не можна ввести силою, це було б недемократично. В Угорщині є далекосяжний конфлікт між самим угорським народом...»

Ця заява зрозумілою мовою означає, що прогнання москалів з Угорщини, щоб уможливити вільний вияв волі угорського народу, було б недемократичним чином, а вбивство тисяч безборонних дітей і жінок — є демократичним... Чи є якийсь другий, ще вірніший сателіт Москви, ніж сучасна Індія Неру? Навіть Гомулка, навіть Надь, вислужники Москви, її губернатори, признають, що приявність московських військ на теренах їхніх країн є насильством. І Неру своїми поглядами приносить Москві більше користи, ніж будь-яка компартія світу.

Суецька криза, що загострилася саме в час визвольної боротьби угорського народу, вимагає окремого розгляду. Треба мати на увазі, що Нассер запланував свою акцію проти Англії і Франції разом з Шепіловим. Тому розглядаючи Суецький конфлікт, не треба забувати Москви. Крім цього проросійські настрої на Заході ще досить сильні, п'яті колони діють усюди в некористь будь-якої протимосковської, безпосередньої чи посередньої акції, маскуючись різними ідеями і гаслами. Протибританські настрої у зв'язку з Суецькою акцією мають односторонній характер, бо їх шляхетні мотиви втрачають свою вартість в обличчі дійсності. Крім цього в них є теж чимало безпосереднього чи посереднього русофільства. А все це взяте разом допомагає Москві дістатися до Суєзу. Характеристичне, що під час голосування над справою Суєзу майже всі, за винятком Англії, Франції, Ізраїля, Австралії і Нової Зеландії, голосували в користь Нассера. Натомість, коли треба було засудити московську інтервенцію в Угорщині, то аж 11 голосів було проти, в тому теж Індія Неру. Угорщина ждала біля десяти днів, поки її справа була поставлена на сесію ООН, а справу Су-

езу США поставили негайно, зараз після вибуху збройного конфлікту. Цікаво, а одночасно дивно, що не США, а Куба, Ірландія, Італія, Пакістан і Перу висунули резолюцію, в якій засуджували Москву, вимагали відтягнення її військ з Угорщини та вільних виборів під наглядом ОН. Геройська безприкладна боротьба угорців не мала жадного впливу на циніка Неру, ані навіть на урядові кола США, але бомбардування військових об'єктів Нассера, за плечима якого стоїть Хрущов, англійськими та французькими літаками зараз викликало міжнародну акцію США. Дивно, чому акція Англії і Франції, до речі, посередньо спрямована проти Москви, трактована гірше, ніж акція вбивств з Кремля, що вбивають дітей і жінок, здушуючи волю героїського народу. Акція Англії і Франції проти Нассера вповні відповідала міжнародним (газьким) приписам ведення війни, була більш людяна, ніж можна вимагати у війні. Акція Кремля в Угорщині — це брутальна акція садистів, що ломить усі моральні та людяні закони. Ані Англія, ані Франція не хочуть поневолити Єгипет, а тільки хочуть перешкодити московським плянам, що їх реалізує Нассер, який одного дня запросить собі московських «експертів» і «оборонців» Суєзу, що замкнуть цю протоку для кораблів вільних націй.

Ми прагнемо волі й незалежності теж для всіх народів світу, тому не одобряємо жадної колоніальної імперіалістичної політики, в тому і Англії, і Франції. Але стверджуємо, що США і Об'єднані Нації головочерговим темпом поспішили засуджувати Англію і Францію, вимагали від них припинення бойових дій і т. п., але ні трохи не спішилися, за винятком вільного Китаю, Іспанії, Італії та ще декількох держав, засудити Москву за її народовбивство і безприкладний напад на Угорщину. Делегат США в ОН щойно перед голосуванням змінив формулу «ОН жаліють» на «ОН засуджують...» СРСР. Чому США подумали про міжнародну поліцію для Суєзу, а не подумали про міжнародний захист скривавленої, придушеної московськими танками Угорщини? Треба подивляти маленьку Австрію, що — збираючи неутралітет — перша поспішила з людяною допомогою угорському народові. Але можна дивуватися, що США, які ведуть перед у світовій політиці, так по-мачушиному по-трактували справу Угорщини. Важко зрозуміти, чому Айзенгауер, що ставив майже ультимативні вимоги Англії і Франції, не мав відваги поставити такі вимоги Москві. Чому Айзенгауер не поставив ультиматуму Булганіну в справі відтягнення московських військ з Угорщини з аналогічною загрозою, як це зробив Булганін у справі Суєзу? Чи таке домагання було б несправедливе, нелюдяне, неморальне?! Ультиматум міг мати такий характер, що не мусів покінчитися війною. У випадку непримирненості Москви, могло прийти, напр., до зрівняння дипломатичних відносин з нею, виключення її з ОН, бойкоту тощо. Такий крок зовсім не означає світової війни, але врятував би

честь США і довір'я до них. Ми певні, що Москва була б скапітулювала перед ультимативними вимогами США, бо мала б проти себе цілий вільний світ. США могли опісля пояснити, що мали на думці не війну, а дипломатично-господарські санкції.

Можливо, що має слушність та частина американської преси, яка твердить, що між певними колами США і потойбічними «владасть імуцями» існує своєрідне домовлення щодо «тітоїзації», як бази компромісу...

Ті, що однобічно засуджують акцію Англії і Франції забувають, що ініціатором конфлікту був, під'юджуваний Москвою, Нассер, це ж бо він знаціоналізував Суез. Неслушною є теза, що Суез це власність Єгипту, так само як не слушною є теза, що Суез мав би бути власністю якоїсь акціонерської спілки західніх капіталістів. Поперше, якщо б французи не збудували Суезького каналу, не мав би Єгипет узагалі жадної користи (яка, до речі, і так була велика) для себе. Подруге, в Європі ніде немає приватної власности на протоки. Ані Дарданелли, ані Гібральтар, ані Ла-Манш не є чиеюсь власністю, хоч кожному ясно, що, напр., побережжя цих протоків уможливають державам, до яких вони належать, кожночасно замкнути їх навіть силою. Те, що Гібральтар повинен належати Іспанії, зовсім ясне і справедливе, але це не значить, що води Гібральтару є власністю Іспанії і вона має своєвільно поводитися на них. Турки теж не розпоряджають Дарданеллами своєвільно і, на основі міжнародних договорів, Дарданелли відкриті для всіх країн. Одинокий Нассер вважає, що Суез мав би бути власністю його країни. Те, що Суез постав штучно, перекопаний на єгипетській території, Єгиптові оплачується стократно, бо з оплат за проїзд каналом кораблів він має величезні користі. Признати Нассерові право замкнути канал ніхто не може, тим більше коли він це робить з намови Москви, яка його бунтує проти Заходу. Засада вільних морів, у тому і проток, мусить мати зобов'язуючу силу для всіх, теж і для Нассера.

Але бити треба не по пальцях, а по руці, себто треба бити Москву, провокатора Хрущова і його колективне керівництво. Свою акцію Нассер розпочав з намови Шепілова, який відрадив йому брати позичку від США на будову Нассуанської греблі, щоб спровокувати недосвідченого фанатичного Нассера на конфлікт з Заходом, а тоді запропонувати свою «допомогу» в ролі «рятівника» Єгипту від «агресорів» з Лондону і Парижу... Нассер грав десять місяців з Заходом, аж урвався терпець — США і Англія відмовили йому позички. Тоді московський Авірон теж відмовив, і як Юда шепнув: націоналізуй Суез, будеш мати гроші на будову греблі... Розфанатизований, під'юджений Нассер заграв «вабанк» і викликав конфлікт з Англією.

Диявольська гра Кремля протиставила арабський світ Заході. Наші симпатії все на боці тих народів, що боряться за

свою незалежність і волю, але навколо Суєзького каналу так сплетені московські інтереси з фанатичною політикою Нассера, що моментальний захист позицій Нассера — це захист позицій Москви. Якщо б західні держави залишили в теперішньому стані Єгипет, то це значить, що Суєз стане московським, а вкортці цілий арабський світ не лише матеріально, але й політично буде московською доменею.

Так, без сантиментів і прикрас, виглядає справжня дійсність з тими єгипетськими патріотами, що не розуміють єгипетської гри Москви і насліпо самі пхаються в роставлені московські сіті. Хоч Англія і Франція керуються у своїй акції своїми егоїстичними інтересами, але в такій ситуації вони фактично боронять протимосковських позицій на Близькому Сході. На нашу думку, західні дивізії мусять забезпечити Суєз від московської агресії. Якщо, напр., США можуть мати свої причілки (бази) в Туреччині, суверенній Німеччині, Іспанії, Ісландії, Англії, Бельгії, Тайвані й т. п., то чому в Суєзі не могли б стояти американські дивізії, якщо британські там не бажані Єгиптом? Не важке, чи це будуть дивізії британські чи американські, а важке, щоб це були дивізії Заходу, а не московські. Це неухильна вимога оборони від жорстокого і неблаганного напасника — Росії. Англія зробила істотну помилку (і то не так під пресією Єгипту, як під пресією США), що у свій час відтягнула свої мілітарні сили з Суєзу, намагаючись захистити тільки свої комерційні інтереси. Капіталістичний підхід мститься, коли його коштом нехтується національний. Користі Суєзького акційного товариства не рівноважать істотних вимог — мілітарного захисту Суєзу від Москви. Якщо б Англія була віддала Єгиптові комерційні справи Суєзу, включно з управлінням, очевидно за викупом, але забезпечила собі — на основі договору — стаціонавання її військ, як охорони від підступного наступу московського агресора, то не було б сьогодні Суєзької кризи і цього невідрадного стану на Близькому Сході. Можна твердо й рішучо поступати, навіть збройною силою примушувати, але не в ім'я інтересів колоніальних панів чи капіталістичних реакціонерів, а в ім'я універсального фронту вільнолюбних народів проти імперіалістичної Москви. За таких умов суверенітет Єгипту нічим не був би порушений, так як, напр., не порушений суверенітет Іспанії, хоч там стаціонують американські бомбардувальники. Самовбивство волі й незалежності Єгипту, Нассера, що просить Москву «заопікуватися» єгипетським народом, себто закладає власними руками на його шию найжахливіше ярмо у світі, можна і треба, навіть силою, стримати, але не з метою власних колоніальних інтересів, а з метою врятувати Єгипет від отруї московських «приятелів». А втім оборона цілого світу від Москви є далеко важливіша, ніж політична непередбачливість Нассера, який, на жаль, теж починає вдаряти в імперіалістичні нотки, прагнучи під захистом Єгипту створити арабську імперію. У свій час Нассер не хотів погодитися навіть на самовизначен-

ня Судану. Так само поступає і другий великий прихильник Москви, Неру, що бажав окупувати Пакистан, що є зовсім окремою нацією...

Годі вимагати від нас симпатії до політики Неру чи Нассера, до політики тих, хто добровільно стає сателітом Москви і шантажує вільний світ, хоч у цьому є частина вини самого Заходу. Але вся наша симпатія завжди буде на боці маленької Куби, Ірландії чи Перу, навіть якщо б вони стали проти США чи Англії, бо вони мужньо виступають проти Москви і розуміють її загрозу для всього світу. Як же можемо виявляти нашу прихильність до Нассера чи Неру, коли вони змовляються з Москвою? Чи було б слухно протестувати, якщо б Захід вимагав від Нассера чи Неру мостових причіпків для своїх військ, щоб Неру та Нассер не зробили своїх країн московськими бастіонами? Протимосковські західні дивізії, які не допустили б московських військ до Індії чи Єгипту є важливіші для української визвольної справи, між «справедливість» і протести пацифіста (теж москвофіла) Неру і москвофіла Нассера. Індія чи Єгипет у ролі сателітів Москви — це скріплення військового потенціалу СССР, а тим самим ще сильніше уярмлення українського та інших поневолених Москвою народів. Неру вже не раз показував своє промосковське обличчя, навіть тоді, коли під московськими танками гинули діти і жінки геройського угорського народу... Можна тільки співчувати індійському народові, що має такого безпросвітнього, мізерного характером, прем'єра... Бажаємо щиро кожному народові самостійности й суверенности, але мусимо насамперед мати на увазі інтереси нашої поневоленої Батьківщини-України. Мусимо уважати, щоб обороняючи різних Нассерів не опинитися самим в одному фронті з Москвою — нашим гнобителем, бо Нассер не з нами, а з Москвою.

Нассер і Неру, спілкуючи з Москвою, власноручно копають могилу для волі власних націй. Не відомо, як розвинеться конфлікт на Близькому Сході, але треба бути обережним у його оцінці, бо там почалась розгра Москви з Заходом. Уважаймо, щоб ми не опинилися в позиції поплічника Нассера та його приятеля Неру, з яким він підготовляє ґрунт Москві. Тепер чи пізніше з Суєзького конфлікту може розгорітися справжня війна з Москвою, а Велика Британія, хай і змушена розвитком подій, поставить тоді свою карту на розвал російської імперії. Отже наше місце на боці Заходу, без огляду на те, що буде з Єгиптом. Ані Нассера, ані Неру зовсім не интересує, що Москва — це кат наших народів. Кожне явище розцінюємо із становища скріплення антибольшевицької боротьби та досягнення нашої мети. Симпатизуючи з визвольною боротьбою всіх народів світу, політично ангажуємося тільки там, де йде про антимосковський фронт. У цьому нема нічого дивного, напр., німецькі християни однаково завзято воювали проти французьких християн за свої національні ідеали, а ієрархи одних і других благословили свої

війська. Наш фронт є проти імперіялістичної Росії, не зважаючи на те, що з нею іде Нассер, Неру і Сокарно з червоною кокардою на лобі — орденом Леніна, що червоний від крові поневолених Москвою народів.

Врешті, краще і те, якщо в Суезі буде інтернаціональна поліція ОН, без большевиків і «невтральних» індійців, ніж Нассер з його кремлівськими або червоно-китайськими «добрі-вільцями».

Нассер мав повну підтримку США, не тільки фінансову, а теж політичну, однак він усе ж таки зв'язався з Москвою. Сьогодні єгипетська преса твердить, що Англія поступилася під пресією листа Булганіна — «спасителя» Єгипту, але взагалі не згадує про пресію США, Об'єднаних Націй, а навіть внутрішньої лейбористської опозиції на уряд Ідена. Щойно під тиском США єгипетська преса згадує про двох великих приятелів Єгипту — Росію і США, першого — захоплюючись ним, другого — з напрохування. Це типово Бенешівська політика. Нассер поступає так, як колись Бенеш, що при допомозі Росії будував свою Чехо-Словацьку імперію, аж добився до ролі сателіта Москви... Така сама демагогія, така сама шовіністична агітація, така сама задурманююча екстаза захоплення всім, що російське.

Ми зовсім не намагаємося боронити будь-яких імперіялістів і знаємо їх методи поневолення, але все має свої межі та свою доцільність. Нам не загрожує англійський чи французький імперіялізм, але нам смертельно загрожує імперіялізм московський і проти нього мусимо мобілізувати всі свої сили та шукати приятелів. Не всі вороги імперіялізму є прихильниками нашого визволення. Навіть у США, звідки чуємо докори під адресою Англії і Франції за їх імперіялізм, примикають очі на імперіялізм московський, а деякі політичні кола США явно підтримують єдинонедільмську концепцію білої російської імперії. Індія, напр., яка щойно недавно стала самостійною, здавалося б, повинна розуміти наше прагнення волі, однак навпаки — вона добровільно стала вірним поплічником Москви. Чи це наслідки ресантименту до Англії? Ні, бо чому ж тоді нема такого ресантименту в героїської Ірляндії! Чому Неру всюди пропагує співжиття з Москвою, вихвалює її «вільнолюбність» і «прогресивність», а не бачить масового народовбивства Москви на наших теренах? Пакістан чи Ірляндія теж можуть мати ресантимент до Англії, але вони вміють зберігати свою честь, не кидаються в обійми Москви і мають відвагу відверто виступати проти неї. Отже річ не в антиколоніальнім ресантименті, бо становище Пакістану, Ірляндії чи Індії однакове, а в протиросійській або проросійській політиці.

Правда, можна дискутувати, чи акція Ідена була розпочата у відповідний час, чи не відвернула вона уваги світу від подій в Угорщині? Але це жадною мірою не оправдує того, що

на форумі ОН США знайшлись в одному фронті з Москвою, засуджуючи Англію і Францію, не засудивши Москви. В тім випадку сталося так, що під впливом США ОН стали в обороні... московських позицій на Середньому Сході. Це зовсім логічний і об'єктивний, хоч сумний, висновок, бо за Нассером стоїть Москва, яка спровокувала його на боротьбу з Заходом і доставила йому свої літаки, танки, гармати та інші військові матеріали. Отже фактично акція Ідена — це було нищення вже нагромадженої в Єгипті московської зброї, яка посередньо знаходилась у руках Нассера. Тому нерви Москви, на вістку про несподіване знищення англо-французькою акцією її «модерної» зброї в Єгипті, не витримали. Давши волю своїй люті, вона несподівано виявила своє справжнє «миролюбне» обличчя...

Критикуючи Ідена за його акцію у невластивий час і з невластивими політичними цілями, не забуваймо однаке, що нашим ворогом є не Англія, а Москва. Наш фронт не протианглійський чи протифранцузький, а протимосковський. Нашим критерієм оцінки різних політичних подій у світі мусить бути основне ствердження: чи вони скріплюють чи послаблюють Москву. Хто є союзником Москви, той не може бути союзником нашим. Народи Азії і Африки повинні добиватися своєї справедливості без Москви і проти неї, бо вона є більшим ворогом, ніж знелюблені ними деякі західні великодержави. А поки вони переконуються, що таке Росія і до чого вона прямує, то на їх ший вже буде затиснена московська петля.

Щоб послабити московський фронт, доводиться нам, відмежовуючи правду від брехні, підтримувати такі позиції Заходу, які в дальшому розвитку політичних подій виявляться антимосковськими. Теж Єгипет, Індія та цілий арабський світ повинні зрозуміти, що стаціонарування на їх територіях військ Заходу є у їх власному інтересі, бо інакше Москва, обманувши їх, утопить їх у власній крові, як це зробила з багатьма вільнолюбними народами Східної Європи і Азії.

Не забуваймо, що через Суєз іде наступ Москви на чорноморські протоки. Маємо теж історичні факти про конфлікти Росії з Англією в цьому районі. З подібних конфліктів Україна може багато скористати. Не важне, що тут, насамперед, іде про інтереси самої Англії, яких вона мусить боронити, а важне, що у випадку війни між Англією і Росією можуть багато скористати поневолені Москвою народи, бо під зовнішніми і внутрішніми ударами прискіпляться розвал російської імперії. Отже за ідеологічними моментами, які, нібито, мали б в'язати нас з противниками колоніалізму типу Нассера, не забуваймо політично-стратегічних. Колись Росія обдурювала Болгарію «захистом» православ'я і «визволенням» слов'ян від турків... Сьогодні грає на антиколоніальних і проісламських ресантиментах на Близькому Сході...

Ще в 1878 р., московська армія, окупувавши Вірменію, стала загрожувати Туреччині. Рятуючись від важких умов завішення зброї у Сан-Стефано, султан — на основі таємного договору — відпустив Кіпр Великій Британії, яка прагнула забезпечити свій шлях до Індії. Сьогодні Москва далі продовжує свої старі змагання з Англією за позиції на Середземному морі. Погоджуючись на тимчасову прихвильність 6-ї флотії США на Середземному морі, вона намагається етапно витиснути звідти Англію і Францію, щоб опісля розправитись теж і з США. Англія буде всіма силами виступати проти зближення Москви до Суєзу, не зважаючи на опортуністичну, в тім випадку, політику США.

Щоб стримати наступ Москви, присутність західних військових дивізій у районі Суєзу — необхідна. І цей крок Ідена відсуває в тінь його помилки, про які ми вже згадували вище. Не варта нікому з нас іти слідами комунофіла Бевана, який у примітивно-демагогічний спосіб обвинувачує Ідена в «агресивності», а навіть в угорській трагедії. Для Бевана ще і сьогодні московський уряд, що складається з народобивців і бандитів, «мудріший» за уряд Англії... Відтягнення військ західних альянтів з будь-якої країни Азії — це прихід там військ московських. Так було з Індонезією, яка звільнившись від Голландського протекторату, стала відразу проросійською, а Сокарно прийняв орден Леніна. Так буде з кожним іншим народом на Середньому Сході. Не зважаючи на те, чи Нассер згодиться на стаціонавання військ альянтів у Суєзькому каналі, якщо Захід хоче зупинити наступ Москви на Середньому Сході, а це він мусить зробити в обороні своїх інтересів і самого себе, він мусить мати там свої армії, кожночасно готові до збройного конфлікту з Москвою. На нашу думку, розвиток світових подій іде в тому напрямі, що Захід, зокрема Велика Британія, Франція, а слідом за ними і США, скоріше чи пізніше, мусить підтримати ідею розвалу московської імперії. Такі й подібні моменти треба мати на увазі при оцінці політичних подій та в дальших передбаченнях їх розвитку.

20 листопада 1956 р.

К.—Д.

3. КАРБОВИЧ

РОЗВІЯНА ЛЕГЕНДА ПРО «МЕККУ ПРОЛЕТАРІЯТУ»

Нема сумніву, що повстання в Угорщині має історичне світове значення. Воно показало ще раз правдиве обличчя Москви, розкрило фальш коєкзистенції, як тактичний маневр кремлівських можновладців, що є такими ж самими імперіялістами і народовбивцями, як їх учителі та майстри Ленін і Сталін. Угорська революція — це кінець «десталінізації» навіть для людей типу Нені і Бевана. Тут показалася «широка» московська душа, повна жорстокости і варварства, якого ще світ не бачив. Події в Угорщині показали Москву без маски для всіх пацифістів Заходу.

Геройський клич народних мас: «Геть з москалями!» — виявив для кожного, що тут іде про саме істотне: про московський імперіялізм та його загарбництво, про носія цього імперіялізму — московський народ. Не про жаден «советський імперіялізм» чи «советський народ», а про зовсім наочну дійсність: москалів як нарід.

Черговий клич визвольної боротьби угорців — «Геть усякий комунізм!» — розкрив усю східну гру націонал-комунізму, який по суті є теж союзником Москви, без якої не може втриматися ані політично, ані соціально-економічно. Якщо він лишає колгоспи, то ясно що буде мати проти себе селянство, а щоб утриматися — мусить «прохати» помічі в Москві, як це зробив Імре Нодь і Кадар. Від тої закономірности не вирватися ні Гомулці, ні Нодеві. Щобільше, революція в Угорщині розкрила, що маси робітництва зовсім не стоять за соціал-комуністичну програму сталінського чи тітівського типу. Унаочнення цієї справи перед цілим світом, це найважчий удар по Москві — Мецці пролетаріату. Від цього удару Москва вже не вилікується. Остаточно впала легенда про Москву, як «захисника» пролетаріату всього світу. Напад московських військ на «робітничо-селянську владу» Угорщини під керівництвом Нодя чи Кадара показав, що за фразами про соціалізм і визволення робітництва стоїть грубий, brutальний московський імперіялізм, гірший ніж за часів царів. Москва скинула маску, вживану для колоніальних і залежних народів Азії і Африки, виступивши як імперіяліст чистої води, якому не залежить на жадній волі Тунісу чи Маляї, а тільки йде про заміну ліберального імперіялізму котроїсь із західних держав — нелюдським московським імперіялізмом, що не щадить ні дітей, ні жінок, ні робітників, ні найбідніших селян.

Події в Угорщині показали теж, що Москва не думає про жадну коєкзистенцію, а про загарбництво найbrутальнішими методами. Московський терор в Угорщині зрушив сумління на-

віть прихильників Москви, наніс страху всім пацифістам і ко-екзистенціалістам, бо на прикладі брутального варварського нищення угорських робітників, селян, студентів, а то й дітей та жінок вони побачили, що Москва не знає жадної стриманості і готова знищити ядерною зброєю цілий світ.

Події в Угорщині викликали правдиву світову опінію про Москву. Найбільш далекоюсяжним історичного значення актом були не пусті фрази Об'єднаних Націй, а постанова Міжнародного Союзу Вільних Профспілок **бойкотувати ССРСР**. Цей людський жест робітників вільних західних народів був найдостойнішою відповіддю вільнолюбних робітників Москві. Виявилося, що для простого робітника Заходу не існує девіза деяких політиків — «торгувати можна і з канібалами». Угорщина поставила все чесне й здорове робітництво проти Москви. Для майбутньої війни, яку Москва скоріше чи пізніше спровокує, це факт вирішального значення. Не буде внутрішнього, найнебезпечнішого, фронту, не буде отих п'ятих колон — ідейних захисників позицій Москви. Хто на Заході після подій в Угорщині стоїть ще на боці Москви — є без сумніву зрадником свого народу.

Повстання в Угорщині виявило з глибини народної душі такі потенціальні сили, яких на Заході ніхто непередбачав. Воно підтвердило, що **всенародний зрив у московській тюрмі народів можливий** і за певних умов може бути успішний. Показало, що організація повстання не може бути типу мафій чи змов вузьких замкнутих кіл, а мусить іти шляхом революційного піднесення всього народу. Повстання в Угорщині мало характер стихійний, а це означає, що Москві не вдалося виполоти з душі народу притаманних елементів даної нації і «перевиховати» молодь, бо саме вона вела перед у цій революції. Свого часу на сторінках «В. Ш.» ми писали, що підготовлюваний нами збройний зрив не може бути змовницького характеру, ані типу «палатної» революції, це має бути зрив цілого народу, всіх народних мас, який з середини розвалить московську імперію. Не треба конспірувати ідеї і акції, а тільки людей. Наші передбачення теж у тому відношенні повністю оправдалися. Ані молодь, ані широкі народні маси не скомунізувалися духово, в глибині своєї душі лишилися тими, ким були. Історичний і діалектичний матеріалізм і сліду не залишив на душі нації, а московський імперіалізм, що за ним крився, хоч як намагався прихилити русифікацію угорську молодь до московської «культури», виявився ідейно безсилим («Геть із шкіл московську мову!» — кликали студенти).

Угорщина дала нам приклад **національної революції** у московській тюрмі народів. Без широких всюдиприявних підпільних організацій, але з ударними життєвими кличами, віддзеркалюючими прагнення народу, угорські революціонери пірвали за собою весь народ, у тому і армію, яка спільно з робітниками по фабриках і студентами стала організуючим чин-

ником визвольної революції. Фактично революцію в Угорщині краще було б називати визвольною війною, бо не було взагалі навіть найменшої частини народу, яка була б проти зриву. Отже в істоті — це була війна проти наїзника — Москви, що не мала жадної піддержки від угорського народу. Тих кілька запроданців типу Кадара чи агентів поліції не можна рахувати, бо такі типи трапляються всюди і за всяких умов.

Ще ніколи в історії так успішно не застосовано марксистської методи проти гнобителя, як в Угорщині: генеральний страйк робітників проти «робітничо-селянських визволителів» з Кремля... В усій величі показалася сила робітництва з його зброєю, генеральним страйком, проти пропагаторів генерального страйку на Заході, як найуспішнішої методи боротьби проти «капіталізму»... Виявилось, що ця метода не менш успішна проти «соціалізму», правильніше — проти московського загарбницького імперіялізму та комунізму. І знову пригадуємо, що свого часу ми звертали увагу на сторінках »В. Ш.« на внутрішні протиставлення в комуністичній системі, яких їй не уникнути. Її зброя буде обернута проти неї. Генеральний страйк можливий і в тоталітарній, себто в підмосковській системі, якщо весь народ повстане проти гнобителя. Призадумаймося хоч би над таким фактом: представники «робітничо-селянської влади» переговорюють з робітниками, які є проти цієї »влади«, як найбільш варварської і експлуататорської. Вони ж застосували методу, яку ця »влада« уважає шляхом »визволення« від »капіталізму«. Історія боротьби проти капіталізму не знає такого могутнього вибуху народного гніву, як це сталося проти »кадарівщини«, себто форпосту комуністичної Москви в Угорщині. А втім тут не йде про жадну виключно соціально-економічного характеру боротьбу, а про національне визволення, про національну боротьбу угорського робітника, як найкращого захисника інтересів нації проти чужого гнобителя, проти Москви. Національне поневолення — це первопричина всіх, теж і соціальних лих, що вимовно виявила угорська визвольна війна. Якщо б не було московських військ, сьогодні Угорщина не мала б жадного комуністичного ладу. Народ продовж кількох годин змів би з лиця землі комуністичних прихвостнів і обманців.

Події в Угорщині показали, що вояки советської армії неросійської національності не будуть воювати проти визвольних змагань інших націй. Численні перебіжчики українці та спрямування огню танків з українською залогою проти ворогів повстанців, а не проти повстанців — є найкращим доказом цього.

Відгомін угорської визвольної війни серед інших поневолених Москвою народів теж незвичайний. Ця війна показує ще раз усю слабкість Москви, яка проти робітників і селян шле танки. Щобільше, вона насуває думку поневоленням націям, що у випадку координації дій і одночасного зриву, хай і спонтанного, можна розвалити московську імперію і визволитися без орієнтації на чужу ласку.

Угорська національна революція проти Москви не була даремною. Навпаки, вона є стомилевим кроком уперед на шляху визволення наших народів. Вона теж добре прислужилася позбавленому гідності Заходові, бо внеможливила існування п'ятих колон. Кожний комуніст на Заході, якщо він справді чесний, по цих подіях мусить плюнути на Москву. Перший удар Москві завдали були ті дивізії советської армії, які побачили »капіталістичну« Європу, яка, буцімто, так визискувала робітників, що вони аж благали помочі від Москви. Вже тоді блеф комунізму про »жанібалів« Заходу розвіявся. Тепер Угорщина завдала Москві новий смертельний ідейний і моральний удар, від якого вона вже не вилікується. Москва — Мекка пролетаріату всього світу — змасакувала повстання робітників в Угорщині. Цього навіть індійські соціалісти не можуть одобрити, хоч як задивлені в кремлівську зірку...

Угорська визвольна боротьба теж підтвердила нашу концепцію про можливість уникнення атомової війни шляхом підтримки вільним світом національно-визвольних революцій, бо тим чином можна локалізувати війну на території московської сфери панування і рішуче розправитися з Москвою на московській етнографічній території, що є джерелом усього зла. Якщо б вільний світ був рішився на збройну підтримку угорської визвольної війни, ланцюгова реакція революцій охопила б увесь советський бльок і московська тюрма народів була б розвалена.

На жаль, відповідальні мужі вільного світу ще раз дали доказ своєї духової вбогости. Не сумніваємося, що відроджені духово народи західного світу будуть колись самі соромитися за своїх колишніх кон'юнктурних пацифістів, так як тепер деякі американці хотіли б викреслити зі своєї історії ім'я Френкліна Деляно Рузвелта, великого москвофіла, що продав Європу Сталінові... А був тоді Рузвелт великим американським »папою«. Та проминуло декілька років і прийшла »дерузвелтизація«, ще скоріше ніж »десталінізація«. Західні кон'юнктурні пацифісти перелякалися визвольної революції в Угорщині. Чи не є моральною грагедією цілого світу, що в час, коли московські танки обертали в руїну Будапешт, коли під ними гинули тисячі дітей, жінок, робітників, студентів і селян, у США Айзенгауер був зайнятий театральним святкуванням своєї виборчої перемоги... І що ж мають ті, чії очі були звернені на Захід, зокрема на США, з вибору Айзенгауера президентом? Це і є декаданс.

Але не зважаючи на те, чи витягне Захід належні висновки, чи ні, одне є певне: угорська революція даремною не була. Большевицька жовтнева революція розпочала епоху темряви, неволі, смерті. Угорська жовтнева визвольна війна дала почин до великих творчих перемін у всьому світі, відкрила нову сторінку в історії людства і наших народів.

М. ПАВЛЮК

ПРИБУТКОВІСТЬ СОВЕТСЬКОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ

Вже на початку нашої статті треба зазначити й підкреслити, що є велика різниця в термінах — «народне господарство СССР» і «Державно-комуністичне господарювання СССР». Перше економічне поняття обумовлене обов'язковою участю широких народних мас СССР як суб'єктів господарських зусиль. Друге економічне поняття означає, що народні маси СССР є саме об'єктом господарських зусиль комуністичної держави. Отже в СССР народне господарювання має місце, переважно, лише в колгоспників на їх присадибних ділянках землі, в їх власному птахівництві, скотарстві й т. п. Господарство усупільненого сектора СССР є господарством комуністичної держави, де робітники і службовці є об'єктом експлуатації держави, а не суб'єктом господарювання. Далі, після цього короткого вияснення, спробуємо аполітичною економічною розвідкою схарактеризувати прибутковість державно-комуністичного господарювання¹).

Для аналізу прибутковості державно-комуністичного господарювання в СССР необхідно зупинитись ще на економічних категоріях такого характеру: 1) гуртова прибутковість, 2) чиста прибутковість, 3) загальна вартість (відповідно до советських умов) матеріяльних цінностей у посіданні державно-комуністичного та народного господарства. Згадані економічні категорії не потребують особливих пояснень, але доводиться про них згадувати окремо, бо совети ніколи не окреслюють своїх господарських досягнень під кутом зору цих економічних категорій. А тим часом тільки такі економічні поняття можуть дати повноту, ясність та приблизну точність обчислення чистого прибутку советського державного господарювання. Зрозуміло, що советам саме й потрібні безглуздість та обманність їхніх тез у питанні прибутковості їх господарювання. Проте не можна зрозуміти, чому проф. С. Н. Прокопович, приділивши достатньо увагу питанню прибутковості советського державно-комуністичного господарювання, навіть не торкнувся оцінки прибутковості советського господарства під кутом її аналізу в рамках наведених вище трьох економічних понять²).

1) Це вияснення було необхідне тому, що не тільки совети називають своє господарювання «народним господарством», а теж економіст-емігрант проф. С. Н. Прокопович свою ґрунтовну, в двох томах, працю про господарство СССР назвав «Народное хозяйство СССР». Отже, вживши той титул, що його вживають совети, проф. С. Н. Прокопович увесь час насвітлює, часто в бажаному для советів дусі, саме державно-комуністичне господарювання, а не народне господарство СССР.

2) Проф. С. Н. Прокопович: «Народное хозяйство СССР», т. II, 1952, розд. «Народной доход и формирование национального капитала», ст. 296-353.

Советська господарська система не помагає сільському продуцентів, а навпаки — стягає великі прибутки з продажу продуктів на внутрішньому ринку, переважно з сільського населення, та з міського і сільського населення з продажу краму, тому має чистих прибутків грішми від 1000 % до 2000 % на собівартість краму чи продуктів. Але ці великі прибутки лише грошового характеру, з них Кремль виплачує заробітну платню робітникам і службовцям, частинно теж і колгоспникам, яка в дійсності є жебрацьким мінімумом. Крім того советський рубель для держави не виконує основної функції мірила цінності. Тому наслідки советського державного господарювання неможливо виявити обчисленням у рублях, хоч совети приблизно на кожне півріччя мають баланс своєї господарської діяльності за попередній рік, який, між іншим, ніколи не подають до прилюдного відомо.

Замість цього, шляхом обліку гуртової продукції всього свого державного і приватного господарства колгоспників, Кремль ретельно стежить за наслідками своєї господарської діяльності. Облік цей ведеться в кількісних показниках, розцінених по так званих «незмінних цінах» 1926-27 років. Така советська метода обчислювання гуртового прибутку від господарської діяльності, при всій своїй, здавалося б, доцільності та спроможності правильно відбити динаміку продукції матеріальних цінностей за той чи інший відтинок часу, насправді криє в собі (як метода обчислення лише в натуральних показниках, а не в оцінці стійкою валютою на вільному ринку збуту) істотні хиби. До речі, ці хиби дають советам змогу подавати наслідки своєї господарської діяльності в значно кращому вигляді, ніж вони є в дійсності. Бо продукція некомплетна, незавершена, низької якості чи просто бракована, а то й взагалі не зроблена, — в показниках гуртової продукції має дуже високий відсоток. Але ціла система советської валютної політики аж чотирьох курсів рубля та система державно-планового господарювання при монополії зовнішньої і внутрішньої торгівлі — взагалі внеможливають будь-яку оцінку гуртової продукції грошовою оцінкою вільного покупця. Такий стан проблеми аналізу прибутковості господарювання СССР на підставі облікових матеріалів Кремля робить нерозв'язаною. Тому в нашій розвідці не маємо наміру займатися цією частиною господарської діяльності советів, а зупинимось лише на специфічному характері динаміки і на каналах циркуляції прибутків та збитків у советській господарській системі. При цій аналізі перш усього треба мати на увазі, що в советській господарській системі збитки чи прибутки того чи іншого підприємства, а то навіть їх об'єднань, не можуть бути достатнім показником тих, чи інших наслідків господарської діяльності. Щоб вирішити це питання, треба розглянути всю сукупність господарських зусиль комуністичного господарювання. Отже, аналізуючи прибутковість усього советського державно-комуністичного господарювання, треба простежити рух прибутків і збитків, тенденцію цього руху в таких **основних чотирьох ділянках** господарства СССР: **сільське господарство, промисловість, зовнішня торгівля, і, насамперед, встановити в межах цих ділянок нахил до прибутковості чи до втрат, а потім розглянути під тим кутом державно-комуністичне господарювання як цілість.**

1) Сільське господарство, яке на початку колективізації в 1928 р. своєю гуртовою прибутковістю наближалось до його прибутковості за часів перед першою світовою війною, в період колективізації зазнало катастрофальних збитків. Пересічна врожайність зернових культур у 1913 р. була 6,8 центнерів (800 кг) з гектара, в 1928 — 7 цент. А вже в 1932 р. врожайність зернових культур зменшилась до 5,2 цент.³⁾

Треба теж відмітити, що врожайність зернових культур з 1932 р. подана за советськими джерелами, отже, звичайно, є перебільшена. Весь період від 1929 р. до 1934 р. можна характеризувати, як період, у якому сільське господарство СРСР понесло колосальні різноманітні матеріальні втрати, дуже важкі до обчислення, і вони не тільки припинили збільшення продукційності сільського господарства, але аж до другої світової війни обтяжували господарство СРСР. Навіть Сталін не міг замовчати тих збитків і подавав зменшення кількості коней, худоби та інших свійських тварин, у тому і дрібних. Але подавав цифри в поголів'ї, коли б був подавав у вазі, то картина була б правдивіша, ще більш катастрофальна, бо з виснаженої худоби залишилась була тільки шкіра й кості. Крім того держплан СРСР завжди порівнює кількість коней і худоби з їх кількістю за царату, але за царату тільки коні були під деяким об'ємом, а кількості решти тварин ніхто не знав навіть приблизно. Отже держплан може брати показники в таких цифрах, які дають йому змогу насвітлювати советські, ніби то, досягнення. У свій час ми зробили були, на основі поданих Сталіним цифр, підрахунок збитків, які сягали до 8 мільярдів царських золотих рублів. У цей період сільське господарство СРСР мало великі втрати від зменшення посівної площі, від зменшення врожайності в 1930-33 рр., від засмічення ланів бур'янами, від загибелі врожаю на корені, у валках, копцях, скиртах і зернохосвищах заготзерна. В той період СРСР мав ледве 40 % гуртової продукції свого сільського господарства в порівнянні з роками НЕП-у. Коли до цього додати ще збитки від знищеного сільсько-господарського інвентаря та вилучення державою з сільського господарства обігових коштів, що разом привело до голодової смерті мільйонів селян, зокрема в Україні, то картина руїни, а не високої продукційності сільського господарства в СРСР, у цей період була така, що рідко трапляється в історії народів.

В наступні роки, в наслідок деяких полегш для колгоспів і колгоспників, ситуація покращала, але зовсім не так блискуче, як це подає московська пропаганда. За час від 1932 р. аж до другої світової війни, на основі офіційних звітів колгоспів, скажемо, України, які теж перебільшували видатність сільського господарства в ті роки, виходить, що ні в одній культурі, особливо в скотарстві, сільське господарство СРСР не досягло рівня своєї продукційності за часів до революції. За офіційними звітами колгоспів, зменшення продукції у порівнянні з часами до першої світової війни виглядає так: зернових і бобових культур — на 20 %, картоплі — на 21 %, цукрових буряків — на 36 %. Крім цьо-

³⁾ Проф. С. Н. Прокопович: »Народное хозяйство СССР«, т. I, ст. 138

го, це зменшення видатності колгоспного господарства спостерігається при збільшених витратах праці колгоспників. Напр., в Україні за царату, коли користувалися переважно тільки кінською тягловою силою, для обрібки 22,3 міль. га витрачалось 795 міль. робочих днів, а в період колгоспного господарства, напр., в 1938 р., колгоспники витратили 1023 міль. трудоднів, а в додаток ще 185 міль. трудоднів адміністративно-обслуговуючого персоналу колгоспів, отже разом — 1207,0 міль. трудоднів. Тут треба мати на увазі й те, що советський »трудодень«, це така норма виробітку, яку колгоспник не завжди виконує за один робочий день, отже фактично колгоспники витрачали ще більше робочих днів. З того випливає, що продукційність праці селянина в колгоспній системі зменшилась до 61% в порівнянні з його продукційністю за часів царату⁴).

Щоб приховати цю невідрадну картину стану колгоспної врожайності, в 1933 р. Кремль встановив порядок, щоб урожайність обраховувати не в помолоченому й вивезеному з поля в зерносховища стані, а на корені. Таким чином Кремль за роки 1933-1940 показував пересічну врожайність з кожного га на два центнери більшою. За нашими підрахунками, совети у своїх показниках урожайності за 1933-1940 рр. збільшили звітну кількість зібраного збіжжя проти більш-менш правдивої цифри на 2080,0 міль. центнерів. Отже пересічне збільшення проти правдивої кількості було майже на 25%. Облік урожаю на корені совети стосують і до цього часу⁵).

Вже раніш зазначене зменшення гуртової продукції колгоспного господарювання, ще й при збільшенні трудових зусиль колгоспників у порівнянні з часами царату, дає змогу обчислити втрати сільського господарства СССР від 1933 р. по 1940 р. на 8-10 мільяр. золотих царських рублів.

Коли взяти під увагу, що видатність советського колгоспного господарства ввесь час порівнюється з врожайністю Росії до революції і пригадати, що за часів царату сільське господарство Росії стояло в в Європі на найнижчому рівні, то маємо наочний реперс сільського господарства СССР і тим самим ще більш підкреслену його слабу рентабельність. За нормальних умов сільське господарство СССР за 20 років повинно лишити далеко позаду гуртову врожайність часів царату.

Після другої світової війни Кремль спочатку робив ставку на укрупнення колгоспів, а згодом, після повної неефективності цього заходу, на пільги для присадибного господарства колгоспників і на освоєння нових просторів, переважно малопридатних для рільництва. Це свідчить про те, що Кремль, нарешті, із-за постійної нестачі продуктів, примушений робити далекойдучі заходи. Треба підкреслити головне: Кремль намагається непридатну для рентабельного інтенсивного сільського господарювання колгоспну систему зробити системою інтенсивного господарства. Брак робочої сили на селі, а теж охоти в колгоспників інтен-

⁴) Наведені цифрові дані та відсотки взяті зі статті М. Ол-ич у жур. »Визв. Політика«, 1948, ст. 22.

⁵) Дані про амбарний урожай колгоспів і врожай на корені взяті з кн. проф. С. Н. Прокоповича »Народное хозяйство СССР«, т. I, ст. 207.

сивно працювати на колгоспних ланах, став причиною нових заходів Кремля, які прирікають колгоспне господарювання на довгі роки бути найбільш нерентабельним господарством. З другого боку, пільги колгоспникам у їх господарюванні на присадибних ділянках свідчать, що Кремль змушений визнати необхідність і рентабельність карликового власного городництва колгоспника, як найбільш надійну базу для постачання міста городиною. Так уже майже 25 років колгоспники своїм власним інтенсивним карликовим господарством, перебуваючи постійно під загрозою втратити його, спромоглись довести, що без їхнього інтенсивного городництва советська держава не матиме городини. Ми вже бачили, що за 25 років колгоспна система не спромоглась підвищити прибутковості сільського господарства, а колгоспники на власних городах інтенсивною працею досягли великих успіхів. До другої світової війни $\frac{1}{4}$ га городу колгоспника, розташованого недалеко від міста, давала гуртового прибутку на рік до 20.000 рублів по обігу рубля на колгоспному базарі. Отже, заплативши податки грішми, м'ясом, молоком та картоплею, колгоспник ще мав чим покрити збитки від його кріпацької праці в колгоспі.

Як мізерним є поступ сільського колгоспного господарювання, так мізерною є його прибутковість.

Підсумовуючи характеристику прибутковості колгоспного господарства, можна констатувати, що за 25 років колгоспна система вповні виявила свою неспроможність вести інтенсивне сільське господарство, тому не могла підвищити свою прибутковість навіть до рівня відсталого сільського господарства царату. Але народне сільське господарювання на маленьких городах колгоспника виявилось відгукним на всі натиски комуністичної держави та витримало їх саме тому, що є інтенсивним сільським господарством, себто має значну гуртову прибутковість.

2) Вся промисловість СССР, що розвинулась з часів індустріалізації, ввесь час, себто на протязі понад 25 років, швидко міцнішала. Це треба завдячувати насамперед підвищенню продукційності праці заводських робітників у всіх галузях промисловості. Проте треба мати на увазі, що розвиток промисловості в СССР почався щойно з кінцем другої п'ятирічки, бо в першу п'ятирічку, а теж значною мірою в другу, опановування нових засобів виробництва йшло дуже повільно за браком кваліфікованих кадрів робітників та інженерів. Багато устаткувань було попсуто тому, що не вміли ними користуватись. Це примусило Кремль проголосити гасла: «Кадри вирішують усе!», «Техніка без кадрів є мертвою!» Також метода «стахановщини», сполучена з значним підвищенням норм виробітку для всіх робітників, не тільки для «стахановців», підвищила продукційність кожного робітника.

Наступна таблиця дає уяву про зріст продукційності праці робітника в СССР на основі советських джерел⁶⁾. Оцінка вартості праці в рублях, по цінах 1926-27 рр.

6) Проф. С. Н. Прокопович: «Народное хозяйство СССР» т. I, ст. 353.

Роки	1913	1920	1927-28	1932	1934	1936
Продукційність праці робітника (в рублях) за рік	3958	1153	4891	6980	9280	13267
У %/о. Рік 1913 — 100 %/о	100	29,2	123,7	176,6	234,6	325,5

Наведені показники зросту продукційности праці заводського робітника, як і всі советські офіційні показники, є перебільшені. Але кидається у вічі порівняно невеликий приріст продукційности праці за рік 1939 (лише на 76,6 %) в порівнянні з 1913 р., коли в промисловість першої п'ятирічки було вкладено 53,8 мільяр. рублів по досить високому курсу червінця цих років⁷⁾.

Підвищення видатности праці у передостанньому році другої п'ятирічки на 225,5 % є, звичайно, перебільшене, як і показник гуртової продукції, однак все ж таки свідчить про певний перелом у процесі збільшення продукційности заводського робітника в кінці другої п'ятирічки. Правда, цей зріст продукційности теж недостатній у відношенні до капіталовкладення на протязі другої п'ятирічки (до 1936 р.) в сумі 81,5 мільяр. рублів⁸⁾.

Підвищення видатности праці в третю п'ятирічку, а також у 1947-53 рр., без сумніву постійно зростало. Отже можна припускати, що теперішня видатність праці заводських робітників у порівнянні з періодом НЕП-у зросла до 350-400 %.

В той же час реальна заробітна платня заводського робітника в порівнянні з платнею за часів НЕП-у знизилась у 3-4 рази, що обумовлює дуже великі матеріальні прибутки советської державної промисловости і, такою ж мірою, втрати для робітничої класи СССР.

Отже, без сумніву, промисловість СССР є джерелом дуже великих прибутків для Кремля, розміри яких обчислити не можна, бо не маємо відповідних матеріалів.

Проте використання цих матеріальних прибутків робить їх дуже малоефектовними для розвитку господарства СССР, як державного, так, ще більшою мірою, народного господарства.

7) Проф. К. Н. Плотніков: «Бюджет социалистического государства», Госфиниздат, 1948 р., ст. 54; «Итоги выполнения первого пятилетнего плана народного хозяйства СССР», ст. 42.

8) Проф. К. Н. Плотніков: «Бюджет социалистического государства». Госфиниздат, 1948 р., ст. 126; «Государственный бюджет СССР за вторую пятилетку 1933-1937», Н. К. Ф. СССР, ст. 9.

Витрати Кремля на військові потреби від 1928-29 р. до 1950 р. такі, що їх варта подати окремою табличкою (в мільярдах рублів):

I. п'ятиріч. 1928/29-32	II. п'ятиріч. 1932-1938	III. п'ятиріч. 1941-1945	Період війни 1941-1945	IV. п'ятиріч. 1946-1950	Разом
4,9	46,9	119,1	550,1 ⁹⁾	368,4 ¹⁰⁾	1089,4

Коли до цього додати, що видатки на військові цілі за роки 1951, 1952, 1953 і 1954 були в середньому по 120 мільяр. рублів, то в п'ятій п'ятирічці витрачено до 500 мільяр. Тут треба мати на увазі, що всі матеріяльні цінності, що в СССР ідуть на військові потреби, не обкладаються податком з обігу, обчислені переважно по твердому курсу рубля, себто по дуже високому. Тому питома вага видатків на військові цілі значно більша, ніж показує советський б'юджет. Так, напр., у 1952 році, за нашими обчисленнями, питома вага видатків на військові потреби дорівнювала, приблизно, 65 % бюджету, а не 23 %, як це подавав міністер фінансів СССР, Зверов¹¹⁾. Отже за весь час совети робили надзвичайно великі матеріяльні витрати на військові цілі, в тому найбільше предметів промислового виробу.

З чисто економічного погляду витрати на військо поділяються на дві частини, а саме: 1) чисті збитки, якими є поточні видатки на утримання війська, 2) особлива економічна неліквідна категорія, до якої належать усі військові споруди, запаси амуніції, зброї тощо. Неліквіди можуть бути повністю збитками для господарства, або можуть бути реалізовані лише в час війни. Отже з цього виходить, що в СССР величезна частина заводської продукції постійно випадає з корисного господарського обігу. Саме факт, що советські заводи великою мірою працюють для виробництва військових матеріялів, є тим чинником, що найбільшою мірою знижує ефективну рентабельність советської промисловости. Очевидно, що в господарстві всіх держав виробництво військових матеріялів приносить збитки для народного господарства, тому й не диво, що так війнятково великі витрати на озброєння в СССР призводять до того, що рентабельність промисловости для господарства в СССР в цілому, а тим більше для народного, є дуже низькою в обрахунку матеріяльних цінностей, які потрапляють у корисний господарський обіг.

Кремль у всі часи прагнув максимально озброюватись, але завжди перешкодою для нього була відсутність матеріяльних коштів. Інтенсивне озброювання почалось з 1933-34 рр., а разом з тим почалось максимальне спрямування матеріяльних ресурсів на озброєння і стратегічні

⁹⁾ Проф. К. Н. Плотников: «Бюджет социалистического государства», ст. 52, 142, 216, 254.

¹⁰⁾ Проф. С. Н. Прокопович: «Народное хозяйство СССР», т. II, «Бюджет СССР и кредит».

¹¹⁾ Мих. Павлюк: «Державний бюджет СССР на 1952 рік», «Укр. Слово», 1953.

запаси. Озброєння весь час було на найвищому рівні тогочасних советських можливостей. Після другої світової війни в ССРСР помітне ще більш колосальне збільшення матеріальних витрат на військові цілі.

До другої світової війни, при повному використуванні всіх своїх економічних можливостей, совети мали кадрову армію в силі, приблизно, 2 міль. вояків, тепер совети мають до 3,5-4,0 міль. бійців кадрової армії і, мабуть, достатній для неї запас зброї і амуніції. Це незаперечний доказ, що Москва після другої світової війни збільшила прибутки свого господарства і таким чином знайшла матеріальні засоби на витрати для кадрової армії, вдвічі більшої ніж на початку 1938 р. Зрозуміло, що джерелом певної частини матеріальних засобів є нелюдська експлуатація населення приєднаних до ССРСР держав та окремих областей, які в той час мали біля 24 міль. населення. Але, за нашими підрахунками, совети могли зискати на тому не більше як 15% матеріальних коштів усіх військових витрат. Щоб дати пояснення, з яких джерел совети дістають після другої світової війни матеріальні засоби аж у 80-85% вартості витрат на утримання вдвічі більшої кадрової армії, треба ближче приглянутись прибутковості советської зовнішньої торгівлі.

3) **Зовнішня торгівля ССРСР** за часів НЕП-у була незначна, але мала в основному нормальний характер, хоч була повністю підпорядкована державі через зовнішторг. Натомість з часів колективізації почався період такої зовнішньої торгівлі ССРСР, що має характер демпінгу*). Проте треба зазначити, що саме в той час найбільш виразно виявилась різниця інтересів народного господарства та державного господарства ССРСР. Для Кремля тодішній продаж збіжжя і дерева за кордон, як основних предметів тогочасного експорту, ніколи не був справжнім демпінгом, бо все збіжжя комуністи забирали від селян майже за ніщо, а державні ліси вирубували силами мільйонів кацетників. Але для народного господарства народів в ССРСР, зокрема для українців, це був дійсно демпінг. Ціну того демпінгу для народного господарства навіть не важко підрахувати, бо кожний вивезений центнер (100 кг) зерна в 1932-1933 рр. означав смерть щонайменше одної дорослої людини, а дітей — тим більше. Такого характеру демпінг, що збитки від нього спадають повністю на населення, себто на справжнє народне господарство, від 1930 р. триває і досі, тільки в послабленому вигляді. Отже на експорті Москва дещо зискує за рахунок зубожіння дійсно народного господарства. Такий стан зовнішньої торгівлі Москви тривав аж до другої світової війни. Зовнішню торгівлю Москви в тому періоді можна характеризувати як перманентний демпінг за рахунок народного господарства, а не державно-комуністичного.

Після другої світової війни ситуація набрала іншого характеру. Термін «залізна заслона» загально відомий і означає повну неспроможність проникнути крізь неї відомостям та ідеям з Заходу на Схід або навпаки. Але є ще мало відома «залізна заслона» між ССРСР і його сателітами,

*) Вивіз краму за кордон по зменшеній, проти внутрішньої, ціні, покриваючи різницю підвищення цін на внутрішньому ринку країни-експортера.

що діє майже виключно в царині економічних взаємовідносин між ними. Цією «залізною заслоною» Москва переважно регулює відносини свого господарства з господарством сателітів. Системою торговельних угод з московськими відпоручниками Москва утворила для себе ринок збуту та закупівлі на так догідних умовах, що вони гарантують їй значні матеріальні прибутки.

Нарешті грошовою реформою від 1. 3. 1950 р., себто підвищенням офіційного курсу рубля на 32,5 % та установленням номінального паритету рубля в золоті (1 руб. = 0,222.168 гр щирого золота), Кремль остаточно оформив усі валюти сателітів, повністю узалежнивши їх від рубля. За твердженням советського проф. М. Смірнова, в 1952 р. на цілість зовнішньої торгівлі Росії аж 80 % припадало на торгівлю з сателітами¹²⁾.

Після другої світової війни советська зовнішня торгівля з вільним світом мала далі характер демпінгу, очевидно за рахунок народного господарства поневолених народів у ССРСР, але вже в незначних розмірах, бо від 1946 до 1950 р. вона обмежувалась до 755,0 міль. доларів річно. В той же час советська торгівля з сателітами провадиться в дуже великих, повністю засекречених, розмірах, з величезним, теж засекреченим, зиском у користь комуністичної Москви. Ці великі прибутки від визиску сателітів є основними матеріальними коштами, що дали змогу Москві втримувати вдвічі більшу ніж у 1938 р. армію.

Таким чином після другої світової війни зовнішня торгівля ССРСР принесла для державно-комуністичної господарки значні матеріальні прибутки за рахунок державно-комуністичного господарства сателітів, а через нього за рахунок народного господарства народів сателітних держав.

4) Нарешті треба зупинитись на советській внутрішній торгівлі й розглянути її роль в циркуляції прибутків та збитків советського господарювання.

Внутрішню торгівлю совети називають «розгорнутою торгівлею». Але ми назвемо її навпаки — **обмеженою торгівлею**. Це наше означення випливає з того, що Кремль своїм суворим засекреченням пляном щороку усталює торгівлю харчовими продуктами та різними предметами широкого вжитку в такій кількості, що істотно обмежує потреби населення. Ми вже згадували, що совети з внутрішньої торгівлі мають прибутків, за нашими обчисленнями, в 1000-2000 % на собівартість. Але це лише в характері грошей, що для советів менше важливі.

Обмежуючий характер внутрішньої торгівлі дає Кремлеві інші вигоди, що обчислюються в матеріальних цінностях. Відпускаючи для продажу населенню мінімум матеріальних цінностей, Москва тим самим постійно тримає реальну заробітну платню робітників і службовців на рівні в 3-4 рази нижчому, ніж за часів НЕП-у, а заробітну платню колгоспників навіть у 5-6 разів нижчому. В такий спосіб Кремль має змогу отримувати чистий зиск від підвищення продукційності праці робітника при умові дуже низької стабільної його заробітної платні. Отже ця, за советською термінологією, «розгорнута внутрішня торгівля» своєю

¹²⁾ Проф. А. М. Смирнов: «Международные расчеты и кредитные отношения в внешней торговле СССР», Внешторгиздат, Москва, 1953.

суттю є вирішальним чинником у советській системі зниження високої номінальної заробітної платні робітника до бажаного Кремлем майже жебрацького мінімуму. Після грошової реформи в 1950 р. розмір загальної заробітної пересічної платні можна бачити з підрахунку на таблиці (в рублях та грамах щирого золота):

Пересічна заробітна платня в 1950 р.	464-60 ¹³⁾
Відрахування:	
Позика від місячної зарплатні	39-00
Прибутковий податок 5,2 %	24-16 ¹⁴⁾
В профспілках 2 %	9-30
На руки робітник одержує	392-14
Перерах. рублів на гр щирого золота по курсу рубля (цін) держторгівлі	6,31904 ¹⁵⁾
Золотий паритет руб. царату в грамах щирого золота	0,77423

З таблиці виходить, що реальна пересічна щомісячна заробітна платня советського робітника не виносить навіть 10 царських рублів у грамах щирого золота, коли її перерахувати по курсу рубля цін держторгівлі. З цього видно, як внутрішня советська торгівля обмежує до жебрацького мінімуму реальні заробітки працівників.

Ось яка роль і які досягнення советської внутрішньої торгівлі в загальній циркуляції прибутків та збитків державно-комуністичного господарювання Москви.

Розглянувши коротко циркуляцію прибутків та збитків державно-комуністичного господарювання Москви в чотирьох головних галузях її господарства, для повноти аналізу необхідно ще дещо зупинитися на стані зростання суми матеріальних цінностей у державно-комуністичному господарстві та в дійсно народному господарстві народів у ССРСР. Москва цієї цікавої проблеми ніколи не торкається і на перший план висуває гуртову продукцію та її зростання, а теж розміри капіталовкладення в державно-комуністичне господарство. А саме в переміщенні цінностей з народного господарства в посідання державно-комуністичного є сенс націоналізації й соціалізації. Але, починаючи з колективізації, Москва перейшла до впровадження в життя, і то досить швидкими темпами, повної пролетаризації своїх підданців. Тут уже не йшло про усуспільнення засобів виробництва, а про зменшення споживання й посідання підданими предметів широкого вжитку і продуктів. Цей процес ожебрачення мас триває і досі. Він із суто економічного погляду є переміщенням матеріальних цінностей з народного господарства в державно-комуністичне. У самому ССРСР у наш час держава вже мало що може зискати на безпосередньому переміщенні, тож зискує шляхом нелюдської експлуатації. Проте в сателітних країнах у посіданні населення є ще певні матеріальні резерви, що чекають на переміщення в державно-комуністичне господарство. В кожному разі,

¹³⁾ Проф. Прокопович: «Народное хозяйство», т. II, ст. 131.

¹⁴⁾ Проф. К. Н. Плотников: «Бюджет социалистического государства», ст. 280.

¹⁵⁾ Мих. Павлюк: «Валютна політика ССРСР», рукопис, ст. 103-104.

це переміщення матеріальних цінностей у самому СССР з народного господарства в посідання держави навіть при дуже обережному підрахунку зменшує загальну суму прибутковості, яку Москва завжди окреслює як суму капіталовкладення. Таким прикладом є капіталовкладення першої п'ятирічки в сумі 53,8 мільяр. рублів, яке майже повністю було переміщенням цінностей з народного господарства в державне, а не чистим зиском. Так само капіталовкладення четвертої п'ятирічки найбільшою мірою є переміщенням матеріальних цінностей сателітних держав і їх народних мас у посідання Москви. Отже, коли б можна було дістати правдиві цифри вартості матеріальних цінностей Москви і її підданців, то, без сумніву, чиста прибутковість господарювання Кремля виглядала б значно меншою, ніж її визначає проф. С. Н. Прокопович, подаючи 27 % від гуртового прибутку.

Із загальних висновків з того, так складного комплексу чистої прибутковості державно-комуністичного господарства, можна зробити такі ствердження:

1. Кремль має досить значну матеріальну прибутковість від свого господарства, але найбільша частина цих матеріальних вартостей випадає з корисного господарського обігу, бо Кремль на протязі аж 25 років систематично спрямовує ті прибутки на потреби, що в значній частині є неліквідними. Розмір матеріальних цінностей, що перебувають у стані неліквідності, напевно великий, але його неможливо навіть приблизно означити.

2. Всі капіталовкладення та наділення нових заводів обіговими коштами у випадку, якщо ці капіталовкладення входять безпосередньо в обіг для обслуговування населення чи продукування матеріальних цінностей для нього, є безсумнівними чистими прибутками державного господарства Москви. Цю частину прибутків теж неможливо встановити на основі советських плянів чи бюджетів, бо продукція цих заводів може повністю чи частинно йти на потреби війська.

3. Прибутковість державно-комуністичного господарювання Москви базована на нелюдській експлуатації своїх підданців, а після другої світової війни теж на визиску сателітів. У той же час високі її показники є завжди меншими, бо значна її частина — це матеріальні цінності переміщені в державне господарство з народного.

4. Дійсні розміри чистих матеріальних прибутків державного господарства Москви завжди можна б досить точно обчислити, але для цього треба відняти з суми кількісних показників виконання річного пляну кількість матеріальних цінностей, що в різних виглядах у тому році відпущені населенню. Однак Москва ніколи не оприлюднює цих даних, бо тоді виявилася б правда про найбільшого експлуататора в світі.

Власне з цієї причини вільний світ не має ніяких правдивих показників прибутковості державно-комуністичного господарювання Москви. В нашій розвідці ми змушені були обмежитись тільки до усталення певних тенденцій прибутків і збитків московського комуністичного господарства.

ПРОФ. П. САВЧУК

ІВАН ФРАНКО

ДУХОВИЙ ВЕЛЕТЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(В сторіччя з дня народження)

(6)

Почувши відповідь, що Азазель — темний демон пустині, — Мойсей відходить геть з того місця. Іде в темінь ночі, під миготіння зір, усе вгору та вгору, без стежок; його вели дивні звуки: квиління гієни в яру, шелест гадюки. Він іде, мов герой до останнього бою, хоч у серці його йшла важка боротьба:

»... Бажання — кричало там щось —
Виплід сорому й болю —
Це був кущ вогняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..

Те бажання: братам допомгти
І їх сльози обтерти —
Це той гріх, що за нього я варт
І прогнання і смерти?»

Ці строфи знову ж яскраво характеризують Франка-революціонера, з його національною ідеєю: вирвати свій люд на волю, за що він готов був прийняти прогнання чи смерть. Тут виразно видно його шляхетне серце і незламну волю характеру. Цих шляхетних рис патріотизму нам треба вчитись у Франка, насамперед — нашій молоді. Велика мужність поета-борця вела його все життя до чину: «Вирвать люд мій на волю»... Це той характер поета, що, немов з заліза кутий, приходить сталевую ниткою через усю його творчість. Ідея України, жертвенна до неї любов і бажання «вирвать люд свій на волю» — домінували над усім особистим поета. Його відданість ідеї України була гаряча й сувора, як гаряча любов матері до своєї дитини. Як національний пророк, він кличе свій народ до боротьби за волю і справедливість у суспільному житті. Його бойові кличі глибоко ввійшли в серця поневоленого народу, що вірив у свою правоту. Візія Франка здійснилася у час визвольних змагань 1917-1921 рр. і продовжується з надхненням його духу тепер у героїчній визвольній боротьбі Української Повстанської Армії. І незламний дух української нації з велетенським розмахом прямує до вершин своєї могутності: «на будову повного життя і розвою нації».

Коли Мойсей глибоко вірить у свою ідею, то Азазель нашіптує йому, намагається зневірити в успішність його мети. І Мойсей, борячись «з самим собою», думає: чи не кривив він «душею своєю!» В його душі відбувається суперечність:

»Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

Чи новим фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм
В їх сумління сягнув ти?..«

І демон ще більше кидає сумнів у душу пророка:

»Що, як ти сорок літ оцих був
Шалом Божеським хорий,
Замість Божого ім накидав
Власний плян тіснозорий?

Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

Аджеж може в Єгипті вони,
Множачись серед муки,

Відірвавши від ґрунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може оцим
Злочин лютий я чиню?»

Але Мойсей, надхнений духом Єгови, не занепавав, не зневірився у своє призначення, він лише знемігся довголітнім блуканням у пустині, прямуючи до своєї мети — обіцяної землі. Тут бачимо той Божий дар — емоційність, вложену поетом у душу своєму героєві Мойсееві; емоційність, що лежить в основі мистецтва кожної творчості. І коли диявол намагається збити Мойсея з обраного ним шляху своїми лжеарґументами і хоче відвести його від ідейного напрямку, то І. Франко, як глибокий знавець психології почувань і емоцій, показаних у творах Гете, Кардуччі, Данте та інших, дуже вміло виводить уособлення інтелекту невидимої сили. »Бо почуття, — пише проф. О. Кульчицький, — мають дві основні прикмети (Клягес): — інтенсивність, найвиразнішу в афектах, і глибину, проникання в цілу особовість і виповнювання її — найвиразніші в настроях«¹⁾.

І тому Мойсей, з глибоким почуттям незахитаної ніким відданості, звертається до Єгови з запитанням, хоче знову почути його голос, як колись на Хориві:

»О Єгово, озвися, скажи:
Я чинив твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот
І засліплення й болю?

Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крові?»

О Єгово, озвися! Чи й ти
Здобуваєш дар мови

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховіснії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки».

Мойсей вибрався на найвищий шпиль гори, »вище зламів і кантів«. Простяг до неба руки, молився, розмовляючи з Богом. Хоч уста його були заціплені, але розмовляло його серце. Сонце вже спало, а Мойсей молився, мов скеля непорушний. Полуденний демон шле на нього знесилля і змору, та Мойсей підіймає руки все вище й вище. Від постаті пророка паде величезна тінь униз на гебрійські шатра, немов батьківське прощання. По таборі аж пострах пішов: »Боже, щоб у цю хвилю не заляв нас пророк, бо клятва мала б дивную силу!« Гебреї боялися молитви Мойсея, бо від неї »тають скелі, як віск, і дрижить трон предвічний Єгови«. Вони боялися, щоб Мойсей не заляв їх, бо тоді, поки сяде сонце, »весь люд і весь край цей вночі без полики пропаде«.

Мойсей молився, аж залягла ніч, тоді він упав на землю зомлілий. Захиталася скеля під ним, він лежав безпритомний на землі, мов у колісці своєї матері. Бриніла над ним тужлива пісня, а до нього долітали тихі слова: »Бідний, бідний мій сину! Ось що з тебе зробило життя за маленьку часину! Чи давно ж я плекала тебе і водила за руку? Чи на

¹⁾ Проф. д-р О. Кульчицький, »Світовідчужання українця«, »Проблеми«, І, 1956, стор. 19.

те ж я дала тебе в світ, щоб терпів таку муку?» Це був голос демона, що вбрався в маску матері Мойсея, пестив, жалував його підступними словами: ось у тебе вже й волосся побіліло, наче сніг, скільки ти вже горя переніс, ось і «сьогодні... ти на сонці весь день! І що було того?» Ніби жалюючи Мойсея, демон намагається софістикою захитати його віру у правильність його ідей. Наводить йому приклад з падаючим каменем згори, якого, мовляв, ніяка сила не може спинити, і ніхто не знає, де він упаде, бо:

«В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що зазначує місце йому,
Що його сотворила.

І хоч як твій Єгова міцний —
Він ту силу не змінить,
І одного цього камінця
У лету він не спинить.

Ось пилоч: ледве зір твій його
Добачає тремтіння,

Демон з схидністю запитує Мойсея: чи він чув пісню про Оріона, про гіганта сліпого, який хотів відискати свій зір, і мандрував аж до сонця? Про те, як ішов він повний віри в сонце, повний спраги за світлом, що нарешті йому заблисне. Йшов з хлопчиком-поводарем через гори, моря, пустині й не знав, що той хлопчик із нього кепкує. І поясне пророкові про Оріона:

«Цей Оріон — людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої ціли.

Неосяжнеє любить вона,
Вірить в невідоме;

Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайоме.

Строїть пляни не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих плянів її
Хлопчик — логіка фактів».

Демон намагається довести Мойсесві, що його ідея — фантастика, бо:

«... як той дивовижний сліпець.
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшов,
В те трапля, в що не вірить».

А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила?
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!»

Але Мойсей збавнув, що це не дух його матері, а злий демон пустині. Він підводиться насили з землі:

«Пощо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?»

Пророк набирає ще більше сили і хоче прогнати демона від себе. Він не захитався і далі вірний своїм ідеям. Відчуваючи облудні слова демона, каже:

«Ти не мати моя! О, ти Азазель,
Темний демон одчаю».

Відповідь пророка рішуча, з почуттям ідейної гордості:

»Відчепись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним«.

Розлючений демон, зашипів:

»Нерозумна дитина!
Ти кленеш мене Ним, а я ж сам
Його сили частина«.

Протиставляючись тій гідній і мужній постаті пророка, демон з сарказмом каже:

»Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

Ти кленеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,

В якій я живу й Він — понад всі
Часи й простору межі.

Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорости таму:
Глянь на край той, що Він обіцяв
Праотцю Аврааму!«

І Мойсееві блиснув увесь захід вогнем, вся Палестина; побачив природну картину: Мертве море, скелі, а на півночі — гори Сіона, де євусеї кочують, що »як крикнути добре з гори — амореї почують«, — і Йордан, і Єрихон, і верхи, і широкі полонини — вся Палестина: край, овець, ячменю, від Кадеса до Кармеля, що можна все у жменю затулити. Нема ні широких доріг, ні до моря проходу; нема де розвиватися народів.

Але Мойсей, з вірою в Провидіння, каже:

»Хто дав з каменя воду —
Той цей край перемінить на рай
Для свого народу«.

Підступний демон не кидає пророка, сміється з його слів, хоч і каже, що віра »гори ворухить«, але знову показує йому нові картини, як його, Мойсееве, плем'я переходить Йордан, як здобуває Єрихон, як бродить у крові. Потім демон показує Мойсееві, як летять хмари від Дамаску й Галаду — це Ассур несе гебреям руїну й загибелю. Щораз страшніші картини демон показує Мойсееві, та нашіптує йому:

»Чуєш стук? Це залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочуть юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

Чуєш плюск? Це ворожі мечі
Кров юдейську толочать.

Чуєш крик? Це юдейських дівчат
Дикі коні волочать.

Он де мати голодная їсть
Тіло свого плоду!
Он де тисячі мруть на хрестах —
Квіт твого народу«.

Мойсей починає заломлюватися, але ще борониться силою волі від настирливого демона пустині; не йме йому віри. Тоді демон переконує його:

»Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Це той рай, що жде плем'я твоє
У обіцяннім краю!

Ти для нього трудився! Скажи:
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може ще
Схочеш палко молитися?«

Софістика демона підриває Мойсееву «віру в Бога, в призначення нації, в щастя волі, в певність своєї місії вождя, в героїзм... Підшептує натомість віру в дрібне, спасенність інстинкту раба, в матерію та її протектора — в диявола». (Д. Донцов — «Мойсей» І. Франка). Мойсей, в розпачі, переживає безпосередній момент рефлексивної настанови:

«Горе моїй недолі!
Чи ж довіку не вирваться вже
Люду мому з неволі?»

Врешті впадає в зневіру, під впливом глибоких переживань, каже: «Одурих нас Єгова!» А задоволений демон, злорадно сміється: «І почувся тут демонський сміх, як луна його слова».

Тут бачимо дві душі, що втілені в Мойсееві: душа вищої, Божеської сили, і душа темної, сили демонської, що штовхає його в провалля. Тим часом ударив грім, захитались основи високих гір, піднялася до небес чорна хмара, заблищали вогнями громові стріли, що з жаху аж їжився волос. Полився градовий дощ, заціпила стужа, і в безсиллі своєму подається хвора душа. Мойсей з тривогою переживав цей вияв природної сили, вслухаючись, чи не почує «гласу Єгови». Але голосу Єгови ще не чути.

Нараз стихло: джюрчить вода, «немов хтось хлипає з жалю; потягло знову теплом і понісся запах з теребінт і мігдалю». В тій теплоті спокою була таємнича мова, що її відчув серцем Мойсей, — то говорив Єгова:

«Одурих вас Єгова? А ти ж
Був зо мною на згоді?
І контракт підписав і запив
Могорич при народі?

Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,
Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.

Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кожний твій віддих злічив,
Кожний волос на тобі.

Своїх скарбів невольник і пан
За ціну сліз і крові,
Щоб збільшити їх, мусить він сам
Руйнувати їх основи.

Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини,
А я знав всіх потомків його
До останньої днини.

В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз покормити.

Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на рівні,
Виростаєте ціпкі і тверді
Для великої зміни.

І будете ви свідки мені
З краю світа до краю,
Що лиш духа кормильців з усіх
Я собі вибираю.

Та в Єгипті ви гнулились в ярмі,
Наїдавшись ласо...
Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас —
Той зіллється зо мною.

Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.

Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був проводир незрчий».

Єгова каже Мойсееві, що тільки дух є «вітчина осяйна», найкраща з усіх частин, а Палестина, то лише малий задаток, що залишиться спомином, як сон, «невгасаюча туга». І вкінці Єгова каже Мойсееві:

»А що ти усумнився на момент Щодо волі моєї, То, побачивши цю вітчину, Сам не вступиш до неї.	Тут і кості зотліють твої На взірєць і для страху Всім, що рвуться весь вік до мети, І вмирають на шляху!«
--	---

За зневіру Мойсей платить смертю. Пішов сум і туга по гебрейському таборі, бо не стало пророка; ніч проминула в тривозі, бо:

»Що ще вчора байдуже було — Нині любе й шановне; Що ще вчора топтав, оплював — Нині святости повне.	Ні, нема! І було те «нема» Мов жах смерти холодний; Чули всі: щезло те, без чого Життя ніхто з них не годний«.
--	---

Надходить психологічний момент: у серцях ізраїльського народу блискавкою відроджується любов до того, «що ще вчора йому байдуже було». Але його нема, відійшло у вічність. Те, що вчора топтали, обплювували, — «нині святости повне». Вони знову шукають за тим, що давало їм життєвий змісл, «просвітляло і гріло». У їх душах зникають діявольські нашіптування і вони відчують потребу провідної думки, що провадила б їх до нових чинів. Щойно тепер відчують утрату Мойсея:

»... безмежна скорбота лягла
 І весь табір, мов чаром, попав
 На затвердле сумління,
 В отупіння й зомління.

Одні одним у лица бліді
 Поглядали без впину,
 Мов убийці, що вбили у сні
 Найдорожчу людину«.

Та ось князь конюхів, Єгошуа, надхнений вищим словом неживого вже пророка, зібрав своє парубоцтво, і:

»Гонять стада, кудись то спішать... Чи де напад ворожий? Всіх їх гонить безіменний страх, Невідомий перст Божий.	І зірвався той крик, мов орел, Над німою юрбою, Покотився луною до гір: »До походу! До зброї!«
---	---

Голод духа і жах самоти І безодні старої... А Єгошуа зично кричить: »До походу! До зброї!«	Ще момент — і прокинуться всі З остовпіння тупого, І не знатиме жаден, що вмить Приступило до нього.
---	---

Ще момент — і Єгошуї крик
 Гирл сто тисяч повторить;
 Із номадів лінивих ця мить
 Люд героїв сотворить«.

В цих передкінцевих акордах поеми І. Франко показує нам нових людей, що під проводом Єгошуї готуються до походу, до зброї; з «лінивих номадів» — стають героями. Ці строфи зокрема важливі для нас у наші дні, бо вони дають незмінний дороговказ для нашого народу: щоб вийти на шлях перемоги — нація, з «номадів лінивих», мусить перетворитися в нарід героїв, іти незламно своїм тернистим шляхом, що веде до обіцяної землі. Мусить відкинути Авіронів і Датанів, іти тільки

за своїми справжніми пророками-провідниками, що ведуть націю до волі й незалежності. Визволення прийде тоді, коли:

»Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Даната повісять.

І підуть вони в безвість віків,
Повні туги і жаху

Простувать в ході духові шлях
І вмирати на шляху«.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризьки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять«.

Поема «Мойсей» — твір алегоричний. Фабула твору — біблійний переказ, що його поет запозичив для змалювання буття українського народу. Під гебрейським народом треба розуміти український. В образі Мойсея зображено вождя, який веде свій народ у майбутнє. »Мойсей Франка, — каже О. Білецький, — це герой, невіддільний від народної маси, це, так би мовити, конденсація її духової енергії, виразник її кращих прагнень і водночас її сумнівів і вагань...»²).

В поемі «Мойсей» поет змальовує конфлікт між двома силами: народом і вождем — пророком Мойсеєм, що надхнений Божим велінням, веде свій народ до обіцяної землі. Вірний своєму народові, віддає всі свої сили, щоб визволити свій нарід з рабства і вивести його на новий шлях волі.

Друга сила — це народ прибитий довгою неволею, з інстинктом раба, часто жадний спокійного життя »номадів лінивих«. Він заломлюється на шляху труднощів, ремствує на Бога та своїх відданих провідників, підпадає під вплив облудних »вождів«. »На ділі ж і у Франка, і в книгах Мойсеевих старого завіту, — пише Д. Донцов, — конфлікт розіграється між двома провідницькими дружинами, хоч і різне їх ієрархічне становище. Одна провідницька дружина — це Мойсей, Арон, Ісус Навин, Левіти. Друга — Датан, Авірон та їх підбрехачі. Щождо народу, то він безугавно хитається між одними провідниками й дружинами, або за одним іде, або за іншим. Як все буває в історії.

Ці дві провідницькі дружини — Мойсей з Ароном, Навином і Левітами, — та Датани й Авірони, відбивають у собі тенденції в нації. Перша тенденція — вгору, до ідеалу, до боротьби за нього, до жертв, до руху. Друга — непорушна інерція, ворожа всяким великим зусиллям, ідейності, яка, мов камінь, що вріс у землю, егоїстична і неперворотна. Коли зустрічаються такі ворожі собі сили, їх удар носить глибоко драматичний характер. Таким є цей удар і в поемі, яка, хоч у старобіблійній одежі, носить національно-український характер і автобіографічний»³).

Мойсей Франка — великий провідник народу, що піднісся понад юрбу, але знесилений довголітньою боротьбою тратить віру в Боже призначення, в досягнення своєї мети — »обіцяну землю«. Поет стверджує, що вести нарід до »обіцяної землі« можуть лише люди без сумнівів і зневіри; лише такі люди ведуть націю до перемоги. А волю по-

²) Олександр Білецький, »Світове значення Івана Франка«, »Українська Літературна Газета«, жовтень 1956, ч. 10 (16), Мюнхен.

³) Д-р Д. Донцов, »Мойсей« І. Франка, »Туга за героїчним«, ст. 92-93, Лондон 1953.

бачить нове, вільне духом покоління, «яке отрясється від усіх гріхів слабости батьків, від їх охлялости і сліпоти» (Донцов).

Після трагедії Мойсея, поет показує нову силу, що підхоплює ідею пророка: це молодь, яка під проводом Єгошуї стає до боротьби за його ідеї, за волю. Під цією новою силою треба розуміти українське покоління, що під проводом стійкого провідника не зневіряться в доцільність своїх ідей, а піде в бій за них аж до переможного кінця. В образі Мойсея треба розуміти провідника народу, що вів його до нового кращого буття. Але народ не зрозумів свого провідника, відкинув його від себе. Це, звичайно, велика трагедія тої нації, яка відштовхує велетнів своєї духовости, а потім падає в прірву нижчих, стає рабом та «в сусідів гноєм». За такі вчинки народу супроти своїх духових провідників-велетнів мститися вища сила. Народи чи нації без своїх духових провідників ніколи не можуть піднятися до ступня великих у духовому потенціалі; вони завжди будуть погноєм в інших націй. Нація, яка має своїх новітніх Платонів, Сократів і Сенек — цих світочів духового світу, що мудрістю своєю увінчали греків і римлян, підійметься навіть в атомовій добі до вершин духу. Яскраво змалював поет реакційні сили демагогів Датанів і Авіронів, що відмовляють свій народ від його ідеалів, від боротьби за їх здійснення. В образах Датана і Авірона поет засуджує політичний опортунізм, що перешкоджає розвитку революційно-визвольних ідей. Під цим треба розуміти різних москвофілів, австрофілів, польонофілів, румунофілів, мадярофілів та інших «-філів» в українському народі, що своїми реакційними діями спиняють ріст української нації як у духовому, так і в соціально-політичному напрямках. Треба підкреслити, що Франко був послідовним поборювачем імперіалізмів різних мастей, зокрема російського, що безнастанно гнобив українську націю. Він ненавидів систему поліційного терору, що поборювала вільну думку в українському суспільстві. Яскраву характеристику про москвофільство подав академік Олександр Білецький в своїй статті «Велич Івана Франка»: «Москвофіли твердили, — пише він, — що вони «росіяни», і намагались писати змішаною церковно-слов'янською, російською, польською, українською мовою — що на практиці вироджувалось у «язичество» за тодішньою термінологією. Заявляючи про свої вірнопідданчі почуття по відношенні до австрійської монархії, москвофіли в той же час охоче прославляли царську Росію і тягнулись до російських реакціонерів». (Вісник АН УССР, ч. 8, ст. 5). Акад. О. Білецький схарактеризував Франка, як «справжнього гуманіста, полум'яного борця за волю, ворога всякого національного гноблення — будь то польонізація, русифікація, мадяризація, германізація». («Літ. газ.», 26. 8.). Слід зазначити, що ряд статей, написаних академіком О. Білецьким з приводу Франківських роковин визначаються глибокою фаховістю та правильною оцінкою політичних поглядів Франка на соціально-політичне буття його епохи.

Поема «Мойсей» пройнята глибокою вірою в свій народ, в його незламність у боротьбі за свою незалежність: «Вірю в силу духа і в день воскресний твого повстання». Вона одна з українських перлин, що ввій-

шла в скарбницю клясичних творів світової літератури. Видатний письменник Михайло Коцюбинський, згадуючи в своєму рефераті про зустріч з поетом у 1905 р., пише теж, яке враження справила на нього поема «Мойсей»: «Не можу забути одного образу, який вривався мені в пам'ять... В своїй убогій хаті сидів він за столом... Плів сіті і писав поему «Мойсей». Не знаю, чи попалася риба в його сіті, але душу мою він полонив своєю поемою»⁴). Франко поемою «Мойсей» відкрив вікно в духовий світ, уперед до вершин національних ідеалів. Це творчий дух поета розбудив ті рушійні сили в народі, що виростали в провідну верству національного відродження.

Про категорію народу в поетичній візії поета та в соціальній психології речево пише в своїй статті проф. О. Кульчицький; він каже: «Концепція народу, зазначившись блискавками прологу та кінцевим образом народу *»in stato renascendi«*, народу в поході, міститься в метафоричній притчі про дерева, що шукали собі володаря. У ній Франківська інтерпретація народу, нації, переступає далеко межі психо-соціальних підходів, хоча їх і не заперечує. До шістьох можливих націотворчих чинників, що про них говорить Сомбарт (Werner Sombart: *Vom Menschen*) — спільна мова, релігія, культура, спільнота історичної долі, спільнота землі, спільнота крові (раса) — Франко додає, слідами німецької романтичної філософії, а мабуть і польських романтиків, ще один вирішний чинник — «спільноту національного духу». Думаємо, що Франко напевно, якщо йде про дефініцію духа народу, приєднався б до погляду Фраєра (H. Freyer: *Gesellschaft u. Volk*, стор. 17): «Цей дух народів є індивідуальностями метафізичного значення, що не виводяться з чогось іншого і не дадуться звести один до одного, своєрідні аж до останку... Народність стає таким чином центральним поняттям так етики, як і метафізики. Народ є для них (саме для романтичних німецьких філософів) не суспільним ладом в першому і найглибшому значенні, не впорядкованістю станів клас, суспільних досягнень, але є для них... в першій мірі, і в найглибшому значенні... психічно-духовою постаттю, — не є порядком суспільним чи державою, але є духом народу, народністю».

Подібно як і в Сомбарта, національний дух є вже у Франка категорією не соціальної психології, але метафізики народу, хоча його поняття тісно зв'язане з психо-соціальними категоріями. Поняття духу народу пристосовується за Сомбартом, з одного боку, — кавзально — до об'єктивації цього духу, — правда, наука, мистецтво, словом культури, з другого боку — телеологічно — в зв'язку з Гегелем, як теж із св. Письмом, до свідомості післанництва. В поетичній візії «Мойсея» саме в цьому духові народу добачається, як його суть, його метафізичне призначення, його післанництво. Сутність кожного духу народу передусім у тому, що, як каже Франко, Єгова «посольство йому дав страшне під сімома печатями, якого не можна призабути, якщо народ не має зустрітись із запитом: «Чом не тямийш посольства свого і його заповіту?»⁵).

⁴) Цит. за «Історією Української Літератури», Київ 1954, стор. 532.

⁵) Проф. д-р О. Кульчицький, «Психосоціальні аспекти «Мойсея», «Свобода», ч. 122, 28. 6. 1956 р.

Ці рушійні сили — «свідомі й несвідомі» — стають безпосередніми чинниками еволюції; вони — підносять дух народу, скеровують його на боротьбу за національні ідеали; вони втілені в душу народу «як квас в прісне тісто», збуджують до чину й перемоги. Такі сили непереможного українського духу змалював нам мистецькими образами великий син української нації — Іван Франко. Це був той потенціал, ця еволюція нашої душі, що їх вирізьбив поет у поемі своїм невмирущим словом. Слушно каже проф. О. Кульчицький: «Голод духа», «невідомий перст Божий», що керує тією еволюцією, як вираз відношення народу до трансценденції, в цілковитій згідності із сучасною екзистенційною філософією, пов'язаний із «безіменним страхом», «жахом самоти» у масі, метафізичною лянністю «безодні старої» існування. Еволюція індивідуального народу включається в загальну еволюцію духу домаганням до народу «простувати в ході духові шлях і вмирати на шляху», — та погоджується вповні із влучною травестацією слів Канта в Сомбарта «Людство без національності є порожнє, національність без людства є сліпа»⁶).

Стверджуючи волю українського народу йти до перемоги над ворогами-окупантами українських земель, Франко разом з тим змалював нам реакційні сили, що бояться йти «за своєю провідною зорею — це ж «дурість і гріх, і руїна народу»? Чи не виступають обурені Датани з гнівом, коли їх парубоцтво Навина не прийме до своєї громади? Нарешті, чи не актуально звучать напівнення Франка — вийти з зачарованого кола любови до своїх стад, спокою і пісень, з зачарованого кола ідилії фізичного тіла нації? Напівнення духового переродження? Чи не актуальні погрози автора «Мойсея», що знищить нас Господь, коли знехтуємо його поклик, коли збочимо з дороги великого призначення України?»⁷)

З аналізу поеми «Мойсей» бачимо теж, що Франко золотою ниткою провів у ній бажання знищити ворожий соціальний лад, з його соціальною нерівністю, щоб звільнити свій народ від національної і соціальної неволі. «Несправедливий суспільний лад, — каже проф. В. Янів, — який призводить до постійного понижування людини, мусить у суспільності з розвиненим почуттям гідності зродити ресантимент, а при першій нагоді бунт... Людина, яка постійно бажає виявитися і не може виявитися чи зайняти місце, відповідне своїм вартостям, мусить знехатити тих, які перешкоджають їй у розвитку, в поступі. В неї щораз міцніє бажання скинути накладені на неї пута, а рівночасно зростає бажання відплатитись тим, які ехидно стримують її розвиток»⁸).

Аналізуючи психологічний процес в поемі треба підкреслити, що в ній яскраво відбито глибоку емоційність. На підставі дослідів знаємо, що українська суспільність у своїй духовості відзначається емоційною вдачею; емоції в нашому житті відіграють велику роль, переважаючи

⁶) Проф. д-р О. Кульчицький, «Психосоціальні аспекти «Мойсея», «Свобода», ч. 122, 28. 6. 1956.

⁷) Д-р Д. Донцов, «Туга за героїчним («Мойсей»)», стор. 3, Лондон 1953.

⁸) Проф. д-р В. Янів, «Шевченків «Кобзар», «Визвольний Шлях», березень 1956, стор. 1041.

часами над розумом і волею. Емоційність української духовости можна розглядати з двох підставових категорій, категорії поступової або регресивної, категорії додатньої або від'ємної в конструктивній дії індивіда чи нації. Ці дві протилежності пояснюються нашою надмірною чутливістю, себто швидка запальність і скоре охолодження; дразливість, дріб'язковість і «байдужість до дійсно важливих речей, яких розрізнити від дрібниць не вміємо. Всі наші одушевлення зі слізьми, молитвами і «всенародними» співами — проходять так само скоро і несподівано, як вони й появляються. Виявити наше хотіння в ясній і тривалій ідеї та закріпити його тривалою, довгою, організованою, послідовною і розумною працею нам трудно тому, що увага наша, не керована віжками волі й розуму, весь час розпорошується під впливом нових емоціональних подразнень, які нищать попередні. Досить, напр., подразнити чиюсь амбіцію, або дрібне хотіння, щоб він, під впливом цього дрібного подразнення, забув про ідеали та хотіння, вирішальні іноді для буття всієї нації. При таких умовах, політика, як умілість організувати й здійснювати розумом та волею певні сталі хотіння та ідеї, в Україні найбільш тяжка й невдачна праця»⁹⁾.

Емоційність — це Божий дар, що в кожному мистецтві, в кожній творчості має свою потенцію в основі ідеї твору. Але цей Божий дар нам треба вміло і належно використовувати. «Кожна вища релігія звертає увагу на розвиток почуття, — каже проф. Є. Онацький, — а не розуму, і в християнській мітології та літературі персоніфікацією інтелекту виступає звичайно диявол (напр. у Гете, у Франка, у Кардуччі), що своїми розумовими аргументами збиває людину з шляху побожності. І навіть у звичайній нашій розмові, коли ми називаємо кого «нелюдом», себто особою, що втратила «людський образ», маємо на увазі не дурня, а людину, позбавлену вищих емоцій любови, жалю, співчуття, милосердя, приязні. Наші українські філософи, відмічаючи емоційність українського народу, не лякалися її, а, навпаки, вбачали в ній прикмету нашої національної вищости»¹⁰⁾.

Характеристично, що цю психіку українця можна простежити в деталях на всіх ділянках праці: науковій, політичній, письменницькій, військовій та інших. Каже проф. Онацький: «На культуру «серця», себто почування, кладуть головну увагу також і Скворода, і Гоголь, і Куліш, і Шевченко, і далекий їхній попередник Ів. Вишенський. Надхненням людських сердець духом євангельської любови задумували й Кирило-Методіївські Братчики перемінити весь суспільно-політичний лад на кращий, визволити Україну та звести слов'ян в одну братерську спілку народів.

І ця їх орієнтація на євангельську любов була не безосновна: хіба ж не Христос розпочав нову добу в історії людськості, піднісши саме любов, себто одну з найвищих емоцій, до щабля найвищої чесноти і ставлячи в залежність від неї порятунок душі? Не дурно ж називає Кайзерлінг Христа — «першим свідомим піонером почуття людяности»! Зав-

⁹⁾ В. Липинський, «Листи до Братів-Хліборобів».

¹⁰⁾ Проф. Євг. Онацький, «Українська емоційність», «Проблеми», кн. I, Нью-Йорк—Торонто, В-во «Ключі», стор. 7, 1956.

дання кожного християнина — плекати це почуття людяности, берегти «людський образ», що, за св. Письмом, був створений також за образом Божим¹¹⁾.

»Кайзерлінг« характеризує людську душу, як »організм почувань і емоцій«. У своїй праці »La vie intime« (»Інтимне життя«) писав: »Лінней зробив велику помилку, скласифікувавши людину, як homo sapiens. Не тому, розуміється, що дурні складають величезну масу людськості, але тому, що людина це, насамперед, тварина, яка відчуває«. І далі: »Якщо людина — істота, що головним чином відчуває, — пише він, — то всякий поступ, який зменшує чуттєвість людини або калічить її, це — хибна дорога, що веде до втрати »людського образу«¹²⁾.

Здорова емоційність у суспільстві впливає на його поступ, здобування своїх ідейних позицій, ріст інтелекту й позитивної моралі; занепад емоційности в суспільстві призводить до втрати позитивного інтелекту й шляхетної моралі. Без здорової емоції не може бути конструктивно-творчого позитива.

»Емоція, що дає життя мистецькому творові, — каже далі проф. Онацький, — служить також засобом для придбання й поширення знання, як це ствердили Е. Клей, Джемс Суллі та інші психологи. Вона примушує вищі центри сконцентрувати увагу на тому, що викликає нашу емоцію, і таким чином загострює нашу здатність пізнання всіх тих явищ, що стоять у зв'язку з викликанною емоцією, і що їх мистець схоплює інтуїтивно і відкриває іншим у своєму мистецькому творі.

Глибокі емоції порушують увесь наш організм, і в тому їх велика привабливість. Люди, що через якісь несприятливі умови життя, чи через органічне виродження, втрачають можливість жити глибоким емоційним життям, починають шукати за тими емоціями, наражаючись навіть на великі небезпеки.

Але є й друга категорія людей, що шукає глибоких емоцій чужим коштом. Це емоційні паразити, нездатні перетворювати емоції в якийсь творчий чин. Їхнє поширення — безсумнівна прикмета суспільної небезпечної хвороби¹³⁾.

Як бачимо — є емоції творчі і згубні, або добротливі і паразитарні. Пригадаймо собі, напр., давню римську імперію, з її паразитарними емоціями (звичайно, були там і непаразитарні), як римляни намагалися, за часів імперії, задовольнити свої емоції, починаючи від фізичних змагань та атлетичних ігор у циркових видовищах, і кінчаючи роздиранням дикими звірами живих людей. Навіть у театрах були справжні жертви. В наслідок таких паразитарних емоцій, римська імперія скотилася в занепад. В наші часи можна констатувати паразитарні емоції в гітлерівській Німеччині та в імперіалістичній Московщині.

Ми, як здорова життєздатна нація, мусимо плекати здорову емоційність у нашої молоді, зокрема батьки в своїх дітей, гармоніючи здорову емоційність з розвитком інтелекту і волі. Мусимо досягнути »всебічний розвиток нашої особовості. До цього мусимо йти шляхом повільного

¹¹⁾ Там же, стор. 7.

¹²⁾ Кайзерлінг, »Інтимне життя« (»La vie intime«), стор. 81; цит. за проф. Євг. Онацьким, »Проблеми«, кн. I, стор. 6-8, 1956.

¹³⁾ Там же, стор. 9-10.

виховування, але в усякому разі не відкиданням нашої емоційности, не висушуванням нашого серця, не нищенням нашої людяности теоріями, що походять з уже виродженого світу, де запанувала мертва логіка, бо мертва не може дати життя¹⁴).

З психології нам відомо, що людина має в собі добрі й злі почуття, та що ці почуття (добрі й злі) не однаково розвинуті: в одній людині більше розвинуті злі, а в другій — добрі. Щоб людина була корисна в суспільстві й для себе — треба розвивати в неї добрі почуття. Плекаючи в людині добрі почуття, ми тим самим розвиваємо в неї добрі емоції, що служать позитивом для суспільства. Чим більше розвинено в людині добрі емоції, тим краще й корисніше для неї. Тому ми мусимо поставити естетичне виховання людського почуття на найвищий ступінь і вважати його обов'язковим чинником виховання суспільства.

В. Липинський у «Листах до Братів-Хліборобів» писав про нашу чуттєвість і емоційність так: «Наша емоціональність, наш політично-руйніський, занадто чуттєвий темперамент може стати неоціненою творчою силою, коли ми його шкідливі політичні наслідки надолужимо організованим і сталим виховуванням у наших людях від ранньої молодости... розуму та волі. Бо ця наша емоціональність, **якої не можна набути в жадній школі**, при розумі, логіці, пам'яті й волі, які відповідною школою збільшити можна, дозволить нам нашою запальністю, буйною творчою імагінацією і великою пристрасністю зробити в короткий час те, на що інші нації, з холодним і нечутливим темпераментом, потребували б багато більших зусиль і багато більше часу¹⁵).

Франко, що був не лише великим поетом, але теж, як учений, добрим знавцем історії, антропології, психології, біології та філософії — міг змалювати глибокі емоційні образи у поемі «Мойсей», вдачу персонажів його твору і їх життєві прагнення. Він добре змалював психічні ознаки ізраїльського народу, в якому уособив український народ, з його творчою й згубною емоційністю. Поет наділив заслужено добрими емоціями Мойсея, Єгошуя та його парубоцтво, що йде сміло на шлях боротьби за національні інтереси свого народу. Злими, або згубними емоціями, поет наділив Датана, Авірона та їм подібних, що піддавалися злим намовам. Дав нам яскраві негативні образи в поемі, що родили «той безплідний сентименталізм і паразитарний емоціоналізм, що власливо здорову емоційність заперечують¹⁶).

Тут слід навести ще характеристику психічних ознак нашого народу з змістовної праці д-ра Ю. Русова, де він каже: «Я хотів звернути увагу на ту многогранність натури українця, щоб не робилися загальні похвали чи нарікання, що, мовляв, «всі українці войовничі», або «всі українці співучі», або «всі українці не здібні до організації» чи «всі українці лінюхи і лежибоки» і т. д. Наш нарід не є з одної раси, не має одної загальної і спільної всім своїм синам вдачі. — І в цім наше багатство¹⁷).

¹⁴) Проф. Євг. Онацький, «Українська емоційність», «Проблеми», кн. I, стор. 11-12, 1956. ¹⁵) В. Липинський, «Листи до Братів-Хліборобів».

¹⁶) Проф. Євг. Онацький, «Проблеми», кн. I, стор. 12, 1956.

¹⁷) Д-р Ю. Русов, «Душа народу і дух нації», видання «Америки», стор. 40, 1956.

Розглядаючи націю, як найбільший твір суспільства, доктор Ю. Русов каже: «Нація є великий організм. Не механізм, який є неживим винаходом вищого, у випадку машини, — людського розуму. Тому вивчаючи націю, ми мусимо відкинути матеріалістичний спосіб студіювання, що дуже придатний у пізнанні явищ неживої природи, які нам розкриває фізика, хемія, математика. Хемія і фізика дають нам змогу зрозуміти і деякі життєві явища, фізіологічні процеси, але лише явища (вже відбиті на матеріальнім екрані), а ні в яким разі не саме життя. Так само і у вивченні ще складнішого організму, складеного і з матеріальних, і з психічних, і з спірітуальних елементів, яким є — нація»¹⁸).

Франко добре розумів фізіологічні, психологічні і соціально-політичні процеси суспільства, зокрема української нації, і міг правильно показати живі образи в своїх творах.

Поема «Мойсей» «довго ще буде страшно завчасною, — каже д-р Д. Донцов. — Так довго, як блукатимемо в пустині вигнання. Так довго, як пануватимуть на нашій землі Фараони, а серед нас — «ощуканці і дурні», Датани і Авірони в одержі «реальних і тверезих політиків». Так довго, як доведеться нам роздушувати по дорозі своїх скорпіонів.

І справді, чи не стрічаємо всього того, що читаємо в поемі, — в наших оточенні, в нашій хаті? Чи не чуємо ми протягом останніх 50 літ, як лиш треба пуститися в дальшу путь до вільної землі, — чи не чуємо перестороги «рідних» Авіронів про «логіку фактів», яка наказує сидіти на місці? Чи не чуємо перестороги про те, що не добре форсувати «діл природних бігу»? Що не можна ж губити у фантастичних походах тисячі народу? Що якраз тепер було б ліпше погодитися з єгиптянами, щоб їсти з ними часник і м'ясо, хоч би й usługуючи їм, мов раби? Чи не чуємо нарікань на наших Навинів, коли вони з'являються на нашій землі, і на їх парубоцтво, за те, що гупо роблять, забуваючи про реальні справи дня, про кози й сир, про фізичне збереження нації»¹⁹). А далі, каже Донцов: «Чи не актуальні перестороги, що не роздерті сумнівами вожді, які виреклись Бога, поведуть наше плем'я в похід, а люди зовсім нового духу, новітні Єгошуї, які зриваються на ноги в кінцевім акорді Франкової поеми? Чи не актуальною є пригадка, що мусить наша національна збірнота, коли прагне не смерті, а життя, — перетворитися з народу «лінивих кочовників» чи орачів — в «людей героїв»? Чи, нарешті, не палюче актуальною звучить пригадка, що треба залишити думки про мирний спокій народові, який не хоче лежати — «наче труна в крипті», або «гнути шию в Єгипті», під ярмом чужого Фараона?»²⁰).

Поема «Мойсей», як під оглядом мистецьким, так і під ідейним, є твором — дуже високої якості. Це світоч української класичної літератури, плід великого духу, сяюча зоря на п'єдесталі українського Олімпу!

(Далі буде)

¹⁸) Д-р Ю. Русов, «Душа народу і дух нації», стор. 5.

¹⁹) Д-р Д. Донцов, «Туга за героїчним» («Мойсей»), стор. 110-112, Лондон, 1953.

²⁰) Там же, стор. 111-112.

ВОЛОДИМИР ЯНІВ

»ПАНСЬКІ ЖАРТИ« У СВІТЛІ ЕТНОПСИХОЛОГІЇ

(У соті роковини народження І. Франка)

Методологічні зауваження

Якщо ми справедливо підкреслюємо незадовільний стан розвитку загальної етнопсихології українського народу, то цей факт спеціально треба наголосити в стосунку до регіональної етнопсихології поодиноких українських історичних земель, географічних смуг, окраїн, тощо. Зanedbanня має не тільки свій чисто теоретичний аспект; воно небажане, а то й небезпечне також з практичних поглядів: у процесі національної інтеграції в майбутній Українській державі треба буде нівелювати ті психічні різниці, які можуть бути джерелом ворожнечі чи нездорового ферменту; а щоб можна було різниці усувати, треба їх насамперед знати! Але й навпаки: етнопсихічні регіональні різниці можуть мати й своє позитивне значення, якщо зважити багатство життя і його форм, що вимагають не меншого багатства ставлення і підходу, а тим самим обдарованості, — отже тривалих диспозицій, з яких випливає дія. Багатство пізнаних регіональних різниць можна відповідно використати при гармонійнім розподілі функцій державного життя, при затрудненні населення, при підшукуванні відповідної групи до відповідного їй зайняття. Коротко: вивчення регіональних психічних відмінностей належить до важливих завдань української етнопсихології.

Тому, м. ін., бажано використати подвійні роковини Ів. Франка й зв'язане з ними всебічне висвітлювання його життя й творчості до проаналізування одного його твору під спеціальним аспектом, щоб спричинитися до висвітлення етнопсихології **Галичини**. Тісного зв'язку твору з психікою творця ніхто не заперечує. Вже з того погляду аналіза твору може мати значення для етнопсихології: автор, як син загальної і вужчої батьківщини, відбиває у своїй творчості характеристичні риси своєї спільноти. Що більший письменник чи поет, тим цікавіша аналіза, тим багатші внески. Звичайно, при того роду аналізі вказана незвичайна обережність, щоб не перемішати індивідуального з загальним, себо щоб не робити передчасних узагальнень, спираючися на недостатнім матеріалі. Щойно аналіза творчості більшої кількості (і то великої!) авторів і порівняння вислідів може підтверджувати гіпотезу.

Методологічно цінніша аналіза такого твору, в яким автор змальовує своє оточення й говорить про вужчу чи ширшу спільноту, бо ж тоді він відбиває також її психічні риси. Звичайно, при тому важливе одно застереження, що малюнок об'єктивного світу (отже спільноти з її психічними властивостями) завдячуємо суб'єктивному спостереженню конкретної індивідуальності; тому також і в тому випадку вказана контроля, тим більше що в поезії (чи взагалі в літературному творі) йде а пріорі про особисте враження, а не про об'єктивне наукове ствердження.

Серед цього роду творів Франка на спеціальну увагу заслуговує поема «Панські жарти». Її цінність не тільки в змалюванні оточення, але і в тому, що вона спирається на оповідання Франкового батька, отже сучасника описуваних подій і осіб. Тісний зв'язок поеми з батьком зазначений виразно у вступній присвяті; другий раз, уже в самій розповіді, оповідаючий ідентифікується із «Яцем», що знову вказує на зв'язок із Франковим батьком — Яковом. Оповідання безпосереднього очевидця має, безперечно, менш індивідуалізований характер, ніж літературний твір, — до цього ж оповідання людини без літературної освіти і без претенсій на письменника, якого обов'язують певні мистецькі норми. Оповідання, яке розраховує на апробату живих слухачів, — часто свідків описуваних подій, мусить бути близьке до дійсності і до переконань середовища. Воно зближене до фолклірної творчості, де губиться автор, а на перший план виходить загальна з своєю ментальністю.

Але є ще одна причина, чому саме «Панські жарти» особливо цінні для етнопсихологічної аналізи й, зокрема, для ствердження етнопсихічних властивостей Галичини: поема має свій відповідник серед творів Центральних Земель України, який уможливило порівняння. Маю на думці Шевченкові «Гайдамаки». Аналогії є справді прямо війняткові: Це дві найбільші розміром поеми наших найбільших творців Наддніпрянщини й Галичини; вони обидві стосуються соціальних рухів, які на десятиліття глибоко врзалися у свідомість загалу; обидві писані під інспірацією оповідання близьких для авторів осіб, безпосередніх свідків і сучасників подій. Врешті, обидві поеми — це ранні твори авторів: «Гайдамаки» постали на 27-ім, а «Панські жарти» на 31-ім році життя поетів.

Звичайно, при висновках далекойдучо посунені аналогії не можуть при-слонювати можливих джерел різниць; тут необхідна критична обережність: не можна забувати, що між описуваними подіями минуло точно 80 літ (Гайдамачина — 1768 р., знесення панщини — 1848 р.), отже аналіза стосується двох історичних перекроїв, що знижує вартість порівняння, бо ж вісімдесят літ мусить залишити свій слід на психіці народу чи його груп, тим більше, що доба була для життя народу вирішальна. Далі, треба пам'ятати, що між постанням творів минуло 46 літ (поява «Гайдамаків» припадає на 1841 р., а «Панських жартів» на 1887 р.), отже на поемах мусіли залишити свій вплив різні стилі, різні манери писання. Врешті, в обидвох поемах маємо діло з ідеалізуванням, що знижує документальну вартість твору. Само ідеалізування остільки цікаве, що воно справді відповідає стилеві романтичної манери Шевченкової доби, але воно проявляється з неменшою (а радше навпаки — з більшою) силою у Франка, не зважаючи на те, що Франко творив у добі натуралізму, що в принципі заперечував ідеалізування. Можна б, отже, на маргінесі зауважень ствердити, що нахил до ідеалізування в творах є доволі питомий для обидвох творців, з чого можна також робити певні внески щодо загальної української духовості. До речі, само ідеалізування у Франка йде докладно в протилежнім напрямі (якщо мова про предмет ідеалізації, себто про ідеалізовану психічну поставу людини чи гурта) в порівнянні з Шевченком; але це вже належить до са-

мої аналізи, а не до методологічних зауважень. Щоправда, ідеалізування сили та її виявів у Шевченка йде вповні по лінії самих фактів, — самого зриву гайдамаків, що видно хоч би з кількох місць, де Шевченко відмежовується від описуваних подій і застерігається, що їх не схвалює. Ідеалізування, отже, не так у самім захопленні помстою чи жорстокістю (саме захоплення є в меншій мірі особистим становищем автора, його скоріше треба уважати геніяльним зображенням настроїв доби), не в самім описі фактів, але в бажанні зрозуміти й виправдати факти, або хоч звільнити авторів подій від відповідальності. З другого боку ідеалізування Франка у «П. Ж.» не йде так далеко, як у його повісті «Захар Беркут», яка є насправді не чим іншим, як викладом соціальних поглядів автора, кинених на фон історичних подій, але не відповідаючих історичним фактам, якщо йде про самий побут чи устрій. Все ж навіть з тим обмеженням ідеалізування існує, і воно наказує обережність при висновках.

Проте, при всіх методологічних застереженнях залишається понад всякий сумнів вартість аналізу, як добування індуктивного матеріалу, необхідного для остаточного висновку; вартість самого висновку натомість умовна, залежна від підтвердження в пізніших, аналогічних дослідях. Тим важливіші, очевидно, початкові студії, як поставлення проблеми, як конструкція робочої гіпотези і як початок збирання матеріалу. Одинична аналіза (в даному випадку аналіза «Панських жартів») дає початкову схему, яка стає основою пізніших порівнянь і вихідною точкою дослідів.

Питання оцінки етнопсихічних властивостей

Крім методологічних застережень, не менш важливе рішуче виєлімінування з аналізу всякої оцінки. Іде тільки про ствердження гіпотетичних фактів, — милі вони чи ні, подобаються вони комусь чи ні, а що краще — залишаємо до оцінки насамперед самому читачеві. Дальша оцінка фактів належить до ідеологів, можливо й до педагогів, чи краще соціальних педагогів. Тільки при таким підході можна аналізувати регіональні етнопсихічні різниці без небезпеки розбудження антагонізмів, що розбуркують пристрасті та скріплюють ресентименти, які існують у всякій спільноті. Щоб вичерпати ту проблему, треба ствердити, що в людським житті добро й зло тісно перемішані. Так, напр., у помсті, як вияві соціального інстинкту войовничости, є, з одного боку, елемент святого патосу оправданого обурення, а з другого боку, є і жорстокість чи брутальність. І навпаки, у протилежнім явищі терпіння маємо нерідко поруч з євангельською чеснотою прощення елемент надмірної покірливости, як прикрого наслідку століть поневолення й рабства, як мішанини вродженої добросердости й страху чи охоти приподобатися, лагідністю присмирити чужий гнів. Ці приклади не випадкові, а взяті саме з аналізованих поем, — і щоб вповні це застереження зрозуміти, треба прочитати самі твори, в яких ця мішанина доброго й злого дуже виразно виходить. При тому в негативному сенсі будуть нас спеціально вражати (і у випадку помсти, і у випадку терпіння) межові — отже скоріше виїняткові, а не типові — випадки, яких, однак, в аналізі пропустити не

можна, бо ж вони саме надають спеціального кольориту твердженням, бо ж вони, уплястичнюючи картину, звертають увагу на факти, які без своїх кульмінаційних пунктів залишилися б незауваженими, надто блідими, недоговореними.

Контрастність вдач

По цих зауваженнях можемо почати саму аналізу, при чому відразу треба зазначити, що порівняння випаде доволі контрастно, можна б сказати — полярно. При аналізі в основному обмежуємось до аналізу »Панських жартів«, а поему »Гайдамаки« використовуємо тільки для порівняння, зокрема коли йде про підкреслення згаданої контрастности, протилежності¹⁾.

Коли »Г.« можна б назвати поемою бунту й помсти, тоді »П. Ж.« є навпаки — поемою терпіння й прощення. Може це протиставлення не вийде так різко, якщо сягнемо глибше й пошукаємо за джерелом бунту чи терпіння, бо бунт у Шевченка й терпіння у Франка є нерозривно зв'язані з ідеєю добра. Шевченкова збунтована людина це не анархіст і не авантюрик, а шукач Правди й Добра, збунтований проти пануючого порядку, тому що лад несправедливий, що в ньому зародки зла. Коли Шевченкові доводиться полемізувати з поширеним поглядом, що, мовляв, »Гайдамаки — не воїни, — Разбойники, вори, Пятно в нашій історії«, тоді він спалахує гнівом і проповідує:

»Брешеш, людоморе,
За святую правду, волю
Розбійник не встане,
Не розкує закований
У ваші кайдани
Народ темний...«²⁾

У Франка покірливе терпіння — це не так шлях до самоушляхетнення через своєрідну аскезу, як скоріше непохитна віра в остаточну перемогу Добра без ужиття насильства, без застосування зла з боку справедливих. Це ж устами священика з »П. Ж.« навчає Франко:

»Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог її нам почислить.
Хіба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде рум'яна,
Найдужче мороз все смалить?
Та хоч застелить він віконце,

¹⁾ Цитати з »Гайдамаків« взяті з повного видання творів Шевченка Українським Науковим Інститутом у Варшаві, зокрема т. II. (в яким є поема »Гайдамаки«); Варшава, 1934. Зазначую число тому (римська цифра), сторінку — перша арабська цифра — і рядок за нумерацією видання (друга арабська цифра, після скісної лінії). Цитати з »Панських жартів« за виданням: І. Я. Франко: »Вибране«, видання »Державного В-ва Художньої Літератури«, Київ, 1954. В посиланнях перша цифра — римська — вказує на розділ поеми, друга — арабська — сторінку, а третя — римська по скісній лінії — колонку.

²⁾ Холодний Яр, III., 131/57-65.

То се лиш знак, що швидко сонце
Заблисне й землю отоплить»³⁾

Іншими словами: основа або ціль в обидвох випадках однакова, а тільки шляхи різні. Або інакше (у вигляді певного висновку): Істотне, себто віра в Добро і в його перемогу — спільне в нас для цілого народу (і це вповні гармонізує з попереднім ствердженням про нахил до ідеалізування в творчості); регіональні різниці проявляються тільки в засобах, але зате вони доволі сильно (як ми сказали: контрастно) зарисовані.

Соціопсихологічно терпіння чи пак терпеливе підкорення долі можна звести до інстинкту підпорядкування (спеціально сильно розвиненого); вияснюючи негативно брак активного протиставлення долі чи поневоленню, доходимо до висновку, що в галичан є слабо розвинений інстинкт боротьби. Розглянемо по порядку проблематику обидвох інстинктів.

До питання інстинкту підпорядкування

В аналізованій поемі є багато місць, які саме вказують на сильно розвинений інстинкт підпорядкування, що, зрештою, й вияснює послідовно питання основного тону »П. Ж.«, який ми окреслили терпінням. Для підтвердження декілька уривків.

У поемі, що є понурим малюнком панської сваволі й насильства, спертих на залишках давнього фєвдального ладу, не видно в галицьких селян бажання знищити закони, на яких був побудований лад, нема зневіри в потребу законів, а навпаки — є віра в закон, може й якийсь неписаний, але шанований — є потреба підпорядкуватися законові. Пишучи присвяту поєми, дєдикованої батькові, Франко виразно відзначає: »Сто-яв Ти за громадське діло«, при чому та оборона »громадського діла« не була руйнуванням злого, а скріплюванням доброго, бо вона утотожнювалася з фактом, що: »Громадське право Ти беріг«⁴⁾. Але попри віру в те якесь »ідеальне право«, виразно ще зазначено, що:

»... Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінитися могло
В тїм розпорядку віковому...«⁵⁾

У висліді саме такої постави є вповні зрозуміло, що:

»Лицарський дух, воєнну славу,
Всю ту минувшину криваву,
Всі ті багатства і пишноти,
Все зіпсуття і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти,
І всякі гулянки шальні,
І ласки панські, й панські жарти
Мужик все виніс на спині«⁶⁾

У фєвдальній системі є точно визначена ієрархія, якої видимим завершенням для селянина є пан. Перед ним мусить схилити чоло навіть така важлива і шанована загалом особа, як піп, який мав »для пана

³⁾ XI., 304/1-11.

⁴⁾ »Присвята«, 277. ⁵⁾ I., 279/11. ⁶⁾ I., 280/11.

лиш низький поклін⁷⁾, який скрізь і завжди віддавав панові належне, так що:

»Не думав, певно, старовина,
Наш піп, не снів, мабуть, і сном,
Що надійде така година
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником«⁷⁾

Це ж він сам навчав громаду, до речі тоді, коли саме громада хотіла стати перед паном у його власній обороні, що »не треба пана дратувати«⁸⁾. Тому, коли піп стає перед паном, коли чує від нього важкі обвинувачення, тоді він:

»... аж додолу похилився,
І весь тремтів, перехрестився,
Та пану в очі все дивився.
'Се ясне — пану набрежали', —
Сказав несміло«⁹⁾

Піп, який визнає таку ієрархію, послідовно каже підпорядковуватися волі пана своїм вірним навіть тоді, коли пан казав замкнути в рокове свято церкву, що мало не призвело скривджену громаду до бунту й проливу крові. Він тоді навчає, що »Богу гнів немилий«, а у відповідь, що люди, мовляв, »для божої хвали Лиш голос правди підняли«, пригадує євангельську картину:

»Як Бог схотів би оборони,
То він би в хвилі легіони
Небесних ангелів зіслав«.

А з того наука, що:

»Бог нам приказав
Усяким властям покланяться
І слухать розказів усіх«¹⁰⁾

Коли ж люди звернули увагу на неспокій власного сумління, що їм прийдеться в свято з панського наказу на панщизняну працю йти, коли вони обурювалися, що з ними протизаконно на працю піде й панотець, коли хотіли силою спротивитися, він, жалуючи поганого поступку пана, бачив виразно, що це:

»Сам Бог йому сю мисль зіслав,
Йому дозволив розгордіти,
Щоб незабаром сам він в сіті
Своїї гордості попав«.

Але проте гріх пана не звільнює підданих від послуху, і хоч:

»Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церков Божу замикати
І нас на панщину всіх гнати, —
Най буде й так! Хто поживе,
Побачить, що з того буде,

7) VI., 285/1. 8) VI., 286/11. 9) VIII., 292/11.

10) XI., 303/1-11.

Ми ж, діти, бунтів не робім.
І задля панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім¹¹⁾

Навряд чи могла б бути ця своєрідна філософія підпорядкування виразніше викладена. При тому не можна забувати, що Франко — відомий атеїст і антиклерикал — вкладає ці слова в уста священника без тіні злоби, а сам портрет священника вийшов незвичайно тепло й переконливо^{11а)}. Наскільки ж наука відповідала переконанням людей, про це може свідчити опис, як вони дали себе переконати, що видно в словах: «Най судить Бог! Будем смиряться!»

Тим часом самий священник, у почутті своєї зневаженої гідності й у відчутті обов'язку душпастиря, не вагався відверто, перед цілою громадою, сказати правду в вічі й загрозити, що перед паном «одверта пропасть»¹²⁾. Але й у цій хвилині заявляє, що він «панській мудрості віддасть чолом» і він добре знає, що «пан тут пан».

При так далеко посуненім інстинкті підпорядкування важке катування громадських «плєніпотентів», які їхали до уряду із скаргою на пана, не викликає голосного протесту громади (якої заступниками вони були), а тільки безсилий плач жінок і дітей самих таки битих. Одна з жінок:

»... дрожачими устами,
На колінах підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувати,
Своїми кровними сльозами
Той панський чобіт облизать...¹³⁾

Звичайно, при такій поставі в людей міг «піднятися дух» тільки тоді, як пан виїздив з села¹⁴⁾, і навпаки, коли пан вертався, тоді:

»Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані¹⁵⁾

Інстинкт підпорядкування (посунений до покірливості) міг пан свободно використовувати, коли він, напр., не вагався входити поміж підвладних у момент, як вони, вкрай озлоблені, готові були пролити кров його жорстоких гайдуків. Як пан глумливими словами насміхався

11) XI., 303/II — 304/1.

11а) Вже по написанні етюду прочитав я надзвичайно цінний спогад Олени Охримович-Залізняк: «Львівські студенти в моїх спогадах». Він свідчить, наскільки вірний є малюнок панотця у Франка. Свідчення дуже важливе, бо воно підкреслює вартість «П. Ж.» як матеріялу для етнопсихологів. У спогадах авторка перечеислює численних священників з попередніх генерацій її роду і додає дослівно: «Були вони, як розказували їх діти і внуки, священниками типу панотця з Франкових «П. Ж.», щиро прихильні до селян, що карались тоді на панщині, — були їх дорадниками і оборонцями». Дальші свідчення ще більше конкретизують сказане («Свобода», 3. 7. 1956).

12) XII., 306/I-II.

13) XIV. 314/II. 14) IX. 294/I. 15) X. 298/I.

з своїх »панів офіціалістів«, які побоялись грізної постави громади, — тоді люди:

»... всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що осліпив
Нас перед хвилиєю, остиг,
І якось так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадежі усіх спіймали.
І, наче на команду, враз
Ми сокири вниз попускали«.16)

В описі діяння інстинкту виразно підкреслене, коли люди самі не здають собі справи, чому саме так поступають, хоч перед хвилиною готові вже були до бунту.

При розумінні життя, як певного законом освяченого ладу (якому треба підпорядковуватися), все що діється, мусить діятися на вищий наказ, який випливає з закону. Так, напр., панотець у своїх найблаго-родніших починах покликується завжди на вищий наказ, на волю консисторії, коли зустрічається із спротивом пана, якому повинен коритися, але який і собі мусить коритися законові та його виконавцям. Так було тоді, коли священник боронився перед закидом, що він навчає дітей. Так само було у випадку, коли він хотів поширити тверезість на селі, яка була не на руку панові.17)

Знову ж для селян поважною перешкодою в їх рішенні перестати пити горілку є страх, чи пиття горілки не є нормоване законом:

»Хто то може знать, —
Мовляти тії небораки, —
Ану ж в інвентарі стоїть,
Що мусить хлоп горілку пить«.18)

І навіть бунт проти звичного порядку, отже проти пана є можливий тільки тоді, коли селяни впевняються, що за ними є закон. Так, напр., питаються вони комісара-німця, чи можуть вони спротивитися волі пана, коли хочуть закласти школу.19) Вони рішаються теж і на тверезість, коли той же комісар запевнив їх, що є це »цїсарська воля«, щоб селянин не пив горілки.20) А втім, перші проблиски непослуху панові з'явилися тоді, як пан сам прозрадився, що він не є всемогутній, як він заявив, що не може наказати немилого йому навчання грамоти:

»І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Се ж перший раз та вість прийшла,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборовить не сміє«.21)

А як громада дізналася, що »цїсар волю дав«, то вона була готова навіть до насильної дії, коли побачила, що пан »забунтував«. Тоді по-

16) XIII. 309/I.-II. 17) VI. 287/II. і VIII. 293/I.-II.

19) VII. 288/I. 20) IX. 295/II.

21) VII. 287/I.

нісся клич, щоб кресати вогонь, підпалити панський двір і звабити пана надвір.²²⁾

Наведені цитати дуже виразно вказують, наскільки інстинкт підпорядкування для галичан був питомий.

Якщо йде про «поему бунту», себто про «Гайдамаки», то вже із самого заложення треба надіятися, що в ній нема ні сліду підпорядкування, і справді, цей здогад вповні підтверджує аналіз.

Звичайно, і цитовані місця з «П. Ж.», і ще більше ціла поема вказують, що змальована певна межа — виняткова — ситуація, і то в сенсі історичному й соціопсихічному. Тому висновки можуть стосуватися тільки певного історичного перекрою. Але ця межовість історичної ситуації в певному змислі виявляє виняткову інтенсивність самого соціального інстинкту в даному часовому відтинку. Змальована покірливість справляє іноді враження вже чогось протиприродного, і її було б навіть важко вияснювати тільки природною етнопсихічною диспозицією даної етнічної групи, тим більше що, як бачимо, тієї покірливості нема в головному пні народу. Це століття поневолення моделювали — по остаточнім виєлімінуванні спротиву — психічну структуру Галичини, і в цьому й вияснення тої контрастності двох поем. Центральні Землі України до часів Гайдамаччини ніколи не були вповні поневолені. Навіть по втраті самостійності (після княжих часів) не переривався спротив, можна, навіть, сказати, що цей спротив діяв безперервно століттями. Звичайно, постійний спротив мусів призвести до послаблення інстинкту підпорядкування, а то й до його занедіння, і звідти контрастність. А втім не можемо забувати, що саме між обидвома подіями — між Гайдамаччиною і між «Весною народів» з її скасуванням панщини — минуло 80 вирішальних років. Тих 80 років були зокрема для Центральних Земель важливі, бо тоді вони вперше вповні втратили самостійність, і безперечно, що в тому часі питома 1768 рокам непокірливість вдачі зазнала зміни, при чому, однак, не можна ще говорити про якесь відродження чи збудження самого інстинкту підпорядкування.

Якщо ми підкреслимо межовість, тоді і в Галичині зміна історичної долі по 1848 р. спричинилася до певної еволюції психічних диспозицій, що можна ствердити на підставі простої обсервації і, навіть, поверхового знання історії. Якщо спиратися на такий — науково незадовільний — засіб, як обсервація, тоді можна з певною ймовірністю твердити, що в Галичині при зменшенні покірливості все ж таки затримався інстинкт підпорядкування. Підтвердження цього можливе тільки в дальших студіях.

В цілому можна гіпотетично сказати: При величезній контрастності (з погляду соціального інстинкту підпорядкування) Центральних Земель в історичному перекрої 1768 р. і Галичини в такому ж перекрої 1848 р., дальша історична доля зумовила еволюцію, яка скоріше затерла інтенсивність контрасту, але не знівельовала істотної різниці. І це є перша важлива проблема, яка вимагає студій і можливого підтвердження.

Відчуття авторитету й вияви вдячності

Інстинкт підпорядкування тісно сполучається з питанням **авторитету**, при чому заздалегідь можна передбачати, що наявність того інстинкту веде до **визнання** авторитету, брак інстинкту веде скоріше до його заперечування. В аналізованих поемах не багато місць, які можна б було під цим аспектом аналізувати. Все ж, напр., тепла присвята »П. Ж.« для батька, — велика пошана, якою вона ціла пройнята, може свідчити саме позитивно про потребу авторитету. І дуже характеристичне, що сильніше синівської любови промовили в присвяті пошана, подив, ентузіастичне признание, отже елементи, які є складовими чинниками почуття авторитету:

»О Батьку мій! Коли сьогодні
Хоч іскра тих огнів горить
У **моїй** груді, щоб народні
Злі дні в добро перетворить,
Коли нещастям, горем битий
Не заклепивсь, не знидів **я**,
А встав, щоби братам служити,
То **все те** — **спадщина Твоя**.
Тож най ся пісня невесела
З **Твоїм ім'ям** у світ іде...«²³⁾

Подібно, в поемі сильно зарисований авторитет священика, якого слухають у найнепопулярніших справах. Йому вдається відмовити людей від поширеного п'янства, яке не давало їм змоги організуватися до розумного спротиву, — він їх оберігає від нерозважного злочину, коли їх опанував зрозумілий гнів, — він вчить коритися Божій волі, хоч як важко зносити людську злобу й несправедливість.²⁴⁾ Вправді панотець завжди має аргументи і вміє відповідно до людей промовляти, але без відповідного авторитету ніколи йому не вдалося б досягти бажаних наслідків. Не диво, що люди раді йому завжди не тільки допомогти, але й заступитися за ним, коли йому грозить небезпека.²⁵⁾

Це в обороні зневажаного панотця вперше родиться справді поважний спротив проти насильства, що тільки випадково не закінчився кровопролиттям.²⁶⁾ Особливо зворушливе було останнє прощання з священиком, яке тільки підкреслює його авторитет:

»А к вечеру ціле село
Сходилося до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Останній раз поцілувати
Холодні руки«. ²⁷⁾

Щоб вичерпати питання інстинкту підпорядкування у »П. Ж.« можна ще тільки назвати один нюанс, зрештою подібного порядку, що й пошанування авторитету, а саме — питання **відчуття вдячності**, яке вказує також на відчуття певного ладу, порядку, а в певному змислі також пошани за зроблене добро. Зрештою, часто саме з почуття вдячності

²³⁾ Присвята, 277-278. ²⁴⁾ VIII. 292/I; XI. 303. ²⁵⁾ VI. 286/II., XI. 303/II., XIII. 307/II.

²⁶⁾ XIII. 308/I-II. ²⁷⁾ XIV. 311/II.

може розвинути пошана для добродія, себто авторитет людини, супроти якої ми відчуваємо вдячність. Згідно з загальною структурою в селян проявляється виразно вдячність. Коли священик, не жаліючи праці, а навіть коштів, учив молодь і навчив старших хлопців читати Апостола у церкві, то це глибоко зворушило батьків:

»... В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як панотцю віддякувать
За те.²⁸⁾

Вдячність селян проявляється також супроти приятного комісара, якого громада рятує від смерті, чи супроти власних «плєніпотентів», які заступаються за громадою, а навіть супроти пані, яка селянам не раз помагала, благодаючи мужа слізьми й словами, щоб він був милостивий для підданих.²⁹⁾

Пошана провідника чи відчуття авторитету далеко менші в «Гайдамаках». Коли гайдамака звертає увагу, щоб у заборонений час не співати голосно, бо може старшина почути, запорожець з виразною погордою висловлюється взагалі про старшину, мовляв, вона не має багато «до говорення».³⁰⁾ Вправді в даному випадку можна це уважати впливом певної станової гордості запорожців, які не визнають ніякої іншої влади, крім своєї, але вислів остільки характеристичний, що запорожець, як воляк, повинен був розуміти зарядження старшини, які випливали з загальної турботи, щоб намірене повстання вдалося. Тому цитований вислів треба таки інтерпретувати як брак охоти визнати чийсь авторитет.

Коли Гонта вбиває своїх дітей може ще з ідеї абсолютної справедливості (що, мовляв, нема винятку: якщо всі католики мають бути вбиті, то мусять бути вбиті також сини-католики провідника), то все ж діє тут і певен страх перед прилюдною опінією, яка була б злегковажила авторитет провідника, — подібно, як вона не хотіла скоритися перед його особистою трагедією. Це ж виразно відзначений мотив вбивства: «Щоб не було поговору», (отже: щоб не дразнити прилюдної опінії!). Ще виразніше цей момент боязні перед прилюдною опінією пробивається в описі, коли Гонта, в безумовному жалю, рішається не ховати дітей явно; неначе злодій крадеться тайком перед громадою, щоб вишукати трупи дітей, «щоб ніхто не бачив», і похоронити їх особисто нічю й на відлюдді.³¹⁾

Що стосується вдячності, то в «Г.» нема спеціальних даних, щоб можна було щось більше на цю тему сказати. Все ж є один доволі характеристичний натяк. Коли Ярема був вже доволі заслуженим і загальновідомим повстанцем, дізнався він, що його Оксана знаходиться в місці, яке саме мало бути знищене. Напівпритомний від болю, Ярема просить, щоб будинка не палили, чи пак щоб момент нищення пересунули на пізніше, а за той час він надіється вирятувати Оксану. Але його прохання було даремне (не зважаючи на те, що його намір

²⁸⁾ VI. 286/II.

²⁹⁾ VII. 320/II., XIV. 315/II., XIX. 326/I. ³⁰⁾ «Г.», II/80/985-990.

³¹⁾ II. 116/2254; II. — стор. 120-122.

був можливий до здійснення, доказом чого було те, що він таки ще в останній хвилині вирвав Оксану). При тому є цікавий опис, який вказує, що ніякої спеціальної пошани своїми ділами він собі не добув, що не найшов якоїсь вдячності в найближчому оточенні. Ось у відповідь на його прохання впало рішення, яке, м. ін., свідчить про легковажне ставлення до почувань людини взагалі:

»Добре, добре!.. Залізняйте!

Гукни, щоб палили!

Преподобнисься з Ляхами...

А ти, сизокрилий,

Найдеш іншу...⁽³²⁾

Коли відзначати межові ситуації, то знову ж такою межевою ситуацією можна уважати і дане місце, наведене нами для розуміння цілої психічної структури (в даному часовому перерізі), а не для передчасних і поспішних висновків.

Вияви релігійности

Якщо аналізувати питання авторитету і вдячності, то завершенням ієрархії вартостей, найвищим авторитетом — є Абсолют. Питання Найвищого Авторитету тісно пов'язане взагалі з релігійними почуваннями, які дають повне тло й всебічне розуміння пошани Бога. Звичайно, схильність визнавати туземні авторитети не завжди йде впарі з вірою в Бога й навпаки, але певний зв'язок є. Так, напр., християнський ідеал ладу, визнаючи підпорядкування як чесноту, виразно сприяє ієрархічній побудові суспільства, і то не тільки в церковній, але й у світській сфері («Богові, що Боже, — кесареві, що кесареве»). Як би не було, релігійний момент взагалі, а питання повного й всецілого підпорядкування волі Божій зокрема, виразно зарисовані в «П. Ж.», і це в загальній етнопсихічній структурі йде вповні по лінії наших попередніх зауважень.

На Божім Авторитеті й безконечній вірі в Його всемогутність та абсолютну справедливість спирається ціле поступування священика (про що вже не раз у зв'язку з іншими аспектами була мова), а його наука знаходить завжди незаперечний послух серед громади. Це можна пояснити не тільки особистим авторитетом панотця, вповні ним заслуженим, але передусім глибокою вірою в закон Божий і бажанням підпорядкуватися самому Богові. Ми вже вказували, що саме волею Божою аргументував священик konieczність покоритися волі пана, коли той не вагався у свято замкнути церкву на загальне озлоблення громади. Ми теж наводили вже цитату, яка вказувала, що люди могли перенести найлютіші тортури тільки тому, що в них була віра в справедливість Божу й в кінцеву перемогу правди й добра.³³⁾ Можна хіба ще вказати, що таких прикладів беззастережної відданості Божій Волі є більше, от хоч би наука священика у хвилині розпачу й

³²⁾ П. 109/2001-2005.

³³⁾ Про аргументи священика рекомендуємо місце, до якого стосуються зам. 10-12; про віру в беззастережну Божу справедливість реком. місце, до якого стосується зам. 3.

непевности, що опановують селян. На відчайне запитання: «Так що ж, панотче, нам робить», падає впевнена відповідь:

»... Господа молитъ
І тихо бути, смирно ждати,
Чей-то недовго вже прийдесть». ³⁴⁾

Зовсім подібні слова вложені не тільки в уста священика, але й людей, уже після смерти панотця, які, виряджаючи своїх нещасних «плєніпотєнтів» у тюрму, потішають їх:

»Не бійтесь, браття! Бог благий.
Не дасть, щоб без кінця ширпали
На світі наші вороги». ³⁵⁾

Самі ж вони, спостерігаючи нові нелюдські заходи пана, — «все одну потіху мали: »Бог правди й волі ще не вмер».

Ця віра кріпила людей у їх важких буднях, але вона теж не опускала їх і в хвилині смерті! Скатований священик, який ще недавно сміливо протиставлявся своєму мучителеві, в останніх словах до вірних, навчає:

»Прощайте діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріться тьмі, допоки тьму
Бог на погибелі дорогу
Не виведе!» ^{35a)}

Це та сама віра каже панотцеві перемагати страх. Покликаний паном виправдати себе, чому поширює тверезість у селі, він ледве міг пере-вести з боязні дух, але набрав сміливості тоді, коли йшло про оборону божої справи, про що найвиразніше говорить оте проти-ставлення. Спочатку:

»Прийшов панотчик, поклонився
І близь порога зупинився,
В руці держучи капелюх;
Глядів тривожно та несміло;
Обличчя зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в п'яти дух».

Якже ж інакше виглядає кінець тієї зустрічі, коли по довшій виміні слів, панотець набрав переконання, що в нього сумління вповні чисте й що він виконує післанництво Боже:

»Він випростувався, тремтяче
Обличчя заясніло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонився і сказав: »Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те, що Божа слава
Мені наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсім
Грізьба ніяка, ні обава,
Сумління в мене понад всім». ³⁶⁾

³⁴⁾ IX. 297/I. ³⁵⁾ XIV. 315/II. XIV. 311/I. ^{35a)} Там же.

³⁶⁾ VIII. Перша цитата із стор. 292/II., друга 293/II.

В обличчі смерти ця постава степенується до віщування кари Божої, коли панотцеві ввижається, як він заносить на пана скаргу перед Богом:

»... Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать«.³⁷⁾

Та в широких масах закорінена не тільки глибока віра в кару Божу для несправедливих і у висліді не тільки терпеливе зношення найважчої долі, але також страх, щоб не заслужити на гнів і кару, а отже бажання у всьому підпорядкуватися Божому закону й приписам. Звідси велика обережність при складанні присяги, щоб її не зломити:

»Присяга, бач, страшнее діло!
Погубиш легко душу й тіло«.³⁸⁾

Звідси й страх перед святотатською працею у свято, навіть вимушеною, звідси й стримування гніву чи бажання пімсти, коли їм тільки священник пригадає, щоб вони не »дуфали своїй силі« та щоб не піддавалися бажанню пімсти чи різні.³⁹⁾

Коли Божий Авторитет глибоко вкорінений, тоді самозрозумілим стає, що ціла атмосфера є просякнута релігійністю. Для батьків нема більшої радості понад те, як їхні діти перший раз на Великдень »Апостол по пунктам читали«.⁴⁰⁾ Надзвичайна атмосфера свята, коли ще в темряві загудуть дзвони, що скликають на всеночне:

»Від дзвонів гомону кругом
В хатах будилися, вставали.
Немов зірки, віконця сяли,
А далі звільна, повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботях пасових
До церкви люди потягли«.⁴¹⁾

А коли люди стали в свято перед замкненою (з наказу пана) церквою і коли дізналися, що мусять іти до праці, на панщину, тоді в нагло розшалілій бурі ввижається їм палець Божий:

»Та тяжкий плач, і рев, і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старші, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець Божий в ній вбачали,
Ознаку Божого гніву«.⁴²⁾

Це прочуття вернеться ще раз, вже в пісні, під час самої праці:

»Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,

37) XIII. 310/II. 30) IX. 294-295.

39) XI. 303/II.; IX. 297/I. 40) VI. 286/II.

41) XI. 300-301. 42) XII. 304/II.

У звори, дебрі відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм і упирів.
А кожний знав, що нині свято
І що той святотатський гук
На світ накличе бід і мук.⁴³⁾

Особливо треба розглянути молитовний настрій, який огортав людей у великі свята. Є два багатомовні описи в «П. Ж.» Перший, коли люди, гонені у свято на панцину, почули далекий дзвін, їх огорнуло глибоке зворушення, що десь в іншому селі святкують. Вони віддаються пляс-тичний уяві: натовп людей у далекій церкві, світло, дим кадила, надхнена молитва, спів дяка...

»А ми, мов кляті! Нам одним
І свята божого немає!
Та всякий, вчувши дзвонів гук,
Батіг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехреститься, і зітхає,
Й молитву шепче«.⁴⁴⁾

Другий опис — це широковідома картина святкування Великодня, — першого Великодня на волі, коли люди »всі до одного до церкви поперли« і, мов діти, заридали на звук радісного »Христос Воскресе«. Це ж бо тоді здійснилася їх велика надія на Боже милосердя, це ж бо тоді всі побачили:

»... що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І якось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!..⁴⁵⁾

І як у загальному тісно сполучується з авторитетом почуття вдячності, так зокрема тут, — з релігійним настроєм родиться велика вдячність для Творця:

»І як нас було стільки сот, —
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Величний той, хвалебний гимн:
»Тебе, о Господи, хвалим«.⁴⁵⁾

А й потім, поодинокі дії громади були інспіровані великою вдячністю. І так коли, напр., громада рішається допомогти пані, то всі з зворушенням насамперед згадують:

⁴³⁾ XIII. 307/I. ⁴⁴⁾ XII. 305/I. ⁴⁵⁾ XVIII. 323/I.

**»Бог святий нам дав
Святої волі дочекати.
Хвала йому«.⁴⁶⁾**

І коли цей радісний факт громаді пригадує війт, тоді він побожно здійсмає шапку, хреститься, а всі за ним роблять те саме.⁴⁶⁾

Таким чином, релігійний момент у «П. Ж.» підкреслений дуже виразно. Не можна сказати, щоб він був відсутній у «Гайдамаках», але він не є настільки виразний, а крім цього він доволі своєрідний. З Богом починається повстання гайдамаків. Перед свяченням ножів іде процесія, мов на Великдень. До молитви взиває благочинний, починаючи свою велику проповідь. Він пригадує, що діти у наслідок існуючих умов виростають нехрищені, що з вини ворогів шириться розпуста, що непокрита коса дівчат — «землі козацької краси» — «стидом січється». Але в його проповіді нема натяку на християнську ідею прощення. Вправді konieczність боротьби є вповні вмотивована, бо ж «страшний суд ляхи в Україну несуть», але самий тон проповіді в дечому виправдує не тільки боротьбу, а теж пізнішу жорстокість у помсті гайдамаків. Інша річ, що в проповіді уживається слова «кари», не говориться про помсту, а в поняттю «кари» міститься момент справедливості, однак чи ж можна в активній боротьбі повести межу між справедливою карою і самовільною помстою, якої не виправдує релігія?

Описувана тут релігійність вповні гармонізує з тою психічною структурою, про яку буде мова ще далі, отже з войовничістю, яка виявляється теж у бажанні відплати. Не даремно в проповіді насамперед уживається імени Архистратига Михаїла, начальника небесних воїнів, коли то благочинний кінчає:

**»... за нас
І душі праведних, і сила
Архистратига Михаїла.
Не за горами кари час.
Молітесь, братія!«**

У відповідь на цей зазив:

**»... Молились,
Молились щиро козаки, —
Як діти щиро«.**

А далі, після молитви диякон урочисто проголошує:

**»Нехай ворог гине,
Беріть ножі!«⁴⁷⁾**

Релігійність гайдамаків проявляється теж у беззастережнім прив'язанні до свого релігійного обряду. Але цю прив'язанню одночасно сполучене з нетолеранцією, яка доходить до свого вершка в сценах, де Гонта вбиває власних дітей-католиків, руйнує школу оо. Василіян, у якій його діти стали католиками, нищить ксьондзів-учителів та топить у криниці школярів. Ця помста призводить, зрештою, до викидів сумління самого Гонта, що бачимо з його психічних переживань, коли він, серед несамого сценарія нічного пожару, ховає своїх дітей, коли

⁴⁶⁾ XIX. 326/I. ⁴⁷⁾ »Г.«, II., стор. 85-87.

Йому вчуваються їхні голоси, коли він просить у них прощення й бажає собі скорої смерті.⁴⁸⁾

Є й інші ознаки релігійності, зокрема в індивідуальному житті. Звільнивши Оксану, Ярема залишає її в монастирі, де вона із справді християнською покірністю продумає ціле своє трагічне минуле, і питається, чи не є воно може карою за її грішне життя, при чому гріхом здається їй її чиста любов до сироти-Яреми, що, мовляв, вона у неволі не молилася за батька закатованого ні за себе, але за милого. Зрештою, й перед самогубством стримує її страх, щоб не погубити душі, а ще більше страх, щоб за нею не пішов її милий, щоб і він своєї душі не погубив.⁴⁹⁾

Про традиційні церковні приписи пам'ятає й Ярема, не зважаючи на те, що він не знає границь у помсті: він у церкві вінчається із звільненою Оксаною, як тільки вона прийшла до себе, хоч кругом палає пожежа і хоч він негайно після вінчання знову йде в круті боротьби.⁵⁰⁾

Спільні риси релігійної поведінки у «П. Ж.» і «Г.», а разом з тим різні її форми серед галицьких селян і наддніпрянських гайдамаків, виходять виразно в наведених місцях, і вони вкладаються в загальну картину з'ясування регіональних різниць.

(Закінчення в наступному числі)

48) «Г.», II. стор. 120-122. 49) «Г.», II. 110-111/2037-2075.

50) «Г.», II. 113/2132-2147.

М. ВЕРЕС

З Г А Д К А

Ми знову тут, де ніч гаряча
Будила шал пахінням трав,
Де тільки місяць до ранку бачив,
Як з вами я в житах блукав.

Ми знову тут, де нам щасливо
Колись минав любови час,
Де по-старому кожна нива
Плете сонет мені про вас...

І в парі з ним на обрій ліну,
В зірчасне тло його піддаш,
А далеч пахне свіжим сіном,
Як в тую ніч цілунок ваш.

Впиваюсь ним і знов мережу
Згадки про май, що в серці ніс,
Та раптом далі рушає стежа
І замість вас горнѹ я кріс.

Це — рейд новий. Повстанські будні,
А довкруги — колосся жит.
Вони напевно, незабуття,
Передадуть мій вам привіт.

І з маршем ніг цвіте усмішка,
Як шлю полям останній зір,
Вже на відході зідхнувши нишком,
Щоб не почув мій командир...

КИЯНИН

І. Франко у Києві

(У книгарні ЛНВ на Прорізній)

Про відвідини І. Франком Києва найдокладніше писав Дмитро Дорошенко на сторінках ЛНВ десь у середині двадцятих років. Але по прочитанні цієї статті, в якій нараховано дещо більше відвідин І. Франка у Києві по 1908 р. та дуже мальовничо описані вчені диспути між І. Франком і другим знавцем старої української літератури в церковно-археологічному музеї на Поділлі, я з певним здивуванням мусів прийти до висновку, що навіть Д. Дорошенко не знає про приїзд І. Франка до Києва у вересні 1907 року...

Для доповнення відомостей про побут І. Франка в столиці нашої батьківщини слід згадати і про мою зустріч перед півстоліттям з великим письменником.

Я був тоді учнем третьої класи гімназіальної. Коло школи була дуже близько, оспівана Гоголем у «Вію», Брацька площа. Але замість гоголівських бурсаків на цій площі, біля трамвайної зупинки, зранку до вечора верещали хлопці — продавці часописів та книжок. «Смеричинський»: «Любов диявола» замість рубля — 20 коп.!» — гукали вони хором, продаючи якийсь черговий макулятурний витвір київських друкарень, якого ніхто не хотів купувати за нормальну ціну, а, мабуть, так само і за знижкою.

Проти самої трамвайної зупинки містився кіоск з часописами та книжками, в якому можна було придбати пригоди американських детективів Ната Пінкертон, Ніка Картера та інших. Продавали в цьому кіоску й одиноку, тоді щоденну, київську українську газету «Рада», яку я з початком шкільного року (1 вересня 1907 р.) саме почав інколи купувати замість сніданків у шкільнім буфеті, на які мені з дому давали гроші.

Десь у середині вересня того року в «Раді» появилось оголошення про відкриття в Києві, на вул. Прорізній ч. 17, української книгарні, а за кілька днів у «Раді» появилася й додаток — каталог видань «Української Видавничої Спілки» у Львові, який я негайно вивчив напам'ять.

Наприкінці вересня, у день Івана Богослова, вільний від шкільних занять, я вибрався нарешті в дорогу — з північних околиць Києва на Прорізну, що біля самого Хрещатика була в самому осередку міста. Був надзвичайно лагідний теплий день, без вітру, що майже повсякденно дошкуляє в нас у Києві. На небі була легка яснозолотава, прозора соняшна мла, крізь яку рівно й м'яко гріло сонце.

Цю досить довгу дорогу, без дошкулого плаща — було ж тепло — я пройшов легко, не відчуваючи втоми.

І от нарешті Сінна площа, ще треба перейти Підвальною вулицею, а там уже, за Золотою брамою, почнеться і Прорізна. Тут іти особливо легко, бо з гори в долину Хрещатика.

От і Золота брама, — чи її рештки — серед зеленого скверу, і гостра висока вежа палацу цукроварні «Маркіз» — на другім боці Великої Володимирської вулиці. «Маркіз» — початок Прорізної. А тут можна вже навіть не йти, а просто котитися горошком удолину, що дуже часто кияни й роблять — узимку, коли впаде перший сніг, тут так ховзько, що люди, особливо дорослі й, зокрема, жінки, не при звичає до ковзання, втрачали рівновагу, а нам, учням, доводилося тільки ставити їх на рівні ноги, бігаючи від одної до другої жертви похилості прорізних тротуарів.*)

Але тут не місце розводитися над цими зимовими спогадами.

Нарешті й зазначений на оголошенні в «Раді» дім ч. 17, на тім самім боці вулиці, що й цукроварня «Маркіз». Де ж тут книгарня? Дивний вхід — одчинена невисока брама, напівтемний великий передсінок, оголошення книгарні на дверях праворуч. Одчинив двері, й знову напівтемрява — простора кімната з самотнім віконцем. Аж ген праворуч, на самім кінці, знову ніби окрема кімната, освітлена сонцем, проміння якого повзе по підлозі. А там у куточку, біля віконця, на полиці трохи книжок. У цій дивній кімнаті троє панів. Один з них, мабуть наймолодший, запитує мене, чого собі бажаю. Відповідаю: «Дарвінізм» Феррера... «А він увічливо й заспокоює каже мені: «Цієї книжки ще нема, але скоро буде».

По цих словах, що для мене не були особливо приємні, мені стало ніяково — так багато говорилося й писалося про Дарвіна і дарвінізм, за і проти, а тут книжки про дарвінізм немає! Виходить, що ціла моя довга подорож до книгарні була даремна. Молодший пан, побачивши моє прикре обличчя, ще раз запевняє: «Незабаром буде!» Але мені від цієї обіцянки не полегшало.

Аж тут я раптом завважив, що я не самотній у моїм горі. Просто передо мною, один крок від мене, стояв старенький маленький добродій у сірому, може колись ясному вбранні, глибоко замислений, зосереджений на своїх невеселих думках. І от цей маленький чоловік розгублено розводить руками й ніби з докором каже: «Як же так? Я ж цю книгу перекладав саме для того, щоб усі мали ясну уяву про дарвінізм. А її в книгарні немає...»

На обличчі — хмуromу й суворому — ще сумніший вираз по цих словах. Очі його — від них не можна відірватися, але краще на них не дивитися — від них віють розпач і смуток великі... Ціла ця постать така дрібна, убрання занедбане; цей старенький чоловік засмучений, опущений... Але від його сумного й змарнілого обличчя не сила відірвати очей... Мої очі розкриваються ще ширше, бо великий огрядний молодий пан у чорнім сурдугі, — з блискучою довгою чорною бородою, рум'яностями на обличчі й розкішними чорними кучерями, що спадали на чоло (ціла ця пишна постать була приголомшувачим контрастом супроти маленької старенької людської тіні) — цей величезний дебелий красунь-бородань з невимовною пошаною та відданістю дивиться на опущеного старика... Потім широким жестом виймає з чорного сурдуга окуляри і насаджує їх понад свого цвікера й далі дивиться з незмінною покорою на маленьку постать перед собою —

*) Колись на тому місці височіла стрімка гора, яку б. 1890 р. розплювали.

через цілих чотири скла. Я ніколи ще не бачив такого дива, й мені одразу стало моторошно — або все це діється не на яві, а в казці, або я збожеволів і мені верзеться, бо ж неможливо вживати стільки оптичних приладів нараз!

Чорнобородий велетень щось заспокоююче говорить до старенького... »Іване Яковичу, книгарня ще не одчинена, Феррер незабаром прибуде... Праця ваша не пішла намарно... Як можна таке думати...«

Але маленький чоловік неначе не чує улесливих слів заспокоювання. На обличчі його смуток, турботи і жаль, він далі стиха вимовляє щось, за виразом обличчя, невтішне.

Під час цього з кімнати за скляними дверима ліворуч, що виходила на подвір'я, прийшов був на хвилинку добродій з неприємним урядовим виразом обличчя — квадратова чорна борода, чорна чуприна їжаком, темnobрунатне вбрання. Трохи постоявши біля нашого »тріо«, й ніби переконавшись про безвихідність справи, так само урядово з піднесеною головою зник за склом дверей і знову засів за своїм столом з книжками. Ця інспекція не зробила на мене доброго враження і коли скінчилася — мені аж полегшало.

Тим часом молоденький паничик у ясному вбранні, що наче кіт увесь час крутився по кімнаті, вельми ласкавим голосом запитав мене, чи не потребую я, може, ще якоїсь книжки.

Примголомшений такою кількістю контрастних вражень, а понад усе пантомімою з подвійними окулярами, я через силу сказав, що не від того, щоб придбати ще одну книжку з обсягу природознавства, а саме Вільгельма Брайтенбаха »Розвій біологічних поглядів у XIX стол.«

На це мені панич відповів, що ця книга вже є в книгарні, але де саме — не знати, однак зараз має хтось повернутися, а той уже все знає і книгу мені знайде. Він не збрехав. За хвилинку цей »хтось« справді появився в напівосвітленім просторім передсілку — і всі дуже зраділи його появою. Це був середнього віку, і такого ж росту, приємний пан у новім сірім літнім убранні, з дещо круглим симпатичним обличчям.

Цей — назвемо його сірим — добродій з незвичайно гостинною і чемною поведінкою, не лише заспокоїв своєю появою наше дещо за-смучене товариство, але й відразу знайшов на полиці потрібну мені книжку Брайтенбаха і дуже чемно розпитувався, може я ще щонебудь хочу придбати. Ясносіренький панич теж мене переконував, щоб ще щось купити.

Щоб зробити приємність цілому товариству — так тоді мені здавалось — я назвав »Хмельниччину« Михайла Грушевського. »Сірий« пан відразу знайшов мені й »Хмельниччину«. На прощання запевнив мене, що все потрібне мені буде незабаром у книгарні, та щоб я згодом частіше заходив. Я обіцяв, що буду заходити. Розсталися ми дуже добре. Мені здавалося, що — особливо на »сірого« — поява моєї скромної особи (обидві книжечки коштували небагато) зробила цілком додатне враження. З цими двома брошурами в кишені я помандрував — знову пішки — додому.

Гроші на трамвай треба було відкладати на купівлю українських книжок...

Присутні виразно й голосно зверталися до загадкового бороданя в сурдугі й з двома парами окулярів — «Олександр Сергійовичу!»

В дорозі додому я швидко скопив, що це був брат Михайла Грушевського, доцент одеського університету Олександр Грушевський, який, як тоді писали часописи, оголосив в Одесі курс викладів української літератури українською мовою.

В моїх очах тоді це вже була вельми визначна особа, але що перед ним, біля мене, стояла ще безконечно визначніша особа — це для мене було поза сумнівом. Коли ж незабаром я в цій самій книгарні придбав собі «Дарвінізм» Феррера, де було зазначено, що це переклад Івана Франка, то справа була вияснена. І. Франка я бачив тоді вперше і востаннє у моїм житті. Олександра Грушевського довелось побачити через десять років — у 1917 році — в Києві на зборах Київського Наукового Товариства, де він промовляв на святі століття народин Костомарова, і ще кілька разів на інших зборах. Тоді Олександр Грушевський був уже не чорний, а сивий, а по рум'янях не лишилися жадних слідів. Бліде обличчя, довге сиве волосся (Юрій Клен казав, що його донька плела коси з волосся на голові Ол. Грушевського, коли він бував у них у Києві в гостях), худорлявий і щуплий, нічим не нагадував тої блискучої могутньої постаті, що стояла поруч І. Франка передо мною в містичній обстанові ще не одчиненої української книгарні на Прорізній 1907 року.

Коли я прочитав значно пізніше статтю Дмитра Дорошенка про побут Франка в Києві, то не знайшов там згадки про перебування Франка в Києві в 1907 р. А ще пізніше, в кінці 1934 р., в Мукачеві, завітавши до книгарні Юрія Сірого-Тищенка, я почув від останнього, що І. Франко частіше бував у Києві, аніж про це згадував Д. Дорошенко. Зокрема Сірий-Тищенко твердив, що І. Франко був у Києві наприкінці вересня 1907 р., а щодо мого оповідання сказав, що саме його чекали тоді в книгарні та що це він, у власній особі, повернувся тоді з міста і відразу знайшов для мене книги. А решту осіб він відшифрував так: пан з розчепіреною бородою з сусідньої кімнати за скляними дверима — доцент Іван Джиджора (1882-1920), Іван Франко, Олександр Грушевський. Назвав він і прізвище ясносірого панича, але він може ще живий і краще його не називати. Розповів я Тищенкові й про те, що мене тоді найбільше вразило — про подвійні окуляри Олександра Грушевського, і Тищенко з епічним спокоєм ствердив, що і таке бувало з Ол. Грушевським.

До речі, у спогадах Сірого-Тищенка про книгарню Літературно-Наукового Вісника в 1907-13 рр., читаємо:

»За допомогою моїх товаришів, з паспортом Павла Лаврова виїхав я, як австрійський громадянин, на Україну і 20 вересня 1907 р. вперше переступив поріг редакції «Літературно-Наукового Вісника» в Києві. Редакція і книгарня «ЛНВ» тоді містилися на Прорізній вулиці під числом 14 у будинку Добриніна. Квартира виходила одним вікном до двору і розмірами своїми зовсім не надавалася ні на редакцію, ні на книгарню. Під стінами стояли полицки, не цілком заповнені кни-

гами видань Наукового Т-ва ім. Шевченка та Української Видавничої Спільки...» (Науковий Збірник УВАН, т. II, Нью-Йорк, 1953, ст. 115).

До моїх тодішніх вражень підлітка, який вперше з нагоди цих відвідин книгарні «ЛНВ» вирушив у «широкий світ», слід зазначити, що мені тоді доводилося дивитися на всіх у книгарні з долини вгору. Олександр Грушевський видавався мені найбільшим тому, що я стояв цілком близько біля нього; в порівнянні з Грушевським — тоді незвичайно, не лише по-професорськи, імпозантним та молодечо квітучим, — фізично щуплий і знищений Іван Франко, що стояв далі на два кроки в глибині кімнати, обличчям до фронтового вікна на Прорізну, звідки соняшне проміння безжалісно освітлювало його лице і запорошені за-недбані його «шати», мусів особливо здаватися маленьким.

* * *

До цих рядків про незнану ширшій суспільності візиту І. Франка в Києві принагідно додам ще кілька, рівнож про цілком несподівану й ніким досі не занотовану зустріч з іншою видатною особою з галицької України в Києві на початку війни 1914 р.

Одного разу, вскочивши до трамваю біля Скорбященської церкви перед Синнім торгом, а було це десь 11-12 вересня 1914 р., я був незвичайно здивований, опинившись біля високого і напрочуд вродливого багатиря (іншого слова — не дібрати!) у брунатній пелерині, розцібнутій на грудях, де на фіялковому тлі єпископського вбрання блищав великий золотий хрест. Незнаний мені католицький єпископ кілька разів питався в кондуктора, з певним зворушенням у голосі, як далеко ще до Лукіянівської тюрми... По кількох хвилинах досить напружених міркувань, я вирішив, що цей багатир із стародавніх билин є ніхто інший, як митрополит граф Андрей Шептицький.

Так до самої площі перед тюрмою єпископ час від часу питався з зростаючим хвилюванням на обличчі та в голосі. На Лукіянівському торзі він вийшов з трамваю і зник серед юрби людей.

Значно пізніше, на початку 30-х років, львівське «Діло» вмістило докладний опис тодішнього силуваного побуту Митрополита в Києві у вересні 1914 р. В «Ділі» було зазначено, що Шептицький був конфінований у готелі «Континенталь» на Миколаївській вулиці, але в «Ділі» не було ані слова згадки про те, що Митрополит бував тоді в місті...

Я якраз повернувся тоді був до мого міста з довгої подорожі на Кавказ, отже їхав з залізничного двірця додому, тому можу досить точно визначити день цієї, для мене незабутньої на ціле життя, зустрічі з Митрополитом.

Слід гадати, що того дня Митрополит був дістав на короткий час звільнення з «золотої клітки» («Континенталу») і їхав до Лукіянівської тюрми на побачення з арештованими галичанами, яких московська воєнна влада депортувала тоді на Сибір...

Д-Р О. СОКОЛЕВИЧ

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ у світлі румунської політично-історичної науки

(Закінчення)

(5)

VIII. Українсько-румунські культурно-політичні відносини в період між обома світовими війнами (1918-1940 рр.)

Міжнародна ситуація за першої світової війни назагал не була сприятлива для відновлення української держави. Навіть США бажали мати одну велику Росію, як це видно з офіційних американських документів про 1919 рік.

Під кінець 1917 р. Австрія заключила з Україною таємний договір, у якому передбачалося, що Буковина й Галичина мають дістати окрему автономію в однім короннім Краю. (Гл. Іван Кедрин, Берестейський мир, Львів—Київ, 1928, ст. 319).

Румунська новітня історіографія твердить, що Австрія «продала» Україні Буковину і Басарабію за хліб, що був дуже потрібний Австрії, особливо тоді, як у Відні панував великий голод.

З Україною (9 лютого 1918 р.) в Бересті підписали мир Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія та Туреччина, себто держави, які визнали самостійну Українську державу. Врешті, коли українська державність стала знищена московськими більшовиками, рештки українських національних військ опинилися в Польщі, Чехо-Словаччині та Румунії.

Історично-політична румунська наука, обговорюючи українсько-румунські політичні відносини намагається доказати, що румуни завжди мали добросусідські наміри щодо України, забуваючи про те, що під час першої світової війни румуни збройно зайняли західні області УНР — Покуття. Підтримуючи польських «галерців», в Жаб'ю арештували Василя Вишиваного, якого згодом звільнили й відправили до Відня.

Не зважаючи на румунську окупацію збройною силою Басарабії і Буковини в 1918 р. та 10-тилітній стан облоги, українці не здають добровільно своїх культурно-політичних позицій. В листопаді 1918 р., після румунської збройної окупації Буковини, румуни почали масові арештування та сильний процес румунізації українського населення. Всі культурні надбання за австрійських часів — культурно-освітні товариства, школи, преса, Церква і т. п. — румунська окупаційна влада ліквідує. Український народний дім у Чернівцях, центр українського життя Буковини, обставили військом, а по сільських читальнях закладають жандармські станиці. Назагал забороняється вживати української мови в урядах, школах та церквах. Щобільше, румунська влада румунізує навіть назви деяких місцевостей на Буковині, як, напр., Жучку — на Моші, Глібока — на Аданката, Великий Кучурів — на Кучурмари, Неполоківці — на Грігорі й т. п.

У перших державних румунських виборах українці участі не брали. Тоді до керми прийшли ліберали, назагал шовіністична, ворожа укра-

інцям партія. За почином тої ж румунської ліберальної партії румунський уряд у 1922 р. касує українську мову в народних школах, а голова цієї партії Йоан Братяну 26 липня 1924 р. затвердив спеціальним законом цей шовіністичний румунський крок, що суперечив мировим договорам про охорону національних меншин.

Між іншими українськими виданнями, румуни закривають у 1920-22 роках соціал-демократичний тижневик «Робітник» та учительський орган «Каменярі». Румунська влада забороняє теж видавати й інші тижневики: «Слово», «Земля», «Зоря», «Народ» та «Рідний край».

Такий стан існував аж до 1928 р., коли аптекар Глинський і редактор Юрій Сербенюк одержали дозвіл видавати щоденник «Час», що виходив до 1940 р. Слідом за цим щоденником появляються в Чернівцях такі часописи та журнали: «Народна сила», «Рада», «Самостійна думка», «Самостійність», дитячий журнал «Ластівка», видаваний товариством «Українська школа» та інші. Майже до всіх цих видань дописує відома буковинська письменниця Ольга Кобилянська.

По лібералах владу в Румунії перебрала «Народна партія» ген. Аверескула, що поставилась до українських справ з більшою увагою. Тоді українці взяли участь у виборах (у соціал-демократичній партії) і вибрали свого представника, посла Кракалію, до румунського сейму. Кракалій навіть домагався плебісциту для Буковини.

З часом українська парламентарна репрезентація Буковини збільшується ще двома послами — А. Лукашевичом та Н. Лисаном, які рівнож протестують перед румунським урядом проти денаціоналізації українського населення.

Слід теж згадати, що крім вищенаведеної української преси, румунська ліберальна партія видавала українською мовою свій орган під назвою «Голос Буковини», а цараністична (хліборобська) партія — «Українське слово», обидва органи були щоденниками.

Проти заборони української мови, закриття українських шкіл та сильного намагання румунізувати українців, українські діячі не раз протестували в Парижі та перед Лігою Націй у Женеві. Вони вимагали, щоб румунська влада сповняла підписані нею зобов'язання супроти національних меншин.

Румунська влада перенесла в глиб Румунії майже всі українські вчительські та наукові кадри, а на їх місце спровадила до українських сіл та міст чистокровних румунів.

Під соціально-економічним оглядом румунський уряд накладав на українське населення — селян, ремісників та купців — високі податки, даючи урядову піддержку та фінансову субвенцію новоприбулим румунам-колоністам на українські терени. Так на українських землях румунська влада поселяла своїх колоністів, давала їм майже безплатно землю з живим і мертвим інвентарем. Українці не раз протестували, але безуспішно. Старий адвокат-українець д-р Василь Дучак не раз критикував такий стан на сторінках чернівецької німецької преси.

В 1921 р. у Відні буковинська делегація Української Національної Ради на чолі з Ільком Семакою, Агенором Артимовичем та Дмитром Коропатницьким видала звісний маніфест, у якому було зображено прав-

дивий соціально-культурно-політичний стан українців Буковини під румунською окупацією, обвинувачуючи румунську державу в тому, що вона закувала Буковину у «віковічні кайдани рабства». Цей закид був слухний, бо тоді в Румунії, як подає С. Володимирів у «Записках Українського Наукового Інституту» (т. III, ст. 39), було під румунською окупацією 1,200.000 українців.

В 1927 р. політичне життя буковинських українців покращало. Українці заснували тоді свою першу політичну організацію «Українська Національна Партія», як протипагу «українській політиці» румунських діячів та їх партій. Головою «Української Національної Партії» обрано відомого українського політичного діяча, приятеля гуцулів, д-ра В. Заложецького, а секретарем — ред. Ю. Сербенюка.

«Українська Національна Партія» взяла участь у румунських виборах 1929-30 рр. і в Чернівецькому повіті отримала більшість голосів. Але тому, що румунський виборчий закон вимагав від кожної приступаючої до виборів партії щонайменше 2% з усіх голосів цілої Румунії, вона мусіла вступати в блок з іншими партіями. Так, напр., в 1931-32 рр. «Укр. Національна Партія» вступила у виборчий блок з румунською хліборобською партією, яка заповідала значні культурно-політичні полегші для буковинських українців. Тоді обрано депутатом д-ра В. Заложецького та сенатором д-ра Масра Михальського, адвоката з Букарешту. Уряд хліборобської партії в Румунії дозволив українське навчання в народних школах Буковини, яке в 1933 р. знову касують ліберали, що прийшли до державної влади.

Під час румунської окупації засновано в Чернівцях український музей, приміщений у бурсі ім. Ю. Федьковича. Постав Український чоловічий хор, що рік-річно величаво обходив Шевченківські роковини в Чернівцях. При хорі була струнна оркестра і капеля бандуристів.

Слід підкреслити, що провідну роль в українському культурному житті відігравало українське студентство, згуртоване у «Союзі Українських Студентських Організацій Румунії» (СУСОР), що складався з таких студентських організацій: «Запоріжжя», «Чорноморе» і «Залізник» з Чернівців, «Громада» з Ясів та «Буковина» з Букарешту. СУСОР підлягав, як і всі українські студентські організації, ЦЕСУС-ві.

В Чернівцях існувала українська книгарня, яка кольпортувала всі українські видання з Галичини, дарма що румунська влада час від часу конфіскувала їх.

Чернівецькі українські студенти заснували спортове товариство «Довбуш», що не раз у національних барвах змагалось з львівською «Україною». В Чернівцях для широкого загалу студенти заснували «Українську книгозбірню», що мала кілька тисяч томів книжок. Тоді ж постає український студентський Пластовий курінь на чолі із студентом Гузарем. Була теж і українська харчівня.

Коли в 1933 р. румунська влада остаточно заборонила навчання української мови, українські студенти взяли на себе національний обов'язок продовжувати навчання української мови під час літніх вакацій. По всіх передмістях Чернівців розпочалися курси української мови для дітей та курси українознавства для дорослих. На закінчення тих курсів студенти

влаштовували святочні пописи дітей з деклямаціями, виставками, співами та національними танцями, і роздачею свідоцтв. Під час студій братній союз «Запоріжжя» і «Чорномор'я» влаштовував вищі курси українознавства для самих студентів, де викладав знаний буковинський патріот та суспільно-громадський діяч проф. Теофіль Бриндзан.

Українське буковинське студентство брало теж участь в українських імпрезах та демонстраціях, що стало причиною українського політичного процесу в 1937 р., коли румунська влада наказала на Шевченківським святі в Чернівцях відспівати румунський національний гімн, який українські студенти висвистали. Тоді перед румунським військовим трибуналом на лаві підсудних засів ряд українських студентів, між ними відомий студент-революціонер Володимир Тодорюк, засуджений на 5 років тяжкої в'язниці в копальні соли Дофтана. Під час німецької окупації В. Тодорюк брав участь в ОУН Степана Бандери, а згодом пішов у ряди УПА.

Румунська влада забороняла селянам носити синьожовті пояси та вишивані сорочки, в чому румунські жандарми добачали українську «іреденту», якої так жажливо боялися. За ношення тризуба арештували та сильно побивали людей. Не вільно було тримати в хатах портретів Шевченка, Франка, Петлюри, чи навіть власних знімок у національних строях. Навіть за відслуження Служби Божої українською мовою в містечку Заставна, румунський військовий трибунал покарав кількох українців 1000 леїв гривною та 6 місяцями тюрми. В українським селі північної Буковини Веренчанка, у день свята Героїв відправлено на цвинтарі панахиду за поляглих, що була величавим здвигом народу. За те румунська жандармерія провела паціфікацію села й арештувала значну кількість його мешканців. Їх побитих і скривавлених відставлено до Чернівецької тюрми.

Румунські урядовці ставились до українців ворожо, називаючи їх «большевиками», та постійно наголошували: якщо вам не подобаються румунські порядки, забирайтеся за Дністер, там є Україна для вас!

Коли румунський король Карло II їхав на офіційну візиту до президента польської держави, І. Мосціцького, то румунська поліція арештувала по українських селах ряд активніших українських юнаків та студентів у страху перед атентатами і саботажами.

Такий стан тривав до 1939 р., коли Галичину зайняли большевики. Тоді румунська влада змінила своє ставлення до українців, дала дозвіл на навчання української мови майже в усіх буковинських народних школах, на відправи українською мовою по церквах і т. п. Так почало відновлятися майже все українське культурне життя, припинене румунами в 1938 р. Але це тривало короткий час, бо 26 червня 1940 р. совети зайняли Буковину і Басарабію

Коли на Буковині румунська влада давала дозвіл на деякі прояви українського культурного життя, то на Мармароцині та Басарабії і того не було. Туди, крім студентів, постійно виїздив український Чернівецький театр з Дуткою, Дудичем і Терлецьким — його артистами і режисерами — демонструючи українському населенню українські пісні, танці та звичаї.

Закінчення

Коли в Румунії культурно-політичний рух українців Буковини та Басарабії натрапляв на сильні перепони, то економічне життя мало деякі полегші. В економічній галузі буковинських українців відгравали активну роль українські емігранти з Наддніпрянщини, яким румунська влада часто забороняла постійно перебувати на українських теренах під Румунією. Все ж таки вони спричинилися до заснування перших українських молочарень в Чернівцях «Аграрія» та «Елька». Агрономи помагали піднести українське сільське господарство, а економісти дали почин до заснування перших українських споживчих кооператив.

В Чернівцях була споживча кооператива «Друг» і перша українська фабрика пасти та взуття «Кремос». По селах, де було багато воєни, постали килимарські фабрички та кооперативи для їх збуту. На всі ті економічні інституції румунська влада накладала високі податки та намагалася їх зліквідувати.

Не зважаючи на широку насильницьку румунізуючу політику румунського уряду, що змагала до цілковитої денаціоналізації українського населення, український селянин залишився надалі свідомим українцем та плекав українські традиції. Крім міст, де назагал румуни мали значну кількість румунських або зрумунованих урядовців, буковинські села залишилися чисто українськими, дарма, що румунська влада намагалася їх колонізувати. На селі румунами були жандарми, вчителі та інші урядовці, які з наказу румунського уряду вели сильну румунізаторську політику. Однак свідоміші українські селяни своїх дітей учили рідної мови приватно та посилали їх на вакаційні студентські курси. Навіть за малі прояви українського культурного життя, румунські жандарми, під претекстом «іреденти», сильно переслідували, побивали та арештували свідоміших селян, робітників і інтелігенцію.

Зелена Буковина — країна буковинського слов'я Юрія Федьковича, буковинської орлиці — Ольги Кобилянської, буковинського композитора — Ізидора Воробкевича, буковинських письменників і поетів — Сильвестра Яричевського, Ярошинської та інших.

Українські славісти Чернівецького університету у своїх працях не раз доказували, що першими мешканцями окупованих румунами українських земель були українці. На доказ наводили ідіоми, питомі українському буковинському діалектові, що знаходять подібність ще тільки на Полтавщині. Так о. д-р Козак і о. д-р Смерека у своїх збірках старослов'янських текстів і написів доказали, що, напр., такі слова на Буковині, як «молочко», «ми вами ся бояли» і т. п. можна знайти лиш на Полтавщині, осередку української літературної мови.

Румунські історики й політики намагалися різними способами заперечити такі докази, але історично-мовних фактів заперечити не можна.

Коли румуни побачили, що українська проблема може знову виринути на міжнародній арені, тоді почали проповідувати виміну українського населення з Буковини і Басарабії за молдаванів з Трансїстрії, мотивуючи це тим, що Українській державі ті землі непотрібні, бо вона має вихід до Чорного моря через Одесу, а Румунія без Басарабії втратила б його.

Про Мармароцину, де проживала значна кількість українців, румуни майже нічого не згадували. Але Мармароцина відіграла значну роль в період боротьби Карпатської України, коли в Сиготі українські адвокати Одовійчук та Якубович zorganizували допомоговий комітет для біженців з Карпатської України.

Румуни не погоджуються віддати українські землі теж з економічно-географічних мотивів. Вони обстоюють природний кордон Дністра між Україною і Румунією. Отже є за відновлення Української держави, як твердить Ністор, але без Мармароцини, Буковини та Басарабії, себто земель, що від соток років заселені українською етнічною масою.

В 1939 р., коли Німеччина розбила Польщу, а Галичина опинилась під советською окупацією, почалась переоцінка поглядів румунів на українську проблему. Тоді румуни дали українцям навіть деякі полегші, але вже було запізно, бо в 1940 р. на ультимативне домагання ССРСР Румунія була змушена віддати Басарабію і північну Буковину, що ввійшли в склад УССР. З цим фактом румуни не погодились і з вибухом німецько-большевицької війни, Румунія, беручи участь у ній на боці Німеччини, забрала назад Басарабію і Буковину. Німці підтримували Румунію в її імперіялістичних плянах, віддаючи під її окупацію значну частину української території між Дністром і Бугом — Трансністрію, включно з Одесою. Губернатором Трансністрії румунська влада назначила проф. А. Алексянула, що пробував там три роки. В 1946 р. він став страчений румунським комуністичним урядом за співпрацю з німцями.

В Трансністрії румуни завели теж румунізаційну політику, забороняючи українські школи, церкву та пресу. Допускали лиш українську пресу з Галичини під німецькою окупацією — з Кракова і Львова. Назагал нищили й палили українські книги та бібліотеки.

Зв'язки з Басарабією були слабкі, бо український культурно-освітній рух у Басарабії, ведений Чернюхами, інж. Гетьманченком, власником великих басарабських винарень, письменником Ільком Гаврилюком, д-ром М. Галином і адв. Григоровичем, був теж досить слабкий.

В 1944 р. румуни musili опустити Трансністрію, а Буковина і Басарабія знову ввійшли в склад УССР. Румуни musять вкінці погодитися з фактом, що окуповані ними українські терени належать Українській державі. Україна їх не зречеться й тоді, коли відзискає свою повну суверенну державну незалежність.

На жаль, румуни не хочуть занехати своїх невдалих імперіялістичних намірів, хоч домагання мармароських, буковинських та басарабських українців слухні, оперті на історичних фактах. Однак, як видно з їх преси, історія ще мало навчила румунів. Вони в Парижі, Торонті, а навіть у Нью-Йорку ще далі мріють про відновлення імперіялістичної Великорумунії. Так, напр., «Нью-Йорк таймс» з 8 травня 1956 р. вмістив допис Ол. Бунескула про молдавську історію, де в безличний спосіб Бунескул твердить, що в північній Буковині та Басарабії румуни становлять більшість населення. На це зареагували буковинські українці в США. Українські відповідальні чинники на еміграції повинні уважно слідкувати за всіма імперіялістичними плянами наших колишніх окупантів, у тому і румунів, та у свій час належно їм протиставитися.

В. СЧИНСЬКИЙ

РОКСОЛЯНА

(2)

Розселення роксолян. Панує обґрунтований погляд, що роксоляни чи аляни були підбиті й витиснені різними мандрівними народами, головню гунами, біля 375 року. Гуни, прийшовши з глибини Монголії, з-над Волги, кинулися на роксолян на лівому березі Дону при Озівському морі. Вирізали багато роксолян, частину забрали в полон і рушили з ними на захід.

Аміян Марцелін описує цю подію так: «Гуни вдерлися до земель алян, багатьох повбивали й пограбували, з рештою зробили союз і разом з ними, з великою певністю, вдерлися в простори плодючих володінь Германаріха» (готського короля). По нападі гунів, як виходить з дальших вісток і різних познак, роксоляни-аляни розселилися по різних теренах і то досить віддалених від своєї матерньої землі.

Одна частина роксолян, разом з готами, під назвою «ротолан», пішла на північний захід та, правдоподібно, оселилася в Ругії та Балтійському Помор'ї (гл. нижче). Інша частина роксолян, як зазначено вище, подалася на південний захід і, можливо дала назву Russollon у південній Франції. Чимала частина роксолян була витиснена на південний схід до сточища Кубані, особливо її верхів'я, сточища Терека та інших долин і провалів Кавказьких гір. Там аляни загально ще були відомі в першій половині середніх віків. Чи не найбільша частина роксолян-алян подалася на північ до лісостепу, а саме поміж Донцем і Доном, на Запоріжжя, над Богом і, навіть, над Прутом. Зовсім оправданий погляд, що в лісостепу роксоляни «змішались» із слов'янами, хоч заходить ще питання, кого саме треба уважати автохтонами українських земель, бо, розуміється, сама назва «слов'яни» вже новіша.

Також заходить питання, чи гуни зовсім виперли роксолян з їх первісних осідків, бо є, принаймні, відомості заперечуючі. Як зазначено вище, існує погляд, що роксоляни не тільки звільнилися від гунів, але по їх відході, знову зайняли свої первісні терени і пануюче становище на Причорномор'ї (Іловайський). Готський історик Йордан у 551 р., описуючи Дакію чи Готію Дунайську, говорить: «Зі сходу межують з нею роксани (Roxani, genus Rugorum), з заходу — томазити, з півночі — сармати і бастарни, а з півдня — Дунай. Томазитів від роксан відділяє тільки течія цієї річки (Дунаю)». Знову А. Вельтман пояснює, що томазити (від слова «тама-понт», себто Таматарха, Тматорокань чи Тамань) — це т. зв. Мала Скитія, від якої роксоляни були відділені Доном, який старі географи приймали за Дунай. І справді могла бути така плутанина, коли Дунай звався Danubius, а Дон — Danaïs або Tanais.

Як пояснює А. Вельтман (а теж інші), Мала Скитія — це Задоння, себто область поміж Доном, Волгою і Кавказькими горами. В середині цієї області були т. зв. аорси, що їх Вельтман уважає за «Русь». Ці малі аорси володіли торговельними шляхами по Дону, Волзі, Озівському і Каспійському морі²²⁾. Припущення Вельтмана про аорсів, як основу Руси, дуже проблематичне, бо не має більше джерельних даних і ми нотуємо його лише, як один з численних інших історичних здогадів.

Як уже зазначено було, аорсів-алянів згадує Пліній Другий з I стол. по Хр. і твердить, що вони мешкали на північному Причорномор'ї за Дунаєм! Знову Страбон пише, що аорси живуть над Танаїсом (Доном).

Як відомо, були опубліковані мапи сарматів-алян В. Латишева²³⁾ і Ю. Куліковського²⁴⁾, але ці автори не використали археологічних матеріалів і взагалі їх матеріали вже застарілі.

Про аорсів оповідає Страбон (64 р. до Хр. і 19 р. по Хр.): «Горішні аорси... посідали більшу країну і панували над більшою частиною Каспійського узбережжя, так що торгували навіть індійськими і вавилонськими товарами, які побирали від вірмен і мідійців та перевозили на верблюдах. Завдяки своєму багатству, вони носили золоті прикраси. **Аорси живуть над Танаїсом**».

Крим, поруч з цілим побережжям Чорного і Озівського морів, теж був у своїй основній частині обсаджений аліанами-роксолянами, що були головним ядром його населення від I стол. до Хр. аж до IV стол. по Хр. В старій історичній літературі цей нарід звичайно називали сарматами, хоч у добу близьку до Хр. і по Хр. тут виразно виступає назва аліан і роксолян. Вище ми подали відомості Страбона, з років близьких до Хр., де виразно говориться, що Херсонес був здобутий таврами і скитськими племенами, як це звичайно античні джерела звикли називати різні племена збірною назвою «скитів». А роксолянський князь в Ольбії — Скилур — мав військові бази в Криму.

Щодо грецьких колоній, то греки трималися лише близько моря по містах і пристанях. Їх спроби контролювати цілий простір Криму і, зокрема, Кримські гори ніколи не досягали успіху.

За відомостями А. Марцеліна, аліани робили напади на самі грецькі колонії Боспорського царства, головню на Фанагорію, Кіпи та інші міста «Тавриди» (Криму).

В III стол. по Хр., між іншими містами, було засновано Сугдей і Ардавду (Теодосію), що були пристанями аліан та їх важливим пристановищем під час нападів гунів. Крім того, велика кількість аліан знайшла захист від гунів у Кримських горах.

Сугдей, інакше Судак, а за староукраїнським літописом — Сурож, був важливою пристанню до навали гунів, мадярських і печенізьких кочівників. У ті часи Сурож був особливо зруч-

²²⁾ А. Вельтман, ст. 63.

²³⁾ *Inscriptiones antiquae orae Septentrionales*, Петербург, 1840.

²⁴⁾ Карта Европейской Сарматии по Птоломею, Київ, 1899.

ний для малих кораблів. Знаємо, що в XII стол. Сурож мав жвавий корабельний зв'язок з Трапезундом. З другого боку, суходільний шлях вів з Сурожу на Олешки до Києва. Лише в другій половині XIII стол. центр торгівлі перенісся з Сурожу до Кафи.

Наскільки Крим в ранню добу Київської держави був обсаджений староукраїнським чи спорідненим елементом та стремів до Києва, свідчать різні факти і документи. Звичайно, Візантія дуже пильнувала своєї зверхності і при різних нагодах, коли мала військову перевагу, намагалася обмежити права і впливи Київської держави на цей ключ Чорного моря.

Напр., у договорі Ігоря з Візантією про «Корсунську страну», говориться, що князь не може мати там своєї волости, не може воювати в тій землі й вона не може піддатися йому.

В умові візантійського цісаря Цимісіхія з Святославом, знову Київський князь зобов'язується не нападати на корсунську землю. Одначе Київська держава все стреміла заволодіти Кримом та усунути звідти чужу зверхність. Досить згадати облогу Сурожу, описану Стефаном Сурозьким, або здобуття Корсуня (Херсонесу) Володимиром Великим. Самий факт здобуття Херсонесу, пояснюваний літописом, як «зрада» корсунянина Натаса, свідчить про те, що велика частина оборонців Херсонесу власне складалася з елементу прихильного Київській державі, а сама грецька верхівка вже не становила поважної сили.

Також інші міста Криму і самі назви мають певний зв'язок з роксолянами-алянами та їх добою.

Пантікапей, тепер Керч, за арабськими джерелами звався Карх, у староукраїнських літописах — Кърчев або Корчево. Новіші дослідження якраз ствердили найбільшу розбудову міста та його укріплень з IV-III стол. до Хр. і I-II стол. по Хр.

Теодосія це новіша назва. Як подає В. Юревич, знавець старогрецької, санскритської, арабської та інших старовинних мов, Теодосія первісно називалася мовою таврів чи алян Ardavda, себто «місто семи богів», як про це свідчать «Перипла» Чорного моря невідомого автора. Шафарик порівнює осетинське aafd-cim (7) і перське choda-бог. За Лелевелю це осетинське irt-awd або artiw-awd — сім світил. Назва Теодосія (Teodosia) постала тоді, коли Боспорський король Лейкон, здобувши місто алян, що було під зверхністю мілетських греків, перейменував його по імені своєї сестри Теодосії²⁵).

Оскільки становить алян було певне і тривале, свідчать «альянські парохії» на Криму ще в XIV стол. Про них згадує Маріно Санудо та інші автори, описуючи суперечності херсонських і готських митрополитів.

Джерела раннього Середньовіччя. Ми вже писали, що після навали гунів, велика частина алян-роксолян зосередилась на Кубані і Передкавказзі, пересуваючись згодом на південь до

²⁵) Записки Одес. О-ва Ист. и древ., т. VII, ст. 9-10.

верхів'я сточищ Кубані й Терека. Про цю частину алян маємо чимало історичних джерел раннього Середньовіччя.

Вище зазначено, що вірменський письменник Мойсей Хоренський (правдоподібно, VII стол.), подаючи відомості про осетинів, каже, що їх первісна назва була аляни і що вони займають північний схил Кавказу, від верхів'я Кубані на захід до Алянської брами (Даріальське провалля). Алян згадує візантійський письменник Прокопій (Ргокорє) в 529 р. За тим самим автором, у VI стол. за часів Юстиніана, аляни рахувалися приятелями християн і візантійців. Гірські аляни наймалися на службу візантійському цісареві у війнах проти персів і арабів, а згодом виступали з персами проти Візантії. Було це в 549-550 роках.

За свідцтвом Теофана, часів цісаря Юстиніана III, алянський король Сароєс (Сародій) був союзником Візантії також у 703 році. Сам візантійський цісар Лев Спатарій у тому році перебував поміж алянами²⁶⁾.

В житті св. Юрія Амастрідського говориться про навалу русів на Малу Азію, що відноситься до 842 р., при чім уважає їх таврідами, себто мешканцями Криму.

Під час походу князя Ігоря на Каспійське море, в 944-945 рр., до нього долучилися на Передкавказзі — аляни.

За відомостями відомих арабських письменників Низама і Бар-єврея, біля 944 р. «вийшли різні народи: аляни, слов'яни і лезги, пройшли до Азербайджану, здобули місто Бердаа». Далі сирійський текст Бар-єврея каже: «Руси, що прагнуть війни, прийшли вночі з країни алян і герків (варіант: «так само як і аляни і герки»), щоб напасти на нас. А що вони не могли пробитися через Дербент та його околиці, то вирушили морем на човнах і зробили напад»²⁷⁾. З того виходить, що руси плили Озівським морем, а далі йшли кубанськими степами.

Алян згадує також арабський письменник Масуді у 943 р.

Коли саме аляни прийняли християнську віру, точно не відомо. Вище ми згадували, що є відомості про те, що роксоляни були християнами вже в половині IV стол., коли вони воювали з готами. Є також звістки, що в початку X стол. аляни, разом зі своїм князем, прийняли християнську віру за допомогою монаха Єфима і архієпископа Петра, з ближчою участю патріярха Миколи. Поміж єпархіями, що були під зверхністю візантійського цісаря Льва Мудрого, під числом 62 була «Аляннія», а за Палеолога Старшого «Алянська митрополія» була під числом 74²⁸⁾. Також археологічні розшуки на тих давніших місцях на Кубані, підтверджують, що тут були християнські церкви раннього Середньовіччя і плити «візантійського стилю», як то пишуть деякі дослідники.

²⁶⁾ Матер. по археол. Кавказа, I, 121-122.

²⁷⁾ Насонов, Тматорокань в истории Восточной Европы X. в., «Истор. Записки», Москва, 1940, ч. 6, ст. 85-86.

²⁸⁾ Stritter, Memoriae Populorum IV, Alanicorum, c. 11, § 94.

Відомий візантійський письменник Константин Порфирородний у своєму творі «De administrando imperio» виразно говорить про «володаря (провідника) Алянії, який є ворогом Хозарії і приятелем цісаря Ромейського» (себто Візантії, розд. XI)²⁹). В 959 р. він зазначає країну Alania і нарід Alains. За його відомостями, аляни не тільки були незалежні, але перешкоджали хозарам мати зв'язок з Чорним морем і Кримом.

Халкокондилас, новітній візантійський письменник XV стол., прозваний Laonicus (вмер 1464 р.), у IX книжці пише: «В сусідстві з горами верхньої Іберії, живуть аляни, гуни і емби. Але аляни, що простягаються до Кавказу (гір), вважаються поміж іншими найбільш хоробрими й майстерними у військовому ділі. Вони виробляють прекрасні кольчуги, визнають віру Господа нашого Ісуса Христа, мають свою мову, та з міді виготовляють зброю, яка називається алянською». Звичайно, що це старші історичні відомості з V-VI стол. по Хр., що попали до писань візантійського письменника XV століття³⁰).

Відомий археолог і дослідник Кавказу Спіцин, стверджує, що алянські могили і матеріальні пам'ятки, знайдені на Кубані, говорять про їх велику культуру, яка «співжилася з попередніх східних і грецьких, і новіших римських елементів». Та сама культура була знайдена в Донському сточищі, зокрема коло с. Покровського, близько Таганрогу, в Ізюмі та деінде на Лівобережжі. Після навали гунів, у V-VI стол. кавказькі аляни мали своїх князів і були у жвавих зв'язках з греками. Спіцин також вважає, що донські аляни згодом увійшли в склад Хозарської держави, але зберегли свою самоуправу. «Під зверхністю Хозарської держави аляни розцвіли, розмножились і широко розселились... Вони мали торговельний зв'язок зі Сходом (через Ітиль і Рос), з фінами, з Правобережжям і далі через Київ, який, можливо, був ними заселений, якщо не заснований ними». Також знамените укріплене місто над Доном Саргел (вище Ростова над Дніпром) було, правдоподібно, алянським, з алянською назвою. Взагалі аляни відігравали велику роль в Хозарській державі, як культурний нарід, що мав своє письмо, нарід грамотний. Також торгівля і промисл були головнo в їх руках. Спіцин додає, що жидівські купці були здавна близькі алянам і були «альянізовані»³¹). Коли ж хозари ослабли, то аляни, як припускають, стали незалежні³²).

Що кубанські аляни мали жваві зв'язки з грецькими чорноморськими колоніями, згодом з Візантією, персами і арабами, свідчать археологічні дослідні найстарших алянських могил на Кубані й Осетії, зокрема вироби і монети боспорські, фанаторійські, сасанідські, візантійські³³).

²⁹) Ю. Куликовский, Христианство у Алан, «Визант. Врем.», V, 1-8.

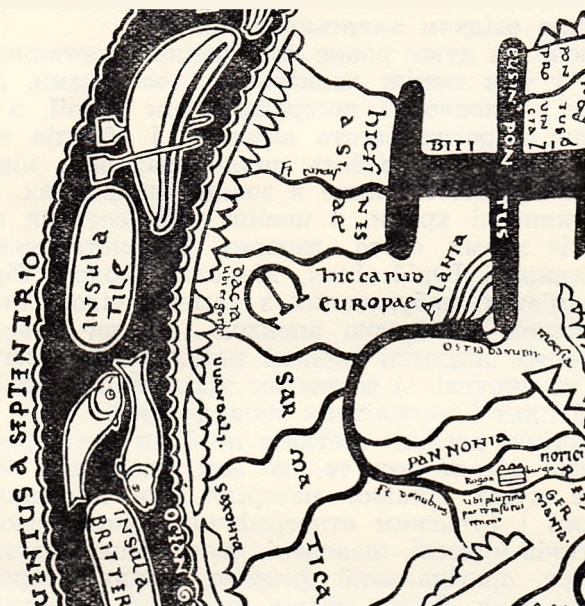
³⁰) Матер. по археол. Кавказа, т. I, ст. 118.

³¹) Спицынъ, Ист.-археол. разысканія, I, «Журналъ Минист. Просвѣщ.», Петербург 1909, ст. 69-71, 83. ³²) Думка К. Порфирородного.

³³) Матер. по археол. Кавказа, т. I, ст. 123.

Осетини. Досліди археологічні, історичні, етнографічні й філологічні встановили досить певно, що нащадками алян чи то роксолян треба вважати сучасних осетинів на Кавказі. Коли назва *Alania* вживалася античними письменниками — грецькими, римськими і згодом візантійськими, то тих самих алян грузинські лігописи називали «оси», а українські — «яси».

Філологічні дослідження довели, що назви річок, гір і проваллів у сучасній Осетинії, як Урух, Ардон, Фіягдон, Гізельдон — осетинські, постали ще перед приходом гірських тюрків, отже є назвами алянськими. Майже всі назви річок кінчаються складом «дон» чи «дан», що в осетинській мові значить — ріка, вода, дари³⁴). Звідси назва річок Гізельдон, Ардон та інші.

Деталь мапи світу Беатуса X-XI ст. Поміж Чорним морем, Дунаєм і Дніпром — «Alania».

Первісно осетини заселяли цілий північно-західний Кавказ, особливо простір від верхів'я Кубані, ріки Урух від сходу, до Ельбруса. Згодом, під тиском татар та інших, осетини зосередилися в гірській місцевості по допливах Терека і на верхів'ях ріки Кубані. Осетинською мовою говорять також племена тагаурці й дігорці.

Археологічні розкопки в тих первісних місцях заселення осетинів північно-західного Кавказу, в Чечемських і Балкарських могильниках, а також могильники сучасної Осетинії (Каммунт, Камбилт, Лізгор та ін.) дають подібні зразки, і ці па-

³⁴) Матер. по археол. Кавказа, I, ст. 120; III, ст. 111-112.

м'ятки дослідники приписують алянам. Деякі вироби з тих могильників вказують про зв'язки осетинів і чеченців з чорноморським побережжям через Кубань, особливо з колишнім Боспором (Керч) і Фанагорією, де були грецькі колонії. Щодо монет, то крім грецьких і понтійських, зустрічаються також сасанідські діг্রেми і візантійські монети³⁵).

Одинока збережена епіграфічна пам'ятка осетинів XI-XII стол., на цвинтарі у Зеленчукському проваллі, Баталпашинського повіту на Кубані, біля «Старої оселі», себто в первісних місцях поселення осетинів, — намогильна плита — цікава тим, що має поруч з грецькими словами також осетинські, писані грецькими літерами. Напр., фурт — син, Бакатар — ім'я, анбал — побратим, супутник. В. Міллер робить припущення, що «Стара оселя» була осідком алянського єпископа.

Не зважаючи на дуже раннє поширення християнства в алян і роксолан, а теж поміж кавказькими осетинами, особливо в XII-XIII стол., головню за посередництвом Грузії, в сучасному стані осетини зберегли багато вірувань і обрядів поганських, так що ціла їхня віра робить дивне враження міщаной віри. Християнство прибилося лише в зовнішніх формах. Навіть колишні християнські храми, в новіші часи осетини переробили на «поганські» храми, себто «дзуари». З християнських святих особливо поширені Юрій, Ілья, Микола, Теодор, Тірон. З будівельних пам'яток, побудованих з каменя, відомі невеликі одностовпні, з одною вівтарною апсидою, церкви-дзуари, квадратні високі вежі, підземні скельні могильники і могильники у формі дому та округлі, зі спічастим закінченням, пам'ятки-стовби у вигляді плит і монолітних споруд-веж³⁶).

Хоч етнологічні дослідження осетинів не були ще переведені достатньою мірою, все ж таки те, що нам відомо про обряди і вірування дає дуже цікавий матеріал для порівняння з дохристиянським і сучасним етнографічним українським матеріалом. В осетинів чудесні, шановані, святі місця («дзуар») це гай, дерево, печера, оригінальний формою камінь, старовинна могила, джерело води. В тих місцях приносять жертви — тварини і т. зв. «чири» (страва подібна до пшеничних вареників з сиром чи з висušеним салом). Святкують осетинці і календарний цикл, зв'язаний з сільсько-господарською працею: початок сінокоосу, жнива, обжинки та інше³⁷).

Автори Дубуа³⁸) і Й. Потоцький³⁹), що подорожували по Кавказі, ставлять питання, що можливо плем'я убихи, яке заселяло побережжя Чорного моря на лівому березі Кубані поміж натухажцями і джигітами, є рештками алян (Ass або Lass) Середньовіччя. Ще й досі одно з розгалужень племені убихів називається алань!

³⁵) В. Миллеръ, Нѣкот. замѣчанія о культ. Осетиниі... і Кабарды, »Мат. по археол. Кавказа«, Москва, 1888, I, ст. 120-123. ³⁶) Там же, ст. 110-118. ³⁷) Там же, ст. 43-69. ³⁸) Dubois, Voyage du Caucase, V. I, 18.

³⁹) J. Pototsky, Voyage dans les steppes d'Astrakhan etc., II 161.

III. Назви роксолян

Вище з'ясовано назву «Роксоляна», як поняття географічне, також походження і значення назви в застосуванні до етнічного поняття, на підставі досюгочасних студій історичних, філологічних і назвознавчих. Тепер спинимося над іншими назвами, що мають зв'язок або є споріднені з назвою роксолян.

Рокс — Рос. Нам здається, що проблема «Руси» вже цілком з'ясована, що цілим світом прийнята наша українська концепція. Але це далеко не так, навіть в українській історіографії не все в порядку, а до того кружляють ще й досі зовсім фальшиві висновки. Наприклад, «патріярх» української історіографії М. Костомаров мав дивні погляди чистомосковської ментальності. Він писав: «Что иностранцы, называвшие Южную Русь — Руссией, а сѣверную Московією, нам не указ»⁴⁰). Очевидно, справа не в штучно створених тенденціях, лиш у фактичному стані речей, відтворенні правдивого образу минувшини.

Передкавказці були найменше зачеплені рухом мандрівників — гунів, обрив, печенігів, половців. Вони далі плекали свою культуру та мали зв'язок з кримськими осередками грецької і римської культури. Перебування роксолян на Тамані — на кубанських землях, у цьому осередку античної культури та понтиїської державності — це ціла проблема. У своїй розвідці «Назва України» (Авгсбург, 1948), підписаний з'ясував значення Тамані і Тмутороканського князівства та саму Русь виводить саме з того осередку.

Тамань. Відомий лінгвіст О. Соболевський виводить корінь «Там» зі скитської мови, що значить «Понт» або «Чорне море». Інші дослідники виводять слово «Тамань» від грецького слова «Тамія» (Tamia), що значить — мито, митниця. Константин Порфирородний каже, що первісно тут було грецьке місто Киммеріон і митна пристань Томеа.

Як відомо, грецькі джерела згадують скитське місто Томі, але топографія його не з'ясована. В науковій літературі є два основні припущення, так мовити б, двох орієнтацій. Припускають, що «Томі» це «Томісварі» в Болгарії, або місто над Дунаєм, або що це Київ, або, нарешті, «Сабарія», себто місто слов'ян, подібно до прибалтійського «Сербадія». З другого боку, вже цитований А. Вельтман (ст. 50) уважав, що «Томі», це власне Тамань або Тана над Доном.

Таманська протока, себто Керченська, в античних грецьких джерелах називається Боспором Кіммерійським або Серберійським, себто Слов'янським, згодом Меотійською протокою. В науці найбільш переконливим поглядом є, що кіммерійці — це неозначене плем'я, правдоподібно, мітичне. Принаймні нема поважних інших джерел, крім мітичних грецьких, які підтверджували б існування такої етнічної групи. А деякі покликуван-

⁴⁰) М. Костомаровъ, Двѣ рускія народности, «Основа», 1861, II, 132.

ня на асирійські та інші східні вістки з назвами «схожими» на «кіммерійці» — дуже натягнені й непевні.

Арабські географи називали Таманську, себто Керченську протоку «Лиман Тома», а про саме місто Тамань писали як про «значне місто, звідки товари йшли у всі краї світу». *Civitas Tomogum* — місто Томанське, або популярною мовою «Томанський торг», відоме в IV стол. по Хр., як місто з християнами. «Таманський торг» у візантійського письменника Константина Порфирородного (905-954) має назву «Таматарха», у інших — «Томанторхан». За Г. Кене (опис музею Кочубея, т. I, ст. 238) виходить, що Таматарху згадується в 703 р. при Юстиніані II.

Знову Герц каже, що Кубань називалася по-грецьки «Тінаїс», але це мало правдоподібне, коли пригадаємо, що Дон називався *Tinais* і *Danais*.

Рос — цей корінь і назва зустрічається в історії ще далеко перед VIII стол., себто до появи легенди про прихід «варягів» до Києва. За Птоломеем, у гирлі ріки Кубані було місто Героїса, що в XII стол. звалось Рос⁴¹). Тому, власне, греки називали Таманський півострів Меотська Русь. Едразі, письменник XII стол., вміщає цей «руський город» у гирлі Кубані, 27 миль від Матархи.

Інше місто чи пристань Рос, за візантійськими і арабськими письменниками, було на лівому березі Дону в X столітті. Так само і річку Дон араби називали «руською рікою», а Озівське море — Руським морем. Венецькі й генуезькі мапи подають «*Casae degli Rossi*» вище Озова, на лівому березі Дону. Назва Дону, як руської, чи точніше рутенської ріки, збереглася аж до XVI стол., як це свідчать писання С. Герберштайна 1517 р., що називає Дон «*Fl. Don Ruthenice*», як це також зазначено і на долученій мапі його «Записок» (вид. 1556 р.).

Проф. М. Міллер у приватному листі до автора цих рядків (з дня 24. 11. 1951) подає наступні цінні відомості про цей донський Рос чи Росі:

«Значення Росі було остільки велике, що, напр., візантійський імператор Емануїл Комнен у 1169 р. дає генуезцям дозвіл торгувати по всьому Чорному та Озівському морі, крім пристаней Таматархи та Росі, що їх візантійські імператори завжди залишали за собою. Останніми розкопками та дослідками (С. В'язигін) під Озовом, було точно фіксоване місце Росі та її залишки. В степу між нинішнім Озовом та його двірцем, на протязі 1 км — було велике селище з кам'яними будівлями, заселене в основному слов'янами та грецькими купцями. Пізніше роля Росі перейшла до Тани, яка виникла в 2-х км на захід, біля татарської фортеці Азак. Історією Росі ніхто не займався і час її існування невідомий, але судячи по археологічних матеріалах знайдених там, та по залишках слов'янських селищ

⁴¹) О. Соболевский, Топонимические замечания, «Известия Тавр. О-ва истории, археол. и этнографии», т. III. Симферополь 1929, ст. 1-3.

над Нижнім Доном, Рось виникла, ймовірно в наслідок походів Святослава, десь у другій половині X століття».

Як відомо, російські автори цю Рос називали «Россія», проф. М. Грушевський — «Руське село», а проф. І. Крип'якевич — «Руська пристань». Знову Спіцин сплутує два Роси — в гирлі Дону і в гирлі Кубані, тому не може дати собі ради з історичними звітками, взаємно суперечними⁴²⁾.

Тматорокань. У своїй розвідці «Назва України» (Аугсбург, 1937) автор торкнувся питання Тамані й Тматороканського князівства та висунув гіпотезу про походження Руси саме з Тамані.

Виводи підписаного про походження Руси з Тамані були ґрунтовані на географічних означеннях арабських письменників, головнo Ібн-Даста, першої половини X стол. Він каже, що Русь на острові, оточеному морем, з якого чинить наїзди на слов'ян, хозар, болгар (над Волгою). Тепер можемо ще додати, що Тамань колись справді була виразно означеним островом з двома широкими протоками з Чорного до Озівського моря. Про це свідчать і старі мапи, які, звичайно, заховували стан терену значно давніший від дати самої мапи. Напр., на мапі Briffant-a 1736 р., великий острів Тамань має назву «Taman-Insula Amegof», або мапа Чорного моря з книги Manstein-a (Лондон, 1773)⁴³⁾.

Також дослідження топографії Тамані, зокрема старих корит ріки Кубані, недвозначно виказують, що сучасний Таманський півострів був колись виразним островом⁴⁴⁾. Тамань у греків називалася «Меотська Русь» і Тюматархе, у візантійців — Таматарха і Томанторокан, у італійців — Матріга, в наших літописах — Тматорокань, а за доби Київської держави — Тматороканське князівство. Історія цієї землі губиться в глибині віків, але вже була відома у добу роксолан. Можливо, що це було одно з найдавніших або первісних українських князівств.

Таматарха — місто і фортеця напроти Керченської протоки, мала величезне військове значення та була брамою до Криму, Озівського і Каспійського морів. За відомостями Константина Порфирородного і Рубриквіса, знаємо, що великі візантійські кораблі допливали до Тматорокані, а вже звідтам посилали менші кораблі до Танаїди (Дону). Торгівля в Таматарсі була власне в руках алян. Також і наші літописи подають, що в старокняжу добу нашої історії в Тматороканському князівстві жили яси або аси, оси, себто аляни. Найстарша звістка про Тматорокань у наших літописах є під роком 860, коли Чорноморська Русь ходила на Царгород. У договорі князя Ігоря з Візантією є пункт про «корсунську землю», себто Крим, у зв'язку з Меотською Руссю. Князь Ігор у Тматорокані, після похо-

⁴²⁾ Спіцынь, Ист. археол. разысканія, I. Исконные обитатели Дона и Донца. »Журн. Мин. Нар. Прос.», Петербург 1909, I, ст. 86-88.

⁴³⁾ V. Sichynsky, Ukraine in foreign Comments and Descriptions, New York 1953, p. 157. ⁴⁴⁾ К. К. Герц, Археолог. топографія Таманскаго полуострова, Собр. Сочин., Петербург 1898, I.

ду на Каспій у 943-944 рр., мав свого заступника — князя чи боярина. А за відомостями Льва Диякона, Ігор у 944 р. після поразки втік з Тамані до Боспору Кіммерійського. В поході кн. Ігоря на Прикаспійські землі в 944-945 рр., до княжого війська на Кавказі приєдналися аляни. Рівнож, за літописами, кн. Святослав у 965 р. відобрав руські задонські землі з-під зверхности хозарських каганів і відтоді, як каже А. Вельтман, Тмутороканське князівство займало простір поміж Боспором, Озівським морем, Доном, Волгою, Каспійським морем і Кавказом. Під час того походу 965 р. згадуються також яси.

Ніконовський список літопису каже про похід Ярослава, який у 1029 р. «ходи на яси и взятъ ихъ». Похід кн. Святослава (1064-1065) на Тмуторокань завершився тим, що він призначив там князем свого сина Гліба, що вневдовзі був випертий Ростиславом.

У наших літописах уживається назви Тьмуторокань, Тмуторокань, Тьмуторокань — в списках Лаврентієвському та Іпатському під роками 988 і 1022 Київський «Патерик», зложений в XIV-XV ст., каже, що післаний Теодосієм Печерським Нікон Великий, на Тмутороканському острові коло «града» заложив монастир «славен», з церквою св. Богородиці.

Під роком 1116 Лаврент. список літопису подає, що син Володимира Мономаха — Ярополк «ходи на половечьскую землю к реце зовомой Дон, і ту взя полон мног і з города взя... і приведе с собою яси і жену полони ясиню». Та ясиня була «красна вельми» і з нею князь оженився.

Остільки Тмуторокань була важливим пунктом, свідчить договір Візантії з генуезцями за цісаря Мануїла в 1169 р. Там говориться, що генуезькі кораблі можуть спокійно торгувати у всіх областях імперії, з виключенням Рос і Матрахи (себто Тмуторокані), де Візантія мала свої господарські інтереси.

Домініканський монах Юліян, що був у Тмуторокані перед 1237 р., каже, що там знатні особи залишають собі небагато волосся (чуб) над лівим вухом, а цілу голову голять — і це є ознакою знатности (in signum nobilis). Мимоволі це нагадує нам опис київського князя Святослава в «Історії» Льва Диякона та зарозом звичай запорожців. Аляни були відомі на Кубані аж до половини XIII стол. — до нападу татар.

До новіших праць про Тмуторокань належить розвідка А. Н. Насонова «Тмуторокань в истории Восточной Европы X в.» («Историч. Записки», 1940, ч. 6), однак вона не дає матеріялів про саму Тмуторокань, тільки докладно розбирає історичні звістки візантійські, арабські та інші про походи «русів» на Каспій і взагалі на Схід. Найновіша стаття проф. Міллера «Забуте давнє огнище православної віри в Україні» про Тмуторокань («Віра і культура», Вінніпег, 1955, ч. 10) надто висуває ролю готів, тоді як алян відсуває на дальший плян.

(Далі буде)

ЯР СЛАВУТИЧ

ПРУСАК

(Волинська балада)

Від неплодних піль, сиротливих скель
До хвилястих нив, затишних осель

Крізь боїв дими, крізь вогні атак
Він вітально йшов, навісний прусак.

І під гуркіт авт, шириною нив
Полював людей і хати палив.

І хати палив, і дітей топтав,
І носив персні чотирьох держав.

Табув тричі сніг, тричі даль гула
Під важким крилом пруського орла.

На четвертий рік у незнаний ліс
Він жорстоку смерть на Волинь приніс.

Тільки навстріч тут: »Волі не бери!
Забирайся геть!« — крикнули бори.

Не зважав прусак на повстанський тан:
На четвертий рік він попав у бран.

І, носій біди, на розбій жадний,
Безборонно став під закон війни:

»Розітніть, паліть — мій німий язик!
Вміє стріти смерть пруський войовник!«

Та метким вогнем з-під суворих брів
Курінного зір ворога зустрів:

»Наділяєм тих лиш добром — не злом,
Хто стрічає смерть піднятим чолом!«

І жажнувся прусак, на коліна впав,
Дарував персні чотирьох держав:

»Будьте славні вік!« — у жару нестям
Ноги цілував лісовим борцям.

Та метким вогнем з-під суворих брів
Курінного зір ворога зустрів.

»Псові псина смерть!« — курінний прирік,
Чоботи обтер і ступив убік,

І на знак руки, на умовний знак
Від волинських куль повалився прусак.

ЮРІЙ БУРЯКІВЕЦЬ

Благочестя

1

В рожевім примерку німіє даль,
Підносяться над узбережжям хвилі;
Ридання мевине чиюсь печаль
Нагадає в пасатах посмутнілих.
Переливається морська емаль,
Де янголині виростають крила;
Над світом наступає тишина
Така, як глибочінь морська без дна!

2

Яскраво зорі в зрілій вишині
Вогні засвітять по світах безкраїх.
Шпили снігами блиснуть вдалині,
Наповнять благодаттю небокраї.
Хто ж нашого життя зрахеє дні,
Коли ще душі мевами ридають? —
Шумить про вічності гучні діла
Від скель прямуючи незряча мла.

3

Нам янгол тіні рідні з потойбіч
Покличе, зупинившись в гордім леті.
Ось у приборях чути гордий клич
Душ, що розірвала вщент тенета
Лукавства, і пішла шукать облич,
Яких поглинула бездонна Лета.
В одінні білім янгол зупинив
Там лет, пригадуючи безліч снів.

4

Магогова земля його в віках
Гукала, вабила з тяжких туманів.
Багаття скити зводили в степах,
Намети розбирали на світанні.
Над ними з волосу кінського стяг
Підводивсь в небокраях нездоланих,
І молоко від кобил вони пили,
Пройшовши у походах пів землі.

5

І похорони пишні для вождів
Вони справляли, що упали в битві.
І янгол смерти по степах летів,
Чужі, незвиклі повторяв молитви.
Стояли кам'яні баби без слів,
Вдивляючись край Бористену хитро.
Вони в століттях спокій берегли
Магогової, хмурої землі.

6

Хто ж згадає яфетових синів,
Що над Єгиптом, Римом панували... —
Той янгол слухати пісні любив,
З-під перст вони чарівно вилітали

Старого волха до безмежних нив,
Коли вкривалися мовчанням далі...
Шуміла тирса, зводились вітри,
Гусей спурхнувши в плавнях на зорі.

7

І світ у чорних відблисках конав,
Як смерть свавільні розправляла крила.
Жрець Перуна в розвалинах ридав,
Вдивляючись в простори пошмунтілі.
Край Києва між соковитих трав,
Лежали трупи воїнів спочилих.
Між них виднілися жінок тіла,
Де смерть свою правицю простягла.

8

Палади й храми тоскно в небовид
Підводили своїх руїн остови.
І смерть човна пускала з роду в рід
По Стиксу, виїжджаючи на влови.
Вбивала паморозь розквітлий плід,
Бореї вилітали на розмову,
Хотілось їм свій смуток передать,
Що на весні пов'яв, загложнув сад.

9

Пісок засипав вимерлі міста,
Де воїни стояли в брамах мідних,
В пустелі шепчуть Вічності уста,
Як йшли полки по вулицях побідно.
В міражах їхня велич вироста,
В пісках зникає, губиться безслідно,
І море на те місце свій прибій
Жене, все повне ласки і надій.

10

Мов при потопі всесвіту колись,
Так і тепер вітри п'янкi шугають.
Міста величні в обрїях звелись,
Лїтак над ними птицею злітає.
На пустирищі виріс гордий лїс,
Трава, мов давні спомини буяє.
Царі пішли у безвість й королі,
Щоб дати іншим місце на землі.

11

Згубився п'яний Лет серед століть,
Що спав з доньками на постелі ніби
З своєю жінкою, впізнавши вмиць
Наснагу й гіркоту свого хліба!
Співала жайворонкова блакить,
Шугали по морських глибинах риби,
Над ними вітер, виючи з пустель
Летів до стаємничених осель.

12

Амнона вбивство братом дорогим
Ще з пам'яті поволі виростає.
Він згвалтував сестру свою і дїм
Цим зганьбив у розквітлїх небокраях.
Столїть підводиться згадково дим,
Кінця йому у всесвіті не мас.
Белеріум яснїє вдалині,
І океан ще згадує про снї.

13

Жінки тракійські, щоб заглушить
Орфееве ридання по коханій,
Співця рішили в потойбічний світ
Навіки надіслати в час жаданий.
Провалля, де він впав, усіх страшить,
Його ще звідти чується ридання.
На скелі з мirti залишивсь вінець,
Що зсох і вщент розсипавсь під кінець.

14

Забувши велич і ганьбу віків,
Той янгол тут край хвилі океану,
Згадав величний шум моїх полків,
Де постріли не стихли партизанів.
Немов ножар, народу зводивсь гнів,
Шукали люди влучні обрізани,
Ішли в ліси за волю воювать,
Щоб їм вогні засяли з рідних хат.

15

Хитались з втікачами кораблі,
Пливли Атлантиком в краї незнанні.
Відважні ті — з моїх країв були,
Свої роки рахуючи останні!
Та їм вдалось втікти з країни мли,
І обминути смерти урагани,
Що з шибениць мерців зривали вмить,
Їх головами кладучи на Схід.

16

Чи, доле, Ти порадуєш мене,
Які новини із світів розкажеш?
Лиш вітровій у відповідь війне,
Розстане над німим, урочим пляжем,
Де хвиля хвилю на пісок жене,
Спочити коло ніг моїх приляже.
І чайки білокрилій я услід
Пошлю, зраділий, в обріях привіт.

17

А Ти, о, янголе, знов відлетиш,
В світах загубишся дзвінких відвіку.
Південним вітром зашумить комиш,
І трясовина затрємтить від крику.
Погляне місяць тьм'яно із узвиш,
Над океаном злине огнелико.
А я, присівши, на піску край хвиль,
Весну свою покличу що є сил.

18

Хай прилетить вона, немов зоря,
Мої порадує крилаті думи.
Я тїнь величну вздріну корабля,
Який крізь штормів пролітає шуми,
Спішнить туди, де і моя земля
Спов'ється в присмерк у трепкій задумі.
Хай білий янгол, що в світах летить,
Пошле від мене їй палкий привіт.

1956 р.

Р. ВОЛОДИМИР

БАЛЯДА ПРО МАНДРІВНИКА Й СПОКУСНИКА

Як здоровий мандрівник
Відпочинку раз шукав
Серед нетрів велелюдних,
Хтось над ним незнаний став.

»Заведу тебе, як схочеш«,
До мандрівця обізвався,
»В місце, де людини звіку
Труд, ні голод не чіплявся.

Все, на що поглянеш оком,
Зможе стати вмиль твоє,
Недостатків серед поту
З нас ніхто не зазнає».

»Досить«, перебив мандрівник,
»Не за тим глядів же я,
Рад трудитися, щоб лиш
Праця в користь правді йшла».

»Ти мистець«, спокусник каже,
»Тож і слави заживеш,
Всього, що тобі лиш треба,
Як талант нам принесеш».

»Я живу не ради слави,
Талантів не купував,
Те — пусте, цих — не продати»,
Так мандрівець одвічав.

»Бачу, ти й поет, нівроку,
В нас країна чарівна,
Там надхнення не забракне,
Хоч писав би ти й щодня».

»В мене в серці є країна,
Мовчазна й обідрана,
Та для неї жити мушу
Й вмерти, це ж бо суджена».

»Слово, начебто, пророче,
А того й не знаєш ти,
Що твоє майбутнє вбоге
І що шлях твій без мети.

Лиш даремне ти загинеш,
Мов талах, що закопав,
Другим Дон-Кіхотом станеш,
Що за дійсність мрії брав.

От, мене послухай краще,
Йди туди, де видно всім,
Кинь задуму бозна про що,
Як тобі хто, так ти й їм».

»За твою тверезу мову,
Що холодним вістрям тне,
Хоч вибілює зрадливо,
Дякую, та знай одне:

Я в жерця краси не вдався,
До купецтва не меткий,
Серце ж повне не розспівів,
Скритий там тягар важкий.

Хай смішний для тебе й інших,
Що ж, як нуждарем скінчу,
Хай я і мети не вгледжу,
Все ж тягар свій повесу».

Серед нетрів велелюдних
Щезла тінь де люди йдуть...
Відпочинку не зазнавши,
Йшов мандрівник в дальшу путь.

1956.

ІВАН ФРАНКО

Сойчине крило

(Із записок відлюдка)

Завтра Новий рік і zarazом роковини моїх уродин. Подвійний празник. А бодай подвійний пам'ятковий день. І я надумав зустріти його незвичайно, празнично.

Ха, ха, ха! Празнично! Що таке празничне стрічання Нового року? Шумне товариство, молоді жіночі голоси, мов срібні дзвоники. Старші панове гудуть, мов дуби в теплому вітрі. Світло сальону. Звуки фортепіано. Хор, пісні, сольо... Деклямація, брава, оплески. Жарти. »Кристалева чаша, срібная крис...« Наближається північ. Починає бити дванадцята. Всі підносять чарки, вихиляють душком, а батько родини кидає свою додолу. Нехай так пропадає всяка турбота! Бреннь! І раптом гаснуть світла. Всі запирають у собі віддих. Бам... бам... бам. Числять до дванадцяти. Хай живе Новий рік! Хай сяє нове щастя! Світла! Музика. Пісні. Нові чарки, нові тости. Поцілуї. Радість і стиски рук... Діти, діти!

Так що балакати! І я там був, мед-вино пив. І я колись стрічав отак цю врочисту хвилину, сміявся і радувався назустріч тій примані, що зветься Новим роком. І до мене простягалися теплі руки, сміялися блискучі очі, шептали солодкі слова не одні малинові уста. І я вірив, мріяв, любив. Тонував душею в рожевім тумані, будував золоті замки на вітрі, вважав окрасою життя те, що було лише конвенціональною брехнею...

Минулося. Сороковий рік життя, так як і тридцять дев'ятий, і тридцять восьмий, починатиму зовсім інакше. Відлюдком, самотником. Та цим разом поспробую празничніше, краще, гармонійніше розпочати його, ніж двох попередніх років.

Поперед усього до чорта мелянхолію!

Двох попередніх років я ще був новаком у твердій школі самоти. Ще не порвав усіх ниток із минулим і теперішнім. Ще щось тягло мене кудись. У душі ще не вмерла була та мала дитинка, що плаче до мами. Тепер це вже скінчилося. Давні рахунки замкнені, давні рани загоєні. Де колись хвилювало та бушувало, тепер тихо та гладко.

Сьогоднішній празник буде zarazом перший тріумф мого нового світогляду, нової життєвої норми. А ця норма — старе Го-рацієве: *Aequam servare mentem!*¹⁾

Без оптимізму, без зайвих надій, бо оптимізм — це признака дитячої наївності, що бачить у житті те, чого нема, і надіється того, чого життя не може дати.

1) Задержати рівновагу духа!

Без песимізму, бо песимізм — це признака хворобливої малодушності. це *testimonium paupertatis*²⁾, яке сам собі виставляє чоловік.

Без зайвої байдужості і без зайвого ентузіазму! Без зайвого завзяття та жорстокості в життєвій боротьбі, але й без недбальства та слямазарності. У всьому розумно, оглядно, помірковано і поперед усього спокійно, як годиться сороклітньому мужеві.

Дурень, хто на порозі сорокового року життя не пізнав ціни життя, не зробився артистом життя!

Я пройшов важку школу і, здається, навчився в ній дечого. Я погубив багато цвітів по життєвій дорозі, похоронив багато ілюзій, та охоронив коштовний плід і виніс його з усіх катастроф, як Камоєнс свою епопею з кораблекрушення, а це, власне, ту вмілість жити і насолоджуватися життям.

Жити для себе самого, з самим собою, самому в собі!

Життя — це мій скарб, мій власний, одинокий, якого найменшої частинки, одної мінутки не гідні заплатити мені всі скарби світу. Ніхто не має права жадати від мене найменшої жертви з того скарбу, так як я не жадаю також жертви ні від кого.

Суспільність, держава, народ! Усе це подвійні кайдани. Один ланцюг укований із твердого заліза — насильства, а другий паралельний із ним, виплетений із м'якої павутини — конвенціональної брехні. Один в'яже тіло, другий душу, а обидва з одною метою — опутати, прикрутити, обезличити і упідлити високий, вольний витвір природи — людську одиницю.

Живе, реально живе, працює, думає, терпить і бореться, паде й тріюмфує тільки одиниця. І моя скромна одиниця доходить до того, щоб тріюмфувати по багатьох і болючих упадках. Тріюмфувати не шумно, со тимпани і органи, щоб шарпати слухи ворогів і будити зависть завидючих. Це тріюмф дикунів, негідний освіченого чоловіка. Мій тріюмф тихий і ясний, як погідний літній вечір. Мій тріюмф не має ворогів і не будить нічії зависти. Та він правдивий, глибокий і тривкий. Він не моментальний, не вислід шаленої боротьби і зусилля. Це моє щоденне життя, але піднесене до другого ступня, осяяне подвійним сонцем, напоєне красою й гармонією.

Я витворив собі оте життя як нездобуту твердиню. в якій живу й паную, з якої маю широкий вигляд на весь світ, та яка проте не стоїть нікому на заваді, не дразнить нікого своїм видом і не манить нікого до облоги. Ця твердиня побудована в моїй душі.

Світові бурі, потреби, пристрасті, мов щось далеке і постороннє, шумлять наді мною, не доходячи до моєї твердині. Я даю тому зверхньому світові свою данину, посвячую йому частину свого життя в заміну за ті матеріальні і духові добра, що

2) Свідectво вбожества.

потрібні мені для підтримки свого внутрішнього життя. Я працюю в одній бюрі, зайнятий працею, що напружує мій розум, але не торкає серця. Я поводжуся з своїми зверхниками і товаришами по бюрі та іншими знайомими чемно, навіть дружньо, але здержано. Всі вони поважають мене, але ніхто із них не має доступу до мого «святого святих», нікому я не відкриваю своєї душі, та й, сказати по правді, ніхто з них не виявляє надмірної охоти заглядати в мою душу. Таких надмірно цікавих я вмію швидко висунути поза клямру своєї знайомості.

І ніхто з тих, що кланяються мені на вулиці, стискають мою руку в каварні, радяться з мною в бюрі, ані не догадується, що в мене поза тим конвенціональним, шабльононим життям є своє інше, окреме. Ніхто не підозріває в тім сухім формалісті та реалісті духового сибарита, артиста, що плекає одну штуку для штуки — вмілість жити.

Ось тут, у тім затишнім кабінеті, обставленім хоч і не багато, та по моїй уподобі, я сам свій пан. Тут світ і поезія мого життя. Тут я можу бути раз дитиною, другий раз героєм, а все самим собою. Зо стін глядять на мене артистично виконані портрети великих майстрів у штучі життя: Гете, Емерсона, Рескіна. На полицках стоять мої улюблені книги в гарних оправках. На постаменті в кутику мармурова подоби́зна старинної статуї хлопчика, що витягає собі терен із ноги, а скрізь по столиках цвіти — хризантеми, мої улюблені хризантеми різних кольорів і різних відмін. А на бюрку розложена тека з моїм дневником. А обік бюрка столик, застелений, уквітчаний — їй-богу, сьогодні не лише листки барвінку, але й сині його квітки! Штукар мій Івась, це він таку несподіванку придумав для мене. Знає, що я в тім пункті забобонний, вірю, що цвіт барвінку на Новий рік приносить щастя.

Вірю — або не вірю, а так собі. Приємно колисатися в такій надії, мов у гамаку.

А на столику вся холодна кухня. І яблука, і помаранчі, і фіги. І кілька бутельок вина. Самі добірні марки. І два келішки! Ха, ха, ха! Збиточник Івась! Думав, що й вона буде! Що без неї й празник не празник і Новий рік не Новий рік. Помилився, хлопче! Минулося моє гречане. Тепер «вона» вже не манить мене до себе, хоч би й яка була. Попробуємо обійтися без неї! І думаю, що моя радість буде не менша, та в усякім разі глибша, чистіша, як би була з нею. А то хто її вгадає! Здається, й гарна дівчина, і говориш із нею, як із другом, а тут на тобі, з її рожевих усток вилетить якесь брутальне слово, якийсь цинічний натяк, або й те ні, а по її лиці мигне якась тінь, щось таке погане, огидливе, і попсує тобі весь вечір, прожене всю радість, розвіє всю поезію.

Від часу моєї останньої романтичної історії, тої там, у лісничівці, перед трьома роками, на мене не раз находити дивне чуття. Коли до мене сміється, з мною говорить, залицяється мо-

лода дівчина, особливо брунетка, мені все здається, що шкура і м'ясо, і нерви на її лиці робляться прозорчасті і до мене вишкіряє зуби страшна труп'яча голова. Іноді в такій хвилині мене всього обдає морозом. Чи це знак, що я старіюсь, чи, може, щось інше?

Та гов! Який-то денний порядок нинішнього вечора я уложив собі? На такі празничні вечори я все укладаю собі наперед денний порядок, одначе з тою умовою, що вільно мені зовсім не держатися його. Маю подвійну приємність: укладаючи точку за точкою, смакую в думках кожну з них, а потім, переміняючи їх, люблюся новими комбінаціями у виконанні.

Перша точка: Россінієва увертюра до «Вільгельма Телля», виконана на фісгармонії. Моя улюблена композиція — вводить мене звичайно в поважний та при тім бадьорий настрій. Потім оглянемо хризантеми, обнюхаємо геліотропи та туберози в салоні — вони, бідні, давно ждуть мене і сьогодні, як навмисно, порозцвіталися в повній красі. Потім вип'ємо й закусимо. Потім прочитаємо новий номер «Neue deutsche Rundschau»³⁾, а властиво Уайльдову статтю про Христа — що то такий майстер стилю і такий хворобливо-новочасний чоловік сказав нового на цю тему? Потім — ах, а котра тепер година?

Сьома! Ну, до дванадцятої на все це буде час. Іще переглянемо свіжі ілюстрації — і «Jugend»⁴⁾, і «Liberum veto»⁵⁾, і «Артистичний вісник». Дбають добрі люди за нас грішних, щоб ми не нудьгували. А коли нічого не знайдемо в тій купі паперу, то в нас іще інша розкіш на сьогодні прилагоджена — цілий гарнітур нових валків до фонографу з піснями і розмовами різних знаменитостей. Послухаю, як із парламентарної трибуни гримить Жоре, як у колі приятелів розмовляє Габріель д'Аннунціо про потребу плекання краси серед мас народних, як із сцени палить словами Елеонора Дузе в ролі Джіоконди і як цвіркоче в своїм салоні Клео де-Мерод. Правда, бажалось би...

Та ні, ні, ні! Нічого не бажаю. Не треба бажати нічого над те, що здоровий розум показує можливим до досягнення. Печеного льоду не треба бажати. Нехай молокососи та фантасти бажують неможливого! Мої бажання повинні йти і йтимуть рука-в-руку з можлистю виконання.

Отже, потім почне бити дванадцята година, і тоді...

Дзінь-дзінь-дзінь!

А це що? Дзвінок у передпокої? В цю пору? До мене хтось? Це не може бути! Ну, розуміється, нікого не приймаю. Хто має право сьогодні вдиратися до мене, і заколючувати мені мій порядок, і позбавляти мене моїх тихих, чесно зароблених і без нічиєї кривди досягнених радощів?

Тихі кроки в салоні.

3) «Нові німецькі вісті».

4) «Молодість».

5) «Не дозволяю».

- Це ти, Йвасю?
- Я.
- А хто там дзвонив?
- Листоноша. Лист до пана радника.
- До мене?

* * *

Ось він у мене в руках, той лист. Не лист, а чималий пакет. Адресований недоладно. Мое ім'я і прізвище — і Львів. Щастя, що нема нікого другого, що називався б так само, як я. А правда, і »д-р«⁶⁾ напереді. А проте видно, що пише хтось...

Та що це? Марка російська і штемпель Порт-Артур! Із Порт-Артура? Це що за диво? Хто там у Порт-Артурі може мати інтерес до мене? Кому там у Порт-Артурі цікаво доносити мені щось? А, може, то не до мене? Може, яка помилка? Може, в середині є друга коверта і лист призначений для передачі комусь іншому?

Розкрити коверту і переконатися — це була б найпростіша річ. Та ні. Нехай іще хвилинку полежить. Ось тут передо мною.

Запечатаний лист на твоє ім'я, з невідомого місця, писаний невідомою тобі рукою — це все таки якась тайна, містерія, загадка. Люблю такі містерії, бо моє життя не має ніяких. Мое життя — як проста, широка, вигідна, гарними деревами висаджена алея, що веде...

Тьфу! Що це я? З якої речі буду сьогодні згадувати про те, що пишається на кінці тої алеї, на кінці кожної життєвої дороги, чи вона проста алея, чи крута, камениста та вибоїста стежка? Лишимо це, воно нас не мине, а самохіть літати туди нема ніякої потреби.

Але лист! Що в ньому може бути так багато напаковано? Кореспонденція до газети, чи дневник якогось полководця, чи якісь урядові донесення, чи розпорядок останньої волі якогось землячка, загнаного долею аж на край світу та застуканого там війною?

Адресовано, очевидно, жіночою рукою, але це не значить нічого. Такі жіночі адреси криють не раз дуже мужеські інтереси.

Щось тверде всередині. За грубістю верств паперу годі домагатися, що воно таке. Ключик не ключик, монета не монета... Ну, відчинимо та й побачимо.

Де ножиці? А може, не відчиняти? Може, цей лист, що тепер лежить іще так спокійно і лише принадний своєю таємницею, по відчиненні втратить увесь свій чар, зробиться коробкою Пандори, з якої поповзуть гадюки, що затрують моє життя, знівечать мою твердиню, а щонайменше збентежать і розворушать моє нинішнє свято? Адже такий здоровий пакет паперу — то, певно, не голий папір. Скільки там слів написано!

⁶⁾ »Доктор«.

І подумай собі, що іноді досить одного слова, щоб убити чоловіка, щоб навіки або на довгі літа зробити його нещасливим!

Я здавна боюся всяких листів і сам не пишу їх, хіба дуже рідко, в урядових або ділових справах. Кожний лист — це бомба. Може показатися іноді, що це шоколядова бомба, але з верхнього вигляду ніхто не може пізнати, чи та бомба не наладована мелінітом і чи не розірве тебе в найближчій хвилині.

Моя рука тремтить! Якесь холодне чуття пробігає по всьому тілі...

Стій! Це нехибний знак, що лист має якийсь фатальний зміст. Стій! Не руш його! Якби я тепер узяв і, не розпечатавши, кинув його в огонь? Він згорів би і поніс би всі свої таємниці в безмірний простір, назад туди, звідки прийшов. А я лишився б з утаєним у душі почуттям іще одної не розв'язаної загадки — та й годі. Нерозв'язана загадка цікавить, навиває жаль, або тугу — все це приємні почуття. Розв'язана може зранити або вбити.

Ха, ха, ха! Але я таки порядний боягуз! Чую себе таким певним у своїй твердині за заборонами своєї філософії, серед башт своєї самоти — і боюся оцього паперового гостя. Навіть коли б це була бомба, кинена злобною рукою, то що вона мені зробить? Особисто мене не поцілить, а постороннього, дорогого і любого мені не знищить, бо нікого такого, здається, на всім світі в мене нема! А коли так, то чого мені боятися її?

Але чого ж тремтить моя рука, держачи ножиці? Чого стискається серце якимось тривожним почуттям?

Так і є! Це якийсь фатальний лист! Без виразного наказу моєї волі, якимось механічним відрухом рука відчинила його. Тонесенький пасочок з краю відкритий. Загадка відкрита — і коли в тебе є ще який арсенал зброї проти мене, доле, коли ти якраз сьогодні, перед Новим роком, із другого кінця світу, з далекого Порт-Артура, навела ворожі батареї на мене, то стріляй! Поборемося!

Лист відчинений!

* * *

Лист. Не жадна кореспонденція. Нема окремого коверта і ніякої передачі. Значить — до мене. Хто це може писати? Датовано з Порт-Артура у вересні, — якраз чверть року пройшло. Міг би цей пакетик оповісти дещо, як то йому було перебиратися через японську облогу. Але хто пише?

Підпис. »Твоя Сойка«. Що це значить? Ніякої Сойки — Боже мій! І сойчине крило в листі!.. Та невже би? Невже вона, та, яку я від трьох літ споминаю між померлими? Та, якої нагле і загадкове чезнення ввігнало в гріб її батька, а мене випхнуло з кипучої течії громадської праці і загнало в оцю тиху, відлюдну пристань? Вона в останніх днях нашого товаришування любила називати себе сойкою і все дразнила мене

тою сойкою, що гніздилася перед моїм вікном, поки вона не вбила її. Невже це з тої самої сойки крило?

Мої руки тремтять ще дужче, як передтим. У грудях ще більший неспокій, голова крутиться. Чого ти, дурне серце? Що тобі? Невже ти не оплакало, не похоронило її? Невже одна поява отих кількох аркушів, записаних її рукою, одного засушеного крильця давно вбитої пташини може вивести тебе з рівноваги?

А втім — є ще рада. В огонь з оцим листом! Від покійників кореспонденцій не приймаю.

Дурню, дурню! Мелеш язиком таке, чого не можеш сповнити! Хіба ти здобувся б на те, щоб тепер, зараз спалити цей лист, її писання, не прочитавши його?

Фаталізм! Лист прочитаю, хоч би моє серце мало тріснути з гніву, з жалю чи з обурення.

* * *

»Чи тямиш мене?

Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Тямиш мій сміх? Ти колись любив його слухати. Чув його здалека і приходив до мене. Чи чуєш його тепер через океани, та степи, та гори? Чи тремтить він у твоїм усі разом із шумом вітру? Чи мерехтить разом із промінням заходячого сонця? Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!

Чи тямиш мене?

Тямиш ту весну з її пурпуровим сходом сонця, з її теплом і ясністю, з її бурями, мов сварки закоханих, з її громами, мов крики любих дітей, що пустують у широких покоях? Це я була.

Тямиш той ліс із його полянами і гущавинами, з його стежками й лініями, з його зрубамися та хащами, де стояли високі квітки з тужливо похиленими головками, де до сонця грали тисячі сверщків, а в повітрі бриніли мільйони мушок, а в затишках гніздилися рої співучих пташок, а по полянах паслися ясноокі серни, а скрізь розлита була велична гармонія, і життя йшло рівним, могутнім ритмом, що передавався душам людським? Тямиш той ліс, мій рідний ліс, якого нема другого на світі? Це не був ліс, це була я.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту лісничівку в самій середині того лісу? До неї сходилися всі лісові дороги, як артерії до серця, а з неї виходив лад, і порядок, і сильна воля на всі окраїни лісу. А в ній кублилося тихе, відлюдне життя старого батька й молодої дівчини. Лунали голосні, різкі, з золотого серця пливучі мужеські слова і ще голосніші, дзвінкі сміхи і співи дівчини-пестійки. Тямиш її? Це я була.

Чи тямиш мене?

Тямиш ту поляну, де ми вперше стрінулися? Я була в зеленій стрілецькій куртці, з лефошівкою через плече, з готуром

свіжо застріленим у торбі, з свиставкою в губах. Тямиш, як ти витріщив на мене очі, побачивши мене? А я розреготалася, побачивши твоє зачудування. А ти був у простій блюзі, підперезаний ремінем, блідий іще від недавно відсидженої тюрми, з утомленим, помарнілим лицем, з крисатим капелюхом, насуненим на чоло.

А почувши мій регіт, ти стрепенувся нараз, і зняв капелюх, і наблизився, і почав виправдуватися, що без дозволу ходиш по лісі, але тобі веліли лікарі... а ти тількищо вчора приїхав... і власне мав намір відрекомендуватися татові... і пригадуєш собі мене ще маленькою панночкою... і тямиш мою маму... і вибачайте, що на перший ваш вид так зачудувався... і не сподівався застати вас таким Німродом. А я подала тобі руку, і ти поцілував її, і я чула, як твої уста під чорними вусами тремтіли і горіли, і гадала, що це в тебе гарячка, і просила тебе провести мене додому... А ти запитав, що я застрілила, і я показала тобі готура, і ти здивувався, звідки тут узався готур, і заявив, що ти прожив у тім лісі всю свою молодість, і ночував тут не раз з кіньми, і вештався скрізь по лісі ранками й вечорами, і ніколи не видав, ані не чував готура. А я, сміючися, сказала, що це задля мене завелися тут готури, зваблені моїм сміхом і моїм свистом, і що я чарівниця і прошу тебе берегтися мене. Ха, ха, ха! Пригадуєш тепер? Це я була!

О, я знаю, що ти тямиш мене! Мусиш тямити! Неможливо, щоб ти забув мене. Я ж сконцентрувала всю силу своєї волі, весь огонь своєї пристрасти, всі чари своєї душі й тіла, щоб навіки, незатертими буквами вписатися в твою тямку. Як добрий режисер, я брала до помочі все, що було під рукою: сонце й ліс, пурпури сходу, чари полудня і меланхолію вечора. Оповідання батька і шум лісу. Рев бурі і тихі шепти дружньої розмови. Все, все те був стафаж, були декорації для моєї душі незатерте, незабутнє, високо артистичне враження, таке враження, де ілюзія ані на волосок не різнилася від найпоетичнішої дійсності. Ха, ха, ха, пане артисте, вдячний ти мені за мою роль?»

* * *

Годі читати! Цього занадто!

Чи ти ворона, що дереш горло своїм ненастанним: »чи тямиш? чи тямиш?« І сама знаєш, що тямлю. Та, мабуть, не знаєш, як тямлю. Гарнесенько зібрав усі спомини, як кісточки зо спаленого покійника, зложив у штучно точену урну з карнеолу і поставив далеко в куток свого серця. Нехай стоїть, нехай буде як ozdoba, а не як завада в житті.

А ти з далекого краю простягаєш свою демонську руку, підймаєш свій воронячий голос і витягаєш ту урну з глибокого закутка душі, відчиняєш і перебираєш кісточку за кісточкою,

одіваєш її м'ясом і шкурою, наливаєш кров'ю і соками, і надихаєш своїм ognямим, демонським духом. І ще й регочешся, мов упириця, показуєш мені постаті, і верещиш при кожній своє ненависне: »Чи тямиш мене? Це я була!«

Жінко, демоне! Чого тобі треба від мене? Чого ти завзялася мучити мене? Чи я в своїм житті зробив тобі яке лихо? Я віддав тобі все, що було найкраще в моїй душі, без домішки хоч би атомика низького, підлого, брудного, а ти погралася моїми святощами і кинула їх у болото. Я вірив у тебе, як у себе самого. а ти кажеш, що лише ролю грала передо мною. Я вкладав усе своє життя, всю свою душу в кожний свій погляд, у кожне своє слово до тебе, а ти хотіла лишити мені лише незабутнє артистичне враження!

Жінко, комедіантко, прокляття на тебе! Всі твої слова, і сміхи, і сльози — все комедія, все роля, все обман!

Та годі! Я тепер *expertus Robertus*⁷⁾. Тепер ти дармо граєш передо мною свою ролю, бо я знаю, яка її ціна й яка її вартість. Тепер я міцніше озброєний на твої стріли. Тепер я й сам сиджу за естетичними заборонами, що, мов шліфована сталь, відкидають від себе всі кулі та гранати фальшивих слів, і сліз, і сміхів.

Говори собі, пиши собі, що хочеш! Я тепер дивлюсь на все оком естетика, розпізнаю кожний момент фальшивої гри. І де ти сміятимешся, я байдужо здвигну раменами. І де ти плакатимеш, я засміюся і скажу: »Ні, дитино! Це не так! Тут іще того й того треба до осягнення повної ілюзії«. І де ти впадеш у патос, там я скривлю уста і скажу: »Тфі, це вже зовсім злий смак!«

Говори собі! Пиши собі! А я почитаю далі.

* * *

»Не сердься на мене, мій Массіно, не сердься на мене!

Тямиш, як я з руського Хоми перехрестила тебе на італійського Томассо, а цього здрібнила на Томассіно, а цього вкоротила на Массіно? І як ти тоді сердився на мене за те, що я впродовж одної години, між трьома серіями поцілунків і песотців, тричі перехрестила тебе?

Ти все сердився на мене. Твоя любов виявлялася головню сердитістю. Була немов мимовільна, силувана концесія для твоєї пророчої чи апостольської гідності.

Ха, ха, ха! Тямиш, яким пророком і апостолом я пізнала тебе? Як ти не говорив, а благовістив, не кланявся, а поблажлював? І це дразнило мене. І я нищечком постановила собі стягти тебе з п'єдесталу — іронією, кпинами, сміхом, жартами. А коли ці способи не помагали, бо в тебе в душі були заборона перебутого терпіння, то я пустила в діло інші способи — сердечність, щирість і, нарешті, останній, найсильніший — свою

⁷⁾ Досвідчений Роберт.

любов. І ти не міг опертися їй, і я перемогла. А ти, почувавши свою безсилість супроти мене, супроти того людського, мужеського, що було в твоїй натурі, — сердився на мене, на себе самого, бурчав — і плив за течією. Тямиш це все, Массіно мій?

А проте не сердься, навіть тепер не сердься, коли нас розлучили три роки небачення. Не докоряй мені комедіантством! Не докоряй тим, що я грала ролю перед тобою! Хіба ж я могла інакше?

Ти любиш цвіти, правда? А приглядався ти їм коли уважно? Пробував вникнути в їх душу, в їх психологію? Ти вчений, вдумливий чоловік, ти повинен би частенько робити це.

Хіба ж ти не знаєш, що цвіт — це кокетерія рослини, що всі оті рожі, геліотропи, хризантеми та туберози те тільки й роблять, що кокетують, грають роллю, б'ють на ефект — а все в одній цілі. Ти знаєш у якій. Вони дразнять наш зір своїми пишними кольорами, лоскочуть наш дотик незрівняною ніжністю своїх листочків та чашечок, бентежать наш нюх різноманітністю та розкішними комбінаціями запахів, яких наша мова не в силі назвати, а наша наука укласифікувати. Але їм ще цього мало. Вони не задовольняються нашими змислами, заходять у нашу душу, глибоко торкають наше естетичне почуття нечуваним багатством та різноманітністю рисунка, грацією своєї цілості, принадністю та таємничістю своїх рухів. Адже геліотроп повертає свою головку за сонцем! Адже інші цвіти соромливо стуляють свої чашки вдень, щоб сонце не висало з них пахощів, і розхиляють їх аж увечорі. Вдумайся в їх психологію, Массіно, і докоряй їм, що вони грають роллю, що кокетують, що виставляють себе в фальшивій красоті. Хіба вони можуть інакше?

Хіба ж жінки можуть інакше? Те, що вам, твердим, тупим, видається кокетерією, комедією, це в них найінтимніший, несвідомий вияв їх натури, це в них таке просте, і конечно, і неминуче, як дихання легенями і ходження ногами.

Не сердься не мене, Массіно мій! Я не винувата, що ти в моїм житті був тим палким сонцем, яке змушує квітку розвинути і розпуститися, і відкрити свою чашечку, і розлити свої найкоштовніші пахощі.

І признайся відкрито, чи ти тоді не був щасливий? Чи я не була квітчастою оазою у твоїм житті? Чи ти в нашій лісничівці не пережив найкращого літа, яке взагалі випало тобі на долю на твоїм віку?

Ти сам говорив мені це тоді. А тепер, по трьох роках розлуки, що скажеш?

Чи осмілишся проклясти це літо за те тільки, що воно минуло? А ти ж як хотів? Щоб одно лише твоє щастя зробило винятком із усього на світі і не минуло ніколи?

Чи осмілишся кинути каменем на мене за те, що я покинула тебе? Гай, гай, Массіно, в таких разі камінь упав би на тебе самого. Не я покинула тебе, а ти не зумів удержати мене. От що.

небоже! Ти мав часу шість місяців і не зробив нічогосінько для того. Хіба ж я тому винна, що інший за шість неділь упорався зс мною краще?

Це я, Массіно, я мала б право нарікати на тебе, проклясти тебе. Адже признайся по щирості перед собою самим:

Ти не вірив у мене, в мою щирість, у мою любов. Ти приймав мої пестоці, всі вияви мого розбурханого молодого чуття з пасивністю сибарита — нехай і так, що ніжно, вдячно, але не виходячи з-поза заборони свого супокою, свого егоїзму. І я відчула це. Як воно боліло мене, того ти не знав і не відчуєш ніколи, ти, поганий егоїсте й сибарите! Але маєш за це кару! Я покарала тебе, і коли в тебе є хоч шматочок людського серця в грудях, ти мусів відчувати ту кару і мусів іще не так, не так відчувати її!

Та проте, Массіно, не сердься на мене! Я, караючи тебе, потерпіла сто, тисячу разів дужче, ніж ти, і за мое терпіння»...

* * *

Кінець речення замазаний, букви розплилися — чи води на-капано, чи сліз?

А може, її й правда? Може, вона під впливом свого темпераменту, своєї крові, своєї вдачі робила так, як мусіла, і не могла інакше?

Ха, ха, ха! Я, освічений чоловік, матеріяліст і детермініст, і ставлю таке питання! Я вірю, що в природі ані один атом не порушається інакше, як під впливом неминучої konieczности, і я смію сумніватися, щоб людина могла поступати не так, як мусить? Не так, як тягне її вічний, несхибний, хоч у цьому разі безмірно скомплікований, паралелограм сил!

Це тільки ми, глупі і тупі, не розуміючи законів того скомплікованого паралелограма, не добачаючи всіх тих сил, що складаються на його результат, плещемо про вільну волю, про злу волю або самоволю людини. І плачемо, коли рух по перекутні того паралелограма перейде через наше глупе, невидюче, егоїстичне серце і скалічить або бодай болуче торкне його.

Каже, що вона перетерпіла багато...

Каже, що могла б на мене нарікати, що я не зробив нічогосінько, щоб задержати її, прикувати її до себе. Що я колисався в колисці сибариства та егоїзму, поки вона розливала передо мною коштовні пахоці своєї першої любови...

Це — гм — це... це таке, що не сьогодні слід про це думати.

Це може затруїти чоловікові не лише передвечір Нового року, але навіть розкоші раю.

Ні, про це годі думати. Чоловік не може доходити кожній колоді кінця, а то »i umrze i nie bedzie umial w to ugodzic«⁸⁾,

А ми читаймо далі! Може, там щось веселіше буде.

* * *

8) І вмере і не зуміє в це поцілити.

»Посилаю тобі сойчине крило. Тямиш ту сойку, що гніздила-ся на смереці перед самим вікном тої лісової хати, в якій ти проводив літо?

З моєї намови. Я хотіла мати тебе близько себе.

Я щоранку зо стрільбою на плечі прибігала до твоєї хати, щоб сказати тобі добрий день крізь вікно. І щоранку ота сойка, що гніздилася на смереці проти самого вікна, своїм скреготом попереджала тебе про мій прихід.

Я зразу полюбила її. Вона була немов моя повірниця, моя служка. Задля неї я щадила весь сойчиний рід у лісі, бо боялася, щоб, стріляючи, не застрілити її.

Тямиш, як ми не раз, обнявшись, перед хатою сиділи мовчки, в щасливім забутті, і дивилися на спокійне порання цієї сойки в гнізді? Як вона, вичистивши гніздо, сідала в ньому і тихими, розумними очима цікаво дивилася на нас, презабавно зазираючи понад краєчок гнізда та повертаючи головку? Її очі мали якийсь магічний вплив на тебе. В таких хвилинах ти цілував палкіше, пригортав мене до серця сильніше, і з твоїх уст лилися слова, що були для мене, мов роса для зв'яленої квітки. В таких хвилинах мені здавалося, що заглядаю в твою душу, а крізь неї в якийсь величний світ, повний чудес і невиданої пишноти.

А потім я почала ревнувати тебе до цієї сойки. Тихо, в глибині душі, я почувала глуху заздрість до неї. Мені здавалося, що ти не мене любив, а її. Її веселий скрегіт будив тебе щоранку; її тихе порання в гнізді оживлювало тебе; цікавий погляд її очей наповняв тебе чарами, окрилював твої слова. І я зненавиділа її, як свою суперницю.

Не смійся з мене, Массіно! Це правда. Я з часом дійшла до того, що голос сойки — не лише тої, але всякої взагалі — псував мені гумор, робив мене злою й сердитою. Я чула, що не зможу терпіти її обик себе. І я вбила її.

Одного ранку я прийшла вчасніше, як звичайно. Хотіла підійти так тихо, щоб ота ненависна сойка не почула мене, щоб мій, а не її голос збудив тебе. Та ні! Ледве я наблизилася на яких п'ятдесят кроків до твоєї хати, ледве моя зелена сукня показалася на стежці серед сірих дубових пнів, а вже моя суперниця почула мій прихід, побачила мене, вискочила з гнізда і, скачучи по гилляці над самим твоїм вікном та злорадно — так мені бачилося — тріпочучи крильми, заверещала своїм хрипливим голосом: — Кре, кре, кре, креккре!

І в цій хвилині я побачила, як ізсередини твоя рука відсуває вікно. Вона збудила тебе, а не я!

Ні, я не могла стерпіти цього! Я зайшла смерічками за вугол твоєї хати, підвела стрільбу до ока і, поки нависна сойка все ще скрекотала, сидячи на гилляці, я вицілила.

Гукнув вистріл, сипнуло вгору дрібненьке пір'я, і моя суперниця, ще тріпочучи крильми й лапками, мов грудка скотилася вниз.

Ти вибіг із хати. Ти був увесь блідий. Побачивши мене, ти не всміхнувся, не простяг мені, як звичайно обидвох рук, тільки з якимось докором у голосі запитав:

— Манюсю, а це що таке? Ти забила нашу сойку?

А в мене в хвилині вистрілу зайшла реакція в душі. Мої руки дрижали. Я вхопила мертву пташину і почала цілувати її закривавлену головку. Потім розплакалася.

Тямиш, як ти обтирав мені сойчину кров із уст, і цілував мої уста, і вцитькував мене? А того таки й не допитався, за що я забила сойку.

А на обід ми з'їли її смажену. І сміялися. Тямиш? Але я тоді вже знала, що нам не бути в парі, що ця сойка — то наша розлучниця.

Я заховала її крильця, поклала їх між обложки і картки свого молитовника, і не розставалася з ними ніколи. Отак зомню заїхали вони аж сюди, до Порт-Артура.

А тепер посилаю тобі одно з них. Здається мені, що це летить до тебе половина моєї душі. А як одна половина залетить, то від твоєї душі буде залежати, чи прилетить і друга. Коли в твоїм серці є ще хоч іскра любови до мене, хоч крапельночка бажання — побачити мене, то це буде та сила, яка притягне й друге крило, другу половину моєї душі до тебе.

Лети ж, сойко, в далекий світ! До того, що любив слухати твого скрекоту, любив дивитися в твої очі! Затріпочи оцим крилом над його душею і роздуй те, що там тліє під попелом байдужости та розчаровань! Навій на нього солодкі мрії, любі спомини! Розворуш його серце, щоб забилося невимовною тугою, запали в його очах блискучі іскри, щоб горіли, як дорогі бриланти, і потім угаси їх слізьми, мов перлами та пишними кришталями!

Та коли він, зворушений запитає тебе: »А де ж ти була? А що ж ти чувала?« — то мовчи! мовчи!»

* * *

Впадаєте в сантиментальність, шановна пані! Вона шкодить вам. Поетичні вислови та сльозоточиві фрази не до лица вам.

Того писання ще груба пачка. Вже восьма вибила. Як воно все таке саме, то починає бути нудне. Не варто було й трудитися писати таку пустомельщину.

Все це, коли сказати вам по правді, панно Маню, ані крихти не зворушує мене. Бо все це слова, фразеологія. Правдивого чуття в тім нема, ось що. А я занадто старий горобець, щоб дав зловити себе на полову.

Ваша історія з сойкою зовсім не до речі приточена. І містику якусь із тим крилом ви не до речі підпускаєте. Це малим дітям та старим пряхам до лица, а не нам із вами, панно Маню.

Прочитаю ще трохи далі. Коли й там таке саме, то покину. Не буду дочитувати. Або лишу на завтра, або зараз кину в огонь. Не цікаво. А ось валки повставляю до фонограма, по-

слухаю Габрієля д'Аннунціо, або Дузе, або красуню Клео. Це буде зовсім інша забава, ніж нудне романтичне балакання тої авантюристки з Порт-Артура! Ну лише, що там далі пише?

* * *

»Я знаю, Массіно, ти не любиш романтичності. І тебе вже знудило оце балакання без змісту. І ти питаєш себе: чого вона хоче? Чого чіпляється? І чи довіку думає натуркувати мені голову своїми катеринковими: чи тямиш? чи знаєш?»

* * *

Це чорт, не жінка! Завважую, що вона, пишучи це, немов душею розмовляла зо мною і, укладаючи свої фрази, рівночасно своїми ящірчачими очима слідила кожний рух моєї душі. Вела зо мною нечутний діалог і зараз же відповідає на кожний заміт, що ворухиться в моїй душі.

Allen Respekt!*) Це також талант. Чи, може, яка інша сила? А може, лише привычка, віртуозність? Ну, та читаймо далі, побачимо, чи вміє вона промовляти й іншим тоном, бо це, очевидно, заповідає її остатня рефлексія.

* * *

»Отже, почну щось інше. Почну таке, чого ти найменше надієшся.

Знаєш? Вертаюся до тебе. Скоро тільки тут буду вільна, скоро покладу в могилу свого чоловіка, вертаюся до тебе.

Не думай, що я без серця, що спекулюю на смерть свого чоловіка. О, ні, я вірна йому так, як була вірна сімом його попередникам. В останнім штурмі куля відірвала йому обі ноги, і тепер він лежить безнадійно хворий, лежить і конає оце вже другий тиждень.

Я сиджу біля нього. Замість сестри милосердя. Дні й ночі пильную його. А у вільних хвилинах пишу тобі оцей лист. Коли тоска занадто давить серце, я хоч на папері сміюся до тебе. Коли жорстока дійсність кліщами шарпає за душу, я нагадую своє минуле, свою молодість, своє щастя й тебе, невідлучно тебе, Массіно мій.

І я вернуся до тебе. Тільки вмере Микола Федорович, — а він неминуче вмере, не сьогодні, то завтра, — я зараз рушаю з цього пекла. Сідаю на першу-ліпшу китайську джонку, в темну ніч, у супроводі хоч китайців, хоч самих чортів, спускаюся на море і пливу, лечу, мчуся — хоч на дно моря, хоч до тебе, Массіно мій!

Я не спекулюю ні на що, не надіюся нічого від тебе, не хочу з'єднувати тебе для себе. Мені байдуже, чи ти приймеш мене, чи ти привітаєш мене, чи відіпхнеш мене. Байдуже. Я хочу лише побачити тебе, ще раз стиснути твою руку. А потім — байдуже.

Бачиш, яка я фантастка, романтичка. Ти сказав би: глупа

*) Повна пошана.

сойка! Принаймні з цього погляду не змінилася за цих три роки, що ми не бачилися.

Микола Федорович застогнав. Спішу до нього!..»

* * *

»Ти віриш у силу сповіді?

Колись маленькою я була побожна. Моя мама була побожна і мене виховувала в тім дусі. І я почувала дивну полегшу в молитві і дивну розкіш у сповіді.

Потім прийшла весела, вільнодумна молодість. Батько був вільнодумець і своїми жартами, дотепами, а далі й доказами розвіяв мою дитячу віру.

А потім прийшла буря, що вхопила мене, мов листок, відірваний від гілки, і покотила далеко по світі, аж занесла сюди, на край світу. І весь цей час, хоч як мені не раз приходилося болюче, важко, страшно, я не молилася, не сповідалася. Не почувала потреби. Серце запеклося і не м'якло ані разу.

Аж тепер... Ніч. Тихо, ясно. Осінні пахощі ллються крізь відчинене вікно разом із теплом ночі. Далеко грає море, а по його хвилях танцюють роями дрібненькі світла та час-до-часу пересуваються величезні світляні стовпи — це рефлектори слідять, чи не підкрадається японець. Мій хворий спить важким, напівмертвим сном. Над ним плаче тінь його далекої матері. Я вільна. В тій самій кімнатці, відділена лише параваником від його ліжка, сиджу при світлі лампи і пишу.

Розмовляю з тобою, Массіно мій. Тулюся до тебе, як бідна, нещасна сирота, що заблукала з далекого світу і вся терпить безліччю пережитого терпіння. Тулюся до тебе, і мені якось м'яко робиться на душі. Чую присутність якоїсь вищої доброї сили над собою.

Тямиш той чудовий уступ у Біблії: степом проходила буря, та в цій бурі не було Єгови. Гуркотів грім, та в громі не було Єгови. Свистів вітер, та в вітрі не було Єгови. Гуло землетрясення, та в землетрясенні не було Єгови. Та коли прояснилося, і засяло сонце, і повіяв легесенький легіт понад цвітами — глянь, і в подуві того леготу був Єгова.

Отак і я тепер, в одну з рідких для мене хвилин тиші та супочинку, чую щось таке, мов той містичний легіт. Душа відчиняється, мов квітка, що в час бурі стулила була свої барвисті листочки.

Почуваю потребу висповідатися. Поділитися з кимось усіми своїми пригодами, всіми своїми злочинами, всім своїм терпінням.

Массіно, любий мій, єдиний на світі, кого я правдиво і беззавітно любила і досі люблю, прошу тебе, слухай моєї сповіді!

Не прошу в тебе милосердя для себе. Не прошу в тебе розгрішення для своїх гріхів. Нічого не прошу, лише вислухай моєї сповіді. А потім суди або не суди мене, як знаєш!»

(Далі буде)

ОГЛЯД МІЖНАРОДНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ

Жовтень і листопад 1956 р. позначені голосними й бурхливими подіями у світовій міжнародній політиці. Бунт націонал-комуніста Гомулки проти централізму Москви, «поліційна акція» Великої Британії і Франції та збройна акція Ізраїля в Єгипті, повстання угорського народу і криваве здушення його московсько-большевицькими панцерними арміями, концентрація советських військ над східними кордонами СРСР і в Польщі, протимосковське напруження в сателітних країнах, ультиматуми та погрози Москви Заходові, — все це створило атмосферу надходячої третьої світової війни. Хвиля великого обурення на Москву і комуністичні партії, що пройшла майже в цілому світі, зокрема в Європі, характеризує настрої вільного світу проти безоглядної імперіялістичної політики Москви. Дарма, що в останніх днях Москва почала знову трубити про нове «відпруження», протимосковські настрої тривають далі. Всім, не задурманеним москвофільством політикам Заходу відомо, що причини, які в останній час малоощо не довели до третьої світової війни, існують далі, і самими деклараціями врятувати миру не можна.

В Польщі після драматичної інтервенції Хрущова та інших московських «босів», що намагалися запобігти небажаному для Москви розвитку «десталінізаційної акції», при владі закріпився «опонент» Кремля Гомулка. У перших днях його влади, що була позначена чисткою промосковських елементів у польському режимовому апараті та армії, здавалося що Польща ступила на шлях повного унезалежнення своєї політики від Москви, бо справжнім бажанням польських народних мас було позбутися московської «опіки», себто московських військ, що перебувають на території Польщі. Але Кремль під т. зв. «десталінізацією» розуміє тільки нові форми закріплення московської влади в поневолених та сателітних країнах, щоб таким чином не допустити до визвольних революцій за залізною заслоною. Вправді, Кремлеві не подобалися навіть автономічні претенсії польських націонал-комуністів, але тут треба було вибирати: мати Польщу у своїх руках за посередництва націонал-комуніста Гомулки, або здушувати революційний спротив цілого польського народу. В такій ситуації Кремль вибрав перше. Тільки цим можна пояснити наглу телефонічну розмову Хрущова з Гомулкою, в якій він перепросив польського «Тіта» за свою брутальну поведінку у Варшаві та ще раз запросив його приїхати на переговори в Москву. Польські комуністи «перепрошення» прийняли і погодилися на переговори в Москві, які через події в Угорщині відбулися дещо припізнено, бо аж у половині листопада. В кожному разі «революцію» польських націонал-комуністів на тому можна уважати закінченою. Дальші непорозуміння між варшавськими і московськими комуністами матимуть характер внутрішніх сварок у комуністичному бльоці. Влада націонал-комуністичного польського уряду Гомулки теж спирається на московських «гарантіях», іншими словами — на багнетах советської армії. По-

годившись на Гомулку, Москва знову скористала, бо Польща залишається в «соціалістичній родині» та становить частину советського мілітарного блоку. Отже польські комуністи відіграли роль вентилятора в наростаючій революційній протимосковській атмосфері. Вони й надалі шукають протекції в Москві, свідомі, що тільки вона може їм заповнити їхню владу. 14 листопада Гомулка, Циранкевич та ряд інших польських комуністичних провідників приїхали в Москву на наради, як налагодити «дружню співпрацю» між Польщею і СРСР. Щоб викликати враження, що Кремль трактує своїх варшавських висулжників як «партнерів», польська делегація привітали в Москві з усіма почеснями. Хоч польська комуністична преса писала, що розмови в Москві були досить «важкі», але розцінюючи їх у генеральному аспекті, видно, що вони відбувалися в рамках передбаченого Варшавою та Москвою пляну. Гомулці йшло про здобуття деяких концесій, щоб у Польщі розладити революційні протимосковські настрої та підмурувати свої «самостійницькі» позиції. Кремлівським вождам йшло про те, щоб ціною несуттєвих поступок надалі стати твердою ногою на польській території. З перших повідомлень про цю зустріч у Москві знаємо, що польські комуністи дістали згоду Москви на «свою власну» партійну політику, але в тісній «приятелі з могутнім СРСР». Москва пообіцяла Польщі економічну допомогу, між іншим, 6. 1 міль. тонн збіжжя, а в заміну варшавські комуністи «дозволяють» на стаціонування советських армій на польській території... Так закінчилися «самостійницькі» домагання польських комуністів. Для Москви найважливіше те, що їй вдалося без збройних заходів удержати свої армії на території Польщі, а сама Польща становить далі частину советського мілітарного блоку, так як передбачено т. зв. Варшавським пактом. Отже кожна спроба поляків відорватися від Москви дає Кремлеві можливість мілітарної інтервенції на підставі «міжнародного» Варшавського договору, подібно, як це сталося в Угорщині.

Зовсім інакше розвинулися події в Угорщині, де Москві не вдалося здушити революційні протимосковські настрої такими «мирними» заходами, як у Польщі. Від 23 жовтня ц. р. в Угорщині, зокрема в Будапешті, розпочалися величаві масові демонстрації проти стаціонування советських військ на угорській території. Маніфестації мали революційний характер, висували виразно самостійницькі клічі, вимагали усунення советської армії, вільних виборів та покарання комуністичних висулжників. Між мадярськими комуністами настав переполох. Негайно усунули з посту прем'єра «сталінця» Ерне Гере, та покликали до влади націонал-комуніста Імре Нодя. Тим часом советські війська зударилися з першими відділами угорських повстанців, а вже чергового дня (24 жовтня) в Будапешті відбувалися криваві бої. Запрошені комуністами советські панцерні відділи прибули до Будапешту, щоб кривавим наступом здушити національне повстання та завести «порядок». Але виявилось, що угорці не дають себе залякати советськими танками, що повстанці зовсім не вдоволяються націонал-комуністичним урядом Нодя. 25 жовтня великі частини угорської армії, зліквідувавши у своїх рядах московських запроданців, перейшли на бік повстанців.

Повстання почало розгортатися і здавалося, що угорський народ вийде переможцем у боротьбі з власними комуністичними яничарами та напливаючими советськими військами. На провінції, в різних областях Угорщини, повстанці захопили владу в свої руки. Уряд Нодя став закликати повстанців, щоб вони склали зброю, обіцяючи «амністію» та сповнення їхніх домагань. Однак повстанці показалися незламними. На заклики відповіли вимогою негайно усунути советські армії з угорської території та створити національний уряд.

Полум'я визвольної боротьби угорського народу захоплювало широкі народні маси, зокрема робітництво і студентство, що про жадний компроміс з Москвою та її вислужниками навіть слухати не хотіли. На всі ультиматуми, заклики, прохання і переконування Нодя, була одна відповідь: «Хай москалі забираються геть, а тоді будемо говорити. Зброї не складаємо і кличемо весь угорський народ до дальшої безкомпромісової боротьби».

27 жовтня західня і північна Угорщина була вже в руках повстанців. У місті Гіор створився незалежний революційний уряд. Бої з московськими арміями досягали незвичайного напруження.

Незвичайна завзятість повстанців, солідарність з ними всього угорського народу і перші великі стратегічні успіхи, заскочили не тільки командирів советських військ, що перебували на угорській території, але й московських керівників. Заскочений тими подіями Кремль, потребував хвилевої передишки, щоб приготуватися на генеральну розправу з угорським народом. 28 жовтня уряд Нодя повідомив, що вимоги повстанців сповнені: «Советські війська уступають з угорської території. Таємна поліція розв'язана. «Революційні комітети» перебирають владу. Тепер треба тільки спокою та повороту до праці...»

Маневрування советських військ викликало хвилеве враження, що вони справді покидають Угорщину. Але другого дня советське командування стало вимагати, щоб насамперед повстанці склали зброю, бо щойно тоді, мовляв, буде можливий і забезпечений відхід советської армії з терену Угорщини. Тим часом Нодь сформував новий уряд, до якого покликав теж деяких некомуністів і представників революційного руху. Під тиском повстанців, що вимагали повної незалежності від Москви, 1 листопада Нодь проголосив неутралітет Угорщини і звернувся до ОН з проханням загарантувати Угорщині її права.

Саме тут маємо яскравий приклад, як далеко дозволяє Москва на «емансипацію» націонал-комуністів. Неутралітет Угорщини означав її виступлення з Варшавського пакту. В такому випадку советські війська мусіли б опустити територію Угорщини, що виломлювалася з советського блоку. Отже дальша гра Москви з націонал-комуністом Нодьом була неможлива і кремлівські ватажки здерли з себе маску. 2 листопада величезна кількість советських танкових і змоторизованих частин заливає Угорщину. В Будапешті розгоряється остання фаза героїчної боротьби угорських повстанців за визволення свого народу. Сили були нерівні. Большевики, розпоряджаючи величезною перевагою зброї, зокрема важкої, безщадно нищили не тільки позиції повстанців, а теж цілі квартали

міста з цивільним населенням. Тисячі гинули в огні московських бомб, гармат і скорострілів серед руїн рідного міста. З Румунії і Карпатської України напливали нові совєтсько-монгольські орди, бльокували угорсько-австрійську границю, щоб відорвати Угорщину від вільного світу. Уряд Нодя Москва арештувала, а на його місце назначила свого сліпого виконавця Яноша Кадара. Одним з перших кроків цього «уряду» було звернення до генерального секретаря ОН з повідомленням, що новий «селянсько-робітничий уряд» Угорщини не вважає правно важливою декларацію Нодя про неутралітет Угорщини і всякі інтервенції в ОН в справі угорського народу уважатиме вмішуванням у його внутрішні справи...

Після замкнення совєтськими військами угорсько-австрійської границі, майже повністю припинилися вістки з території Угорщини. Але з комунікатів таємних радіопередавань повстанців знаємо, що угорські патріоти не склали зброї. Розбиті повстанські сили пішли або в підпілля, або в партизанку. Хоч у Будапешті шаліє жажливий совєтський терор, з провінції повідомляють, що зудари повстанців з большевиками тривають далі.

В другій половині листопада, прибувши з Угорщини до Відня втікачі повідомили, що Москва організує масовий вивіз угорського населення в глибину ССРСР. Угорський нарід бойкотує «уряд» Кадара. В цій країні населення відмовляється від праці, демонструючи в той спосіб небувалий досі у світі страйк цілої нації.

Угорське повстання викликало у вільному світі потрясаюче враження. У всіх вільних країнах відбулися масові демонстрації проти московсько-большевицьких злочинів над угорським народом; хвиля обурення пройшла над агентствами Москви — комуністичними партіями на Заході. В багатьох державах демонстранти здемобілювали осідки компартій, атакували совєтські амбасадати та вимагали від своїх урядів, щоб вони зірвали дипломатичні взаємини з ССРСР. Безліч визначних політиків, навіть парламенти, заявили свою солідарність з угорським народом та засудили московські звірства. Можна без перебільшення ствердити, що революційний зрив угорців викликав велике моральне зрушення на Заході та відкрив багатьом очі на правдиве обличчя Москви. З цього погляду реакція вільних народів безперечно відрадна і дає оптимістичні надії на майбутнє. Але з другого боку, угорське повстання показало, як далеко здеморалізована керівна верства вільного світу, як великим є її духовий упадок.

День-у-день, з години на годину, угорські повстанці кликали Захід на поміч: «Не симпатій і співчуття нам треба, дайте нам зброї, допоможіть у боротьбі, яку ведемо теж і за вас». «Народи Європи, ми захищали Вас сотні років перед нападами азійських варварів. Слухайте тепер, як б'ють на тривогу угорські дзвони, приходьте і рятуйте нас!»

Даремне! Вільний світ не щадив «співчуття», але був глухим на всі благання допомогти визвольній боротьбі угорського народу. Ані один західній вояк не пішов на оборону волі, про яку так залюбки декламує вільний світ, ані одної рушниці не передано повстанцям.

Ми мали нагоду розмовляти з одним угорським патріотом, що інтерв'юював у відповідних державних чинників Заходу в імені повстанців за збройною допомогою. Варта занотувати, яку він дістав відповідь. Речник одної держави, висловивши подив і симпатії для повстанців, сказав, що вони могли б дістати деяку кількість зброї, якщо б погодилися на шпигунську співпрацю. Речник другої держави відповів: «Ваша боротьба геройська. Вона гідна найбільшого признання. Навіть коли б увесь угорський нарід був знищений, то виявленого ним прикладу героїзму вільний світ ніколи не забуде...» Справді симпатичні, але одночасно які цинічні слова.

Та нам іде не про декларацію цього чи іншого політика. Сумним фактом є те, що «вільнолюбний», «демократичний» і «цивілізований» Захід безчинно приглядався, безчинно емоціонувався звідомленнями з поля бою угорських повстанців, але нічого не зробив, щоб їм допомогти. Висилка ліків та харчів в Угорщину, що почалась уже після здушення повстання, майже не міняє згаданого сумного факту, що є свідомством духового упадку відповідальних керівників вільного світу.

Далеко інакше zareагував Захід на «агресію» Великої Британії і Франції проти провокативної політики диктатора Єгипту, заплічника Москви, Нассера. 29 жовтня війська Ізраїля перейшли кордон Єгипту і швидким наступом, розбивши слабкий спротив єгипетських військ, досягли берегів вздовж Суецького каналу. Британсько-французькі військові з'єднання розпочали тяж мілітарну акцію проти Єгипту, бомбардуючи ключеві позиції єгипетської армії. Хоч ні одна сторона не оголосила війни, то ясно було, що конфлікт довкола Суєзу перейшов у воєнну фазу. Теж ні одна із воюючих держав не подала ясно мети своєї акції, але проблема Суєзу в останніх місяцях була надто голосна, щоб не мати правдивої картини про причини і мету наступу на Єгипет трьох названих держав. Ізраїлеві йшло про те, щоб запобіжною війною забезпечити себе від арабської загрози, що ставала для нього щораз більш реальна і нестерпна. Натомість Велика Британія і Франція хотіли мілітарними заходами привернути собі ті права в Суєзі, якими вони користувалися перед самовільною націоналізацією каналу Нассером та зміцнити свої позиції на Середньому Сході. Британський і французький уряди недвозначно ствердили, що вони не хочуть тримати своїх військ на території Єгипту і радо їх відтягнуть, якщо їм на зміну прийдуть війська ООН.

Акція Великої Британії і Франції викликала велику лютю Москви, обурення комуністичного Китаю і велике невдоволення «миролюбної» Індії та інших «неутральних» советофільських країн. В арабських країнах почалась сильна політична акція проти Великобританії і Франції, а в бік Ізраїля посипались «погрози», обіцяючи змести його «з географічної карти як самостійну державу». Тим часом ізраїльські війська без більшого спротиву посувались уперед за втікаючими «хоробрими» єгипетськими арміями, і здобували неймовірно великий запас зброї московської та сателітної продукції. Кількість нагромадженої московської зброї вказує, що вона була призначена не для «мирних» заходів, а якщо правдою є, що «єгипетські» танкісти, як твердять ізраїльські

радіові підслухи, розмовляли по-московському, то Суєзька акція стає набагато ясніша.

Вже від довшого часу Москва висилала на Близький і Середній Схід не тільки свою зброю, зокрема танки, літаки і гармати, а теж і своїх «спеціалістів», що займали різні становища в єгипетській армії. Тож не дивно, що з моментом вибуху конфлікту в Єгипті, Москва робила всі заходи, щоб рятувати Нассера. Крім встановлювання фронту проти Великої Британії, Франції та Ізраїля на форумі ООН, вона кинулась до типово московських аргументів: погроз! 5 листопада Буганін запропонував Айзенгауєрові, щоб США разом з СРСР вислали свої морські з'єднання до Єгипту та «припинили агресію». Натякаючи на готовість СРСР ужити ракетних стрілен проти Великобританії, Франції та Ізраїля, Буганін писав до Айзенгауєра: «Ми несемо відповідальність за закінчення війни та встановлення спокою і миру в районі Близького і Середнього Сходу. США та СРСР — це дві потуги світу, що диспонують атомовою і водневою зброєю...» Одночасно Кремль вислав ультимативну пересторогу Англії, Франції та Ізраїлю, заявляючи, що «СРСР повністю рішени розгромити нападників на Середньому Сході і встановити в тому районі мир».

Великий політичний натиск на Англію і Францію в ООН, дуже сильна, до речі, партійно-демагогічна, опозиція проти уряду Ідена у Великій Британії, важке положення Франції в північній Африці, недвозначне дезавування політики обидвох тих держав з боку США, а теж, правдоподібно, факт, що військова акція проти Єгипту вже створила певні позиції для переговорів у справі Суєзу, — спричинили те, що Велика Британія, Франція і Ізраїль погодилися на збройне перемир'я з Єгиптом. Уряди названих держав теж заявили, що готові відкликати свої війська з єгипетської території, якщо їм на зміну прийдуть війська ООН. Перші поліційні відділи ООН вже прибули до Єгипту, але до поладження істотних причин конфлікту ще далеко. Нассер, заохочений Москвою, як теж політикою США, ставить нові вимоги, м. ін., хоче запевнення, що ООН заберуть свої поліційні відділи негайно, як тільки він зажадає. Далі Нассер вважає, що війська ООН не повинні бути розташовані в стратегічних місцях Суєзького каналу, а тільки вздовж єгипетсько-ізраїльської границі. В кожному випадку слід підкреслити, що воєнні дії в Єгипті тимчасово припинені, що тиск ООН, США, Москви і внутрішніх опозицій на Англію, Францію і Єгипет закінчився хоч і сумнівної вартості наслідками, але такими, як ухвалила Рада Безпеки ООН і яких домогалася «світова opinio».

Зовсім інакша ситуація з постановами Ради Безпеки, чи радше ООН, у справі кривавої розправи Москви в Угорщині. На домагання відкликати советські війська з угорської території Москва відповіла, що це є «вмішування у внутрішні справи урядів двох країн — СРСР і Угорщини...» Цікаво, що багато країн, які виявили незвичайно велику чутливість на акцію британців і французів у Єгипті та вимагали, щоб вислати там «міжнародну поліцію», у справі Угорщини не виявили ані чутливості, ані заходів у користь Угорщини.

Крім цих найважливіших подій згадаємо ще коротко теж про інші, які в останніх тижнях хвилювали світ і мають своє значення.

У США відбулися вибори. Переможцем знову вийшов дотеперішній президент Айзенгауер, кандидат республіканської партії. Він одержав 33,345.653 голосів, а кандидат демократичної партії А. Стівенсон — 24,441.366. По виборах у США є 29 губернаторів-демократів і 19 губернаторів-республіканців.

У південній Кореї існує стан воєнного поготівля. Міністер оборони Кім Йонг Во подав до відома, що на підставі одержаних ним інформацій вільна Корея загрожена можливістю несподіваного нападу з боку комуністичних армій північної Кореї. Президент Сігман Пі у своїй декларації ствердив, що національна корейська армія знаходиться в поготівлі та що в північній Кореї «вибухли в різних місцях бомби». А з повідомлень генерального штабу вільної Кореї відомо, що комуністи перевели експерименти з атомовою зброєю та задумують відновити наступ на південно-корейську республіку.

Китайські комуністи теж маніфестують свої воєнні настрої. 14 листопада, з нагоди святкувань 90 роковин Сун Ят-сена, Чу Ен-ляй заявив, що «600 мільйонів китайців простягають свою помічну руку єгипетському народові в його героїчній боротьбі». Про Формозу, цей комуністичний ватажок, м. ін., сказав: «Формоза — частина Китаю, яка ще до сьогоднішнього дня терпить від американської агресії. Закликаю всіх патріотів та учнів Сун Ят-сена до спільних зусиль звільнити Тайван».

За повідомленнями американських керівних військових кіл (Пентагону), ССРСР проводить занепокоючі перегруповання своїх військ. На східних кордонах Польщі є 20-40 дивізій, в тому багато панцерних. У Східній Німеччині є 6. 22 советські дивізії. Багато транспортів большевицьких армій від'їхало до Румунії і Угорщини. Американські військові кола запевняють, що кількість советських військ на нових місцях далеко перевищує кількість потрібну для здушення можливих повстань у сателітних країнах. З другого боку, ці самі чинники не виключають, що ССРСР нарочно маніфестує свою силу.

Уступаючий головнокомандувач альянтськими збройними силами НАТО ген. Грюнтер, мабуть у відповідь на погрози советів, 13 листопада на пресовій конференції в Парижі сказав: «Не будемо дискутувати про те, чи ССРСР має ракети, але коли б насправді вони були вжиті проти країн НАТО, то напевно не зломлять нашої відплатної сили. Протиудар прийшов би негайно і атомові репресії наступили б так певно, як день настає після ночі... Навіть тоді, коли б совети перші вжили ракетні стрільня, їм не вдалося б розбити наших засобів відплати. Советський бльок був би повністю знищений...»

Агресивна політика Москви, зокрема її ганебна роля в Угорщині, залямувала теж ряд тих західних країн, які покладаючись на «коекзистенційні» деклямації Советів, приспішени редукували видатки на озброєння своїх армій.

Норвегія припинила звільнення тих вояків, що закінчили час військової служби та постановила зміцнити свої надбережні військові бази. У Данії обмежено військові відпустки та заряджено поготівля в гарнізонах. Пацифістичні настрої в Данії зазнали наглих змін. Населення, яке досі майже не цікавилось своєю армією (добровільців), тепер уважає справу її збільшення — справою своєї безпеки. Наплив добровільців

такий великий, що їх ледво встигають реєструвати. У Швеції міністер оборони Нілсон зрештигнував із своєї подорожі на засідання ОН, бо міжнародна ситуація вимагає опрацювання та затвердження нового оборонного бюджету і полагодження багатьох справ, які стосуються оборонної спроможності країни.

Австрія, яка ще недавно з «ощадности» зменшувала видатки на військовий вишкіл та зброю, після випадків в Угорщині намагається надігнати втрачений час. Міністер війни Фердинанд Граф зажадав від парламенту дотацій на військові видатки. Невтралітет Австрії він пояснив так: «Наша невідчужувальність це невідчужувальність мілітарна. Вона вимагає від нас йти новими шляхами в обороні нашої країни... Наша невідчужувальність вимагає сильної і модерної армії. І наше населення не пощади жадних жертв, щоб її мати...»

Здавалося б, що врешті на Заході приходить повне протверезіння, що вільний світ, дозволивши Москві втопити в крові угорське повстання, все ж таки розпічне рішучу й гідну політику супроти неї. Що такі надії передчасні свідчить пропозиція Швейцарії, щоб ССРСР, США, Велика Британія, Франція та Індія відбули спільну конференцію для розв'язки тих проблем, які грозять вибухом третьої світової війни. Іншими словами, саме в час вчиненої советами масакри в Угорщині швейцарський уряд запропонував воскресіння «женивського духа». Вправді західні держави відкинули цю пропозицію, яка, до речі, зустрілася з критикою в самій Швейцарії, але вона ж таки почала ламати перші льоди довкола Москви. Вона теж облегла Москву висунути новий пропагандистський проєкт «рятування миру».

18 листопада Кремль звернувся до США, Великої Британії, Франції та Індії з пропозиціями роззброєння, які хоч і мало різняться від попередніх, але пропагандивно зближені до колишніх пропозицій Айзенгауера. Одночасно на пресовій конференції в Москві повідомлено, що в ССРСР знову відбулися експерименти з атомовою бомбою. Того ж самого дня на бенкеті в польській амбасаді в Москві, де були присутні теж західні дипломати, в тому амбасадорі Франції і Англії, Хрущов у своїй промові назвав Суєзьку акцію Англії, Франції та Ізраїля «розбишацтвом» та «останніми подвигами буржуазії». На знак протесту, західні дипломати вийшли з залі.

Рано ще сказати, чи західний світ дасть належну відправу московським ватажкам, чи, може, знову розпочнуться чергові «мирні» конференції з бандитами, на руках яких ще свіжа кров угорського народу, але одне певне: цей сумнівний мир, що його намагаються рятувати ціною високих законів людської моралі ті, що більше дбають про власну шкіру, ніж про добро народів, — поволі, але певно вже валиться.

А про те, чи в остаточній розправі з Москвою поневолені Москвою народи зуміють здобути волю, чи, може, стануть предметом торгів за такий «мир», як існує сьогодні, — рішатимуть вони самі. Орієнтація на власні здорові національні сили та інтенсивна підготовка до об'єднаної революційної боротьби за волю і державність, — це для нас, українців, перше і найважливіше завдання.

Париж, у листопаді 1956 р.

БОРИС ВІТОШИНСЬКИЙ

3 документи наших днів

Заява Проводу Закордонних Частин ОУН**З приводу національно-визвольної боротьби в Мадярщині**

Героїчне повстання Мадярського Народу проти поневолення московським імперіялізмом, комуністичною системою і протинародним режимом викликає подив, глибоку пошану й правдиву симпатію в цілому світі. Всі люди і народи, які цінять волю та героїчні змагання в обороні високих національних і вселюдських ідеалів, стоять серцем і душею на боці мадярських революціонерів.

Висловлюючи такі ж почуття українського народу й зокрема його національно-визвольного революційного руху — Організації Українських Націоналістів й Української Повстанської Армії — Провід Закордонних Частин ОУН шле Проводові мадярської національно-визвольної революції, всім її героїчним Борцям і цілому хороброму Мадярському Народові полум'яний дружний привіт і братерські побажання швидкої перемоги та повного визволення Мадярщини.

Московський загарбницький імперіялізм і його тиранія у сучасній найжорстокішій формі большевизму є смертельним ворогом як Мадярщини, так і України та всіх волелюбних націй. Мадярський народ своїм усенародним повстанням відкидає ленінсько-сталінський комунізм, який своїми основними zaloженнями, а ще більше своєю практикою та методами також і в Мадярщині виявився нищівною тиранською системою. Комуністичний режим і партія в Мадярщині, як і в усіх опанованих большевизмом країнах, сповняють роль московсько-большевицьких експозитур для визиску і поневолення власних народів. Вони намагаються знищити релігію, викорінити з життя народів християнські правди і закони, розкласти і розбити родину, тотальним суспільно-економічним, політичним і духовим закріпощенням людини перетворити всі народи на безвольних рабів кремлівської тиранії та оволодіти цілим світом.

Визвольна боротьба кожної нації проти московського імперіялізму й комунізму є спільною справою всіх волелюбних народів. Кожне поширення і закріплення панування большевизму в будь-якій країні є втрапою для волелюбного світу, а кожна перемога будь-якої нації над ворогом усього людства наближає перемогу свободи, правди і справедливості в усьому світі.

Свідомість цієї істини про неподільність протибольшевицької боротьби за правду і волю та братерські почуття до визвольних змагань сусідньої Мадярщини викликають гаряче бажання українського революційно-визвольного руху причинитися якнайбільше до перемоги мадярської національної революції і до повного визволення Мадярщини.

Взаємна підтримка і допомога у спільній протибольшевицькій боротьбі найуспішніше здійснюється тим, що кожний народ продовжує і своєчасно посилює свою власну боротьбу на своєму фронті. Протибольшевицька боротьба українського революційного руху вимагає всецілого зосередження і найбільшої напруги всіх його сил. Українська визвольна боротьба, яка від другої світової війни проявилася найсильніше у формі революційно-політичних і мілітарних дій Організації Українських Націоналістів й Української Повстанської Армії, не зважаючи на найважчі жертви і байдужість західних держав, продовжується далі. Вона, спільно з протибольшевицьким спротивом інших народів, також у великій мірі спричинилася до внутрішнього захитання большевизму і до заламання його безоглядного сталінського курсу. Мадярщина не є осамітнена в своїй героїчній боротьбі! Дальше посилення революційної боротьби України й інших народів, як відгук на мадярську національну революцію, зв'яже большевикам руки в їхніх намаганнях її розгромити.

Організація Українських Націоналістів звертається до вояків тих частин советської армії, яких большевики кидають на поборювання мадярського повстання, з закликом не виконувати ганебних большевицьких наказів, не воювати проти мадярських борців за волю, а навпаки, подавати їм всебічну допомогу, переходити на бік повстанців і в їхніх рядах боротися проти большевизму за волю народів і людини.

Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів заявляють свою солідарність і підтримку всім починам і акціям, які мають на меті моральну, політичну, мілітарну та всяку іншу допомогу визвольній революції Мадярщини.

Закордонні Частини Організації Українських Націоналістів повітають і підтримують творення військових частин з добровільців різних народів, які взяли б активну участь у визвольних змаганнях Мадярщини, воюючи під прапорами боротьби за волю народів і людини проти большевицької тиранії.

Хай живе перемога Мадярської Національної Революції!

Хай живе звільнена від советської окупації і комуністичної тиранії самостійна Мадярщина!

Слава героїчним мадярським повстанцям — борцям за національне визволення!

Хай живе спільний протибольшевицький, визвольний фронт народів!

27 жовтня 1956.

Провід Закордонних Частин ОУН

Деклярація АБН

Після того, як у Мадярщині, не зважаючи на московські бомбардувальники і танки, розгорілось народне повстання при співучасті готових на найбільшу жертву мадярських студентів, робітників, вояків і селян, уважаємо своїм негайним обов'язком скласти перед цілим вільним світом наступну декларацію:

1) Ми з повною пошаною клонимо голови перед жертвами мадярських борців за волю, які безстрашно виступили проти переважаючої матеріальної сили советської тиранії і поклали свої голови за волю. Вони згинули не лише за свою батьківщину Мадярщину, але за волю та життєві вартості людини і народів у цілому.

2) Прагнення волі, що було причиною народного повстання в Польщі (в Познані), а передусім збройного повстання у цілій Мадярщині, вимагає більше, ніж платонічного вияву симпатії з боку західного світу. Ці глибоко зворушливі події наказують, щоб постава вільного світу до Москви була основно зревіднована. Вільний світ не сміє дозволити Москві і тим разом обманювати його та плямувати упавших героїв Будапешту як «грабіжників та вбивців на службі західного імперіалізму».

3) Повстання в Познані, а ще в далеко більшій мірі збройна національна революція в Будапешті показали світу резолюції ХХ. Конгресу КП СРСР у їхньому правдивому світлі та відкрили справжні мотиви, як перфідно підступний маневр, що був остаточною метою сповидної «демократизації» і «лібералізації». Не може бути найменшого сумніву, що ціла т. зв. «десталінізація» не була виявом якогось відважного помислу, але стала примусовою konieczністю для теперішніх московських вождів, щоб зашахувати вибух прагнення волі поневоленого Росією народів і спрямувати його в нове т. зв. «націонал-комуністичне» русло.

4) Але з хвилиною, коли мадярський націонал-комуніст, Імре Нодь, скерував російські танки і бомбардувальники на свій власний нарід та примусив мадярських робітників і вояків гинути від російських бомб і гранат, «новий курс» Москви був не тільки розоблачений, але і т. зв. «націонал-комунізм» і ціле довір'я до нього було погребане як за залізною заслоною, так і по цьому її боці. Надгробну промову виголосив польський націонал-комуніст Гомулка в Варшаві, коли він сказав: «По-

будова соціалізму в Польщі без участі ССРСР, або, як деякі божевільні думали 6, проти ССРСР, є неможливою».

5) Після подій в Польщі і Мадящині вже найвищий час залишити всі ілюзії, що теперішня міжнародна політична криза може бути розв'язана з допомогою сподіваного відпущення комуністичного режиму в блоці східних держав, як і те, що є можливим їх поступове саме звільнювання з московських кігтів. Навпаки, практика показала, що самостійність у націонал-комуністичному стилі та всякого роду «тіто-їстична» революція проти Москви кінчається там, де є загроза для насильницького комуністичного режиму, а народи прагнуть справжньої волі і незалежності.

6) Солідарність світового комунізму є теж найвищим законом для «націонал-комуністів», а важливість цього закону є гарантована майстерно спреларованим Варшавським договором. Договір цей є фігмовим листком для постійного мілітарного поневолення всіх народів у східному блоці держав і є насправді залегалізованим масовим вбивством, які в майбутньому Москва зможе і надалі проводити так безконтрольно, як і досі вона безконтрольно і безщадно здушувала прагнення волі всіх інших поневолених народів у середині самого ССРСР.

7) Останні події в Мадящині дали наочну лекцію щодо справжньої природи большевицької тиранії, яка в дійсності є синтезом російського імперіялізму і комуністичного деспотизму; ця теорія була завжди в основі нашої концепції. Усунення комуністичного режиму без одночасного обезвладнення і знищення російського імперіялізму є в такій же самій мірі неможливим до досягнення, як і неможливим є знищення московської колоніальної імперії без рівночасного знищення комуністичної системи, що є неприродною і ворожою цілій цивілізації.

8) Визвольніси сил, що борються за волю, не знайдемо в націонал-комунізмі. «Тітоїзм» не є шляхом до визволення і прогресу. Ідеал волі може і буде досягнутий лише народними масами, що від самого початку стояли твердо проти комуністичної ереси і обороняли своє національне життя від сваволі російського імперіялізму. Маси не хочуть і не приймуть національного комунізму, тому що він несе з собою лише тиранію і веде неминуче в московське ярмо.

9) Тепер, коли російський большевизм, у самому заранні гаданої «десталінізації», ще раз і невідклично втратив у кривавій різні в Будапешті своє обличчя, вільний світ не сміє пасивно приглядатися легалізованам масовим вбивствам. Комуністичні маріонеткові уряди в усіх неросійських країнах советської колоніальної імперії, включно з усіма урядами національно-комуністичного типу, які вже раніше дали свідчення про себе, як про катів своїх власних народів, не сміють далі бути трактовані, як легітимні представники їхніх народів. Вже найвищий час, щоб західний світ через визнання речників, покликаних катованими народами, створив у вільному світі противагу до Варшавського Пакту, щоб у майбутньому боротьба народів за волю перестала бути боротьбою на втраченому полі.

10) Московська колоніальна імперія дає більше ніж потрібно доказів безмежного і брутального здушування боротьби за волю поневолених народів.

Остання жертва мадярських борців за свободу в Будапешті доповнює цю серію як своєрідний фінал, що його не сміє недоглянути вільний світ. Розпочавше повстання проти російського насильницького режиму і проти всякого роду комуністичного деспотизму досягнуло вже свого Zenіту. Народи Східної Європи не сміють бути далі віддані на знищення на неозначений час російським танкам і бомбардувальникам. Вони очікують не лише вияву симпатій з боку демократичних потуг світу, але активної солідарності. Якщо народи дадуть за залізною заслоною, полишені Заходом, розчаровані попадуть у зневіру і резигнацію, то раніш чи пізніше решта світу буде теж позбавлена волі.

Центральний Комітет АБН

Д-Р ДМИТРО БУЧИНСЬКИЙ

НАШ ВИДАВНИЧИЙ ДОРІБОК НА ЧУЖИНІ ЗА 1945-1956 РОКИ

Здається, що 12 років, які ділять нас від нашої батьківщини (ми свідомі, що назagal нашу еміграцію від «великого виходу» з рідної землі відділяє кілька років більше, але цими 12 роками хочемо означити той час, коли ми, хоч відносно, почували себе вільними людьми на чужині, — Д. Б.), — час недовгий, але коли уважливіше й справедливо приглянемося тим рокам, то все ж таки побачимо, що вони не цілком втрачені в нашому громадському житті. Навіть не сумніваємося, що дати картину з нашого життя на еміграції під різними його аспектами, дуже важко, бо воно розпорошене по величезних просторах, можна сказати — по цілому світі. Чи хтось колись вибирає наші труди — Господь святий знає; але коли знайдеться цікавий збирач, коли він буде справедливий, зрозуміє тяжкі обставини нашого життя, різномірні перешкоди, то, без сумніву, його картина, очищена від зайвих додаткових деталей, від болючого й гіркого, егоїстичного і сварливого, буде, якщо не велична, то хоч симпатична.

Вже сьогодні в загальному нашому житті на чужині, коли не центральне, то дуже важливе місце займає наша видавнича праця. Під цією працею розуміємо друковане слово взагалі, слово, що в різних виглядах виходить на світ з-під друкарської машини: книжки, преса, ікони, картини, поштові листівки, ноти, різномірні календарі, програмки свят, академій, театрів, летючки, жетони, цеголки, аж до маленької поштової марки.

Справді різнобарвну, але дуже симпатичну мозаїку українського друкованого слова, очевидно далеко неповну, можна було бачити недавно (9-27 квітня 1956 р.) на Виставці в Мадриді, якою любовалися не тільки українці, а передусім чужинці. Тут хочемо докладніше приглянутися нашій еміграційній видавничій діяльності. Під словом еміграція розуміємо кожну українську людину на чужині, без поділу на стару й нову еміграцію, заробіткову й політичну. Вважаємо, що доля всіх нас уже зрівняла, що на протязі 12 років повинні були затертися усі різниці між старою й новою еміграцією, і сьогодні ми творимо одну велику родину вигнанців з рідної землі. Наші серця однаковою мірою наповнені любов'ю і тугою до рідної нам усім України, однаковою мірою працюємо і жертвуємо для неї.

Коли саме 1945 рік робимо граничним стовпом у нашій еміграційно-видавничій праці, то це, на нашу думку, зовсім природна річ. Ми не знецінюємо видавничої діяльності нашої еміграції до 1945 р., що поселилась була в США, Канаді, Бразилії, Аргентині та в деяких європейських країнах. Ми тільки не включаємо її до цього нашого коротенького нарису, бо вона вже має свою оцінку в різних наших виданнях, зокрема в «Енциклопедії Українознавства» та інших спеціальних студіях. Крім цього, 1945 р. справді започатковує нову сторінку нашого життя. Не можна забувати, що українська еміграція до 1939 р. стара-

лася насамперед мати свою українську пресу, і треба сказати, що вона (преса) майже в усіх країнах поселення української еміграції була добре організована і сповняла своє велике завдання. Зате книжково-видавничий рух був незначний, навіть неконечний, бо книжку подавав еміграції рідний край, головню Західня Україна із своїм культурним центром Львовом. А, приблизно, до 1928 р. можна було теж виписувати книжки з центральних видавництв Києва, Харкова та інших міст Наддніпрянської України.

Зовсім нові умови, а одночасно й вимоги, постали у 1945 р. Сотні тисяч українських людей опинилися на чужині в різних європейських країнах. Будь-яке постачання друкованим словом з краю стало неможливе. А тим часом, хоч життя фізичного існування мало свої важкі проблеми, живе людське ество відчувало теж велику спрагу духового характеру. Звідси й початок видавничого руху. Вже тоді поставали різні пресові й книжкові видання, друковані переважно на циклостилі, але маємо з того часу теж видання літографовані, а то й друковані латинськими буквами. Видавничі труднощі в той час були майже непереможні: брак друкарських писальних машин, зокрема українських, брак українського друкарського шрифту по німецьких друкарнях і брак будь-якого паперу. Про народини тієї нової еміграційної книжки, до якої можна мати багато побажань, як під оглядом зовнішнього оформлення, так під оглядом заспокоєння духових потреб читача, можна сказати словами нашого старого проповідника-письменника Йоанікія Галатовського (XVII ст.): «Не дивуйся, Чителнику, тим помилкам, которії ся в тій книзі знайдуть, бо тая книга такого часу робилася, в которий більш есьмо утікали і на смерть, нежели на книгу тую, поглядали; ні єдиного імі покоя плоть наша, но во всім скорбяще: вніуду брані, внутриду страхи!»

Угольний камінь під наші видавництва був покладений у Німеччині, спочатку по різних таборах, а згодом (навіть не треба було довго ждати, — Д. Б.) наші видавці почали розглядатися по німецьких містах. Важко сьогодні сказати, в якому таборі появилася наша перша друкована ластівка, але здається, що в таборі Карлсфельд біля Мюнхену, де було велике й добірне скупчення нашої еміграції. Майже в тому самому часі почалась видавнича праця в таборах в Австрії, була теж відновлена культурна праця в Парижі й Римі. Чи в 1945 році появилось щонебудь друком в Англії і Бельгії, відомостей не маємо. В Італії в тому часі, крім видань у Римі, якими займаються Апостольський Візитатор Кир Іван Бучко й ОО. Василіяни, появились перші видання в таборі наших полонених вояків-дивізійників у Ріміні.

Немає сумніву, що історія наших видавництв тих часів дуже цікава, але нею повинен зайнятися окремий дослідник, що розпоряджав би відповідним матеріялом.

В цьому коротенькому нарисі тільки в загальному можемо дати картину, використовуючи лиш наочний матеріял, без жадних інших, нам недоступних джерел. Кількість книжкових назв подаємо тільки на основі перевіреного матеріялу, при чому ми використали теж бібліографію з журналу «Біблос», що появляється в Нью-Йорку, книгарські катало-

ги та особисті бібліографічні записки. Щоб, одначе, бути найбільш правдомовним у мові чисел, ми насамперед використовуємо описовий «Каталог Виставки Українського Друкованого Слова на чужині 1945-1955 рр.» (вид. Дирекціями Національної Бібліотеки, Архівів і Бібліотек при Міністерстві Освіти в Мадриді в 1956 році), доповняючи їх цифрами з інших джерел.

Мова цифер

У згаданому «Каталозі» маємо, порядком бібліографії (бракує тільки відомостей про друкарні, в яких книжки були друковані), зареєстрованих 1284 книжки і брошурки. До цього числа ще треба б додати 46 назв, яких, з технічних причин, уже не можна було внести до «Каталогу», а які були на виставці. Прозорий перегляд книжкових видань дасть нам наступна таблиця, яку доповнимо поясненнями.

Країна	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
1. Німеччина	15	87	—	84	33	18	17	16	25	23	25
2. Англія	—	2	113	—	—	2	5	8	9	12	16
3. Франція	7	3	6	3	2	3	—	6	1	1	2
4. Бельгія	—	2	3	1	2	—	—	1	—	1	—
5. Австрія	2	16	9	4	2	2	—	—	—	—	—
6. Італія	6	4	—	1	—	3	4	5	4	5	6
7. Голляндія	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
8. Еспанія	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1
9. США	1	—	3	3	1	20	39	60	47	61	65
10. Канада	7	17	14	12	27	22	28	36	45	54	33
11. Аргентина	1	—	5	2	7	1	6	10	3	9	5
12. Бразилія	—	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—
13. Австралія	—	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—
14. Китай	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
Разом:	39	132	153	111	76	71	99	143	139	168	153

	1956	Разом	Бракує	Разом
1. Німеччина	5	461	187	648
2. Англія	4	58	5	63
3. Франція	—	34	7	41
4. Бельгія	—	10	1	11
5. Австрія	—	35	3	38
6. Італія	—	38	—	38
7. Голляндія	—	2	—	2
8. Еспанія	1	4	—	4
9. США	27	327	119	446
10. Канада	5	300	67	367
11. Аргентина	4	53	20	73
12. Бразилія	—	3	4	7
13. Австралія	—	4	7	11
14. Китай	—	1	—	1
Разом:	46	1330	420	1750

Перше «разом» у таблиці означає, що ці книжки були на виставці, ми мали нагоду їх перевірити й точно описати. Словом «бракує» хочемо сказати, що це книжкові видання, які, згідно бібліографічних записів журналу «Біблос», книгарських каталогів та пресових оголошень, появились у даній країні, але не можемо цілком певно означити року їх видання. Вони появились у роках 1945-1956 в даній країні. Друге «разом» означає: скільки взагалі книжкових назв появилось за обговорювані роки в 14 країнах, які ми зареєстрували.

«Разом» внизу вказує нам книжкові назви, що появились разом у всіх країнах кожного року. Остаточне наше число 1750 ще не цілком точне, бо напевно нам не вдалося визбирати і всі видання зареєструвати. Кілька десятків назв тут буде бракувати, тому остаточне число цього цінного книжкового дорібку треба заокруглити бодай до 1800 назв. У це число включені також різні циклоstileві видання, але не включені календарі й календарці, яких ми на виставці мали 55, а це число не було навіть третиною виданих наших календарів і календарців за останні 12 років. Коли і календарі врахувати до книжкових видань (хоча б календарі-альманахи, які мають свою вартість), тоді число 1800 можна заокруглити до 2000 назв.

Кількість ще нічого не говорить про якість видань, з чим ми, на цьому місці, умовно погоджуємось. Але вже хочемо підкреслити, що це дуже поважний культурний дорібок, ураховуючи наші важкі еміграційні умови. Тим більше, що ніхто з наших видавництв і видавців на цих книжках не доробився, а навпаки, знаємо конкретні випадки, що деякі видавці вкладають у це культурне діло свій тяжко запрацьований мозольною фізичною працею гріш. Це, беззастережно, великі заслуги наших культурних діячів. Ми можемо бути навіть скептиками, можемо не доцінювати цієї благородної праці, а все таки на нас тяжить обов'язок її шанувати й підтримувати, купуючи книжку, коли вже не з духових потреб, то хоч з національно-політичного обов'язку, що його наш великий поет Іван Франко називає «тяжким національним ярмом».

Ми цікавилися теж іншими національними еміграціями та їх культурно-книжковим дорібком у повоєнний час на чужині. Виходить, що найсильніша й добре загосподарена є польська еміграція, яка також дбає про свої духові потреби — друковане слово. Кількісно поляки нас не перевищують, хоч треба зазначити, що в них багато більше появляється різних праць англійською мовою. Крім поляків багато видають також москалі і словаки. Про москалів нічого конкретного не можемо сказати, а словаки мають до 1000 різних книжкових назв.

Приємно підкреслити, що оглядаючи цей наш видавничий дорібок на Мадридській виставці, свій щирий подив і захоплення виявляли не тільки еспанці, але теж інші чужинці, майже з цілого світу, бо крім різних європейців виставку відвідували канадійці, американці, аргентинці, бразилійці, чилійці, китайці та інші. Багато з них висловлювались, що сумніваються, чи вони могли б у подібних умовах, на чужині, без матеріальних середників, добитися такого видавничого успіху. Очевидно, що

в цих словах було трохи чемности, але було теж і признання, бо наслідки нашої видавничої праці справді великі.

З мови цифер бачимо, що до 1950 р. у нашому видавничому русі вели перед українська еміграція в європейських країнах на чолі з Німеччиною. Початковим роком нашої видавничої діяльності був 1945 р., а в 1946 р. вона зростає майже вп'ятеро. До кульмінаційної точки доходить у 1947 р. Від 1948 р. бачимо поважний спад, що аж до 1952 р. постійно обнижується. Врешті, осягнувши найнижче число — до трьох десятків назв — задержується.

На цей нагальний зріст і спад складається, головню, дві причини: Напочатку наша еміграція була жадна друкованого українського вільного слова. За гроші не було так тяжко. Люди, живучи в таборах, мали можливість роздобути трохи безвартісних повосенних німецьких грошей. У кожному таборі були кооперативи, що теж займалися продажем книжок. Були люди, що ніколи у своєму житті не мали книжки в руках, хоч уважали себе «найрозумнішими», були теж такі, що перший раз зустрілися з книжкою в таборовій крамниці, тепер купували її, хоч читати не вміли, і просили школярів, щоб читали їм. Вліті 1948 р. була проведена реформа німецької марки, що сильно вдарила по цілому нашому таборовому життю. Вона зменшила покупців книжки, а зокрема сильно підорвала працю наших видавництв — кооперативних і приватних.

Другою причиною занепаду наших видавництв в Європі — було масове переселення нашої еміграції в заморські країни: до США, Канади і Австралії, що тривало аж до 1951 р.

В тих роках у США і Канаді наших видань було мало. Це не значить, що там між нашою еміграцією не було зацікавлення книжкою. Воно було, але в тих часах поліці українських книгарень за океаном були ще заповнені цінними старокрайовими виданнями та допливаючими до них європейсько-емігрантськими. А крім цього увага української заокеанської еміграції була звернена, головню, на поміч своїм братам, новим емігрантам, в Європі. Від неї час вимагав не тільки фізичної й духової напруги, але теж поважного грошового вкладу, щоб рятувати українських біженців. Тут треба враховувати не тільки допомогу загальну, масову — збирання еміграційного фонду, підписування «ашурансів» і «афідавітів», збірки харчів і одежі — а теж допомоги індивідуальні від родин та знайомих. З тих, очевидно зрозумілих, причин видавнича діяльність у заморських країнах була на дальшому плині.

Але від 1950 р. наш видавничий рух щораз більше пересувається з Європи до США і Канади. Видавнича діяльність там зростає і доходить до найвищого числа в 1955 році. Правда, до кінця 1956 р. бракує ще два місяці, але вже тепер можна сумніватися, чи в цьому році вона дорівняє минулорічній. Назагал починаємо відчувати, що наша видавнича діяльність слабне, а це дуже злий знак у нашій культурній праці та у визвольній боротьбі нашого народу. Коли б хтось сказав, що ми вже «змучились», то дозволимо собі відповісти: ще дуже заскоро! В кожному разі, коли пишемо ці рядки, то на 1956 р. припадає тільки 108 книжкових видань. У жовтневому числі «Віблиос»-у закінчено

140 назвою, але туди включені нові пресові видання, календарі, а теж окремими числами позначені більшетомові твори.

В цифрах, якими користуємося тут, є теж чужомовні видання українських видавництв. До них належать також видання латинською мовою ОО. Василіян у Римі. Є тут теж видання »Шкотської Ліги«, а навіть чужих авторів і чужих видавців (їх не багато), які займаються українською проблемою.

Цифри говорять нам, що перше місце в нашому видавничому русі займає Німеччина, друге — США, третє — Канада. З дотеперішнього досвіду можна передбачати, що в найближчих роках перше місце займуть США. Туди переселяються теж українські видавці з Буенос-Айрес (Аргентини). Вже переселився до США видавець Микола Денисюк, якого аргентинський дорібок досить гарний і вартий уваги. Загалом, приглядаючись цифрам нашої видавничої діяльності, висловлюємо єдине бажання: щоб наша видавнича праця, в цілому світі — не слабла, а кріпшала, щоб ми могли імпонувати світові не тільки кількістю, а теж і якістю видань.

Кілька слів про видавництва та видавців

Про наші видавництва та видавців, під оглядом спеціалізації їх праці (в стислому розумінні), не можна багато сказати, бо спеціалізованих видавництв і видавців, у порівнянні з державними народами, в нас майже немає. Все таки всі вони, більшою чи меншою мірою, прислужилися нашій видавничій культурі, тому нашим обов'язком є згадати їх, зокрема тих, що за останніх 12 років проявили жертвну працю, не дивлячись на грошовий зарібок.

Вартий уваги теж і той факт, що одні з видавництв та видавців є також великими нашими громадськими установами чи діями, зовсім безкорисними, а другі — надто великими купцями, такими ж великими, що часто забувають про свої громадські обов'язки. Між іншим, у цілому культурному світі існує звичай, що видавництва і видавці посилають певну кількість кожної виданої книжки своїм державним і науковим бібліотекам, без жадного обов'язку тих бібліотек давати свою критику на видану книжку. Рекляма книжки, за допомогою рецензій-критик і бібліографічних заміток у пресі — це приватна справа видавця. В деяких державах послілка дарових примірників до бібліотек, які є добром цілого народу, є законним обов'язком. Так, напр., є в Іспанії. Національна бібліотека в Мадриді обов'язково мусить одержувати по два примірники кожної книжки. Дирекція бібліотеки слідкує за новими виданнями і має право пригадати про цей обов'язок. Очевидно, що видавці його сповняють і посилають бібліотеці не два, а 5-10 прим., щоб Національна бібліотека могла обмінюватися виданнями з подібними закордонними центрами. Кожного року видавництва і видавці влаштовують у залах бібліотеки спільну виставку та друкують власними коштами спільний описовий каталог.

Цей звичай варта практикувати і в нас. Правда, не маємо на чужині власної національної бібліотеки, але є в нас бібліотеки НТШ, УВАН, є кілька бібліотек з музеями. В нас, свого часу, була постанова, що мо-

рально зобов'язувала наші видавництва та видавців посилати бібліотекам дарові примірники, але цю постанову, на жаль, занедбано.

На нашу думку, навіть серед наших еміграційних умов можна влаштувати виставки українського друкованого слова та друкувати каталоги-бібліографії, якщо не кожного року, то хоч що кілька років, що мало б дуже велике й поважне виховне значення для читача і видавця. Це треба б зробити за період останніх 12 років, бо з кожним роком будуть зростати труднощі у вибиранні друкованого слова, щоб задокументувати його у відповідній формі для майбутнього дослідника.

Зладити статистику наших видавництв та видавців — можна. Треба сказати, що їх кількість дуже велика. Маємо зареєстрованих нами понад 130 різних видавництв. На наші еміграційні умови ця кількість завелика і вона великою мірою обнижує якість нашої книжкової продукції. Маємо на увазі останній період 12 років. Сьогодні кількість наших видавництв і видавців змаліла до, приблизно, 80. Однак ще й тепер їх число, на нашу думку, завелике, його можна обмежити навіть до третини і загальної шкоди не було б, навпаки — можна б сподіватися матеріального скріплення видавництв та поживавлення їх діяльності. Своєю якісною продукцією вони здобували б щораз більше читачів. Тільки силою факту мусимо реєструвати навіть ті видавництва, які на протязі 12 років видали 1-2 книжки. Це, однак, не видавці, а люди, що, між іншим, шукали теж «щастя», якщо можна так висловитись, на книжці. Очевидно, що з таких видавництв нічого не виходить і вийти не може. Треба сказати, що цілий ліс видавництв — це, певною мірою, знеохочування читача, який теж приглядається до видавця книжки.

На нашу думку, навіть у наших еміграційних умовах нам потрібна різнорідна література. Теж і полемічна, якщо вона на належній висоті, є здоровим обміном думок, а не взаємообвинуваченням і обплывуванням. Вільнолюбний та вільний духом людині диктатура не відповідає, тож кожний обмін думок має своє значення, є корисний і побажаний. Але все мусить мати свої межі!

Найбільше нових видавництв народилось було в Німеччині. Але з круглого числа 50, продовжують видавничу діяльність у Німеччині (або в котрійсь заморській країні) тільки одиниці. Цілком перервали видавничу діяльність Український Вільний Університет (УВУ) і Український Технічно-Господарський Інститут (УТГІ), що видавали (циклостилевим друком) досить велику кількість дуже поважних праць наших учених (вони були студентськими посібниками). Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Українська Вільна Академія Наук продовжують свою видавничу діяльність; НТШ — у Сарселі та Нью-Йорку, УВАН — у Нью-Йорку і Вінніперу.

З Мюнхенських видавництв зліквідувалися: «Універсальна бібліотека», «Вернигора», «Академія», «Брама Софії», «Українська Трибуна» та інші. Продовжують свою видавничу працю: «Християнський Голос», «Апостольська Візитатура», В-ва Української Автокефальної Православної Церкви, ЗЧ ОУН, УГВР, УНР-ади, «Молоде Життя», «Українське Видавництво» («Шлях Перемоги»), «Братство Вояків І УД УНА», «Укра-

інський Самостійник», «До Зброї», «Сучасна Україна», «Дніпрова Хвиля». В інших містах Німеччини працювали: «Рідна Школа» (Ганновер), «Українське Слово» (Регенсбург), «Пласт» (Байройт); в Авгсбурзі працювали «Пу-Гу», Ярослав Пастушенко, вже покійний Антін Білоус, що був відновив працю спочатку сам, згодом до спілки з покійним Юрієм Тищенком у Нью-Йорку, а вкінці у зреформованім В-ві «Книго-Спілка», що працює до сьогодні; зліквідувалися «Орлик» (Берхтесгаден), «Заграва» (Бльомберг), «Бистриця» (Гайденав) та багато других у різних містах Німеччини. Видавництво «Спілки Української Молоді» працює в Мюнхені, Лондоні, Нью-Йорку і Торонті. В Новому Ульмі продовжують свою працю «Українські Вісті», «Україна» і «Прометей».

В Австрії з наших видавництв чи не найсильніше було «Нові Дні», що продовжує свою працю в Канаді. Крім «Нових Днів», у Зальцбургу працювало «Звено» і «Промінь». «Звеном» керував, правдоподібно, Микола Денисюк, що переселився до Буенос-Айрес і, як можна судити по виданнях, добре поставив власне В-во, але, в останньому часі, переселився до США. У Фельдкірх було В-во «Заграва», якесь В-во працювало в Ляндеку. В Інсбруці працювали «Добра Книжка», сьогодні в Торонті, та наш старий львівський видавець Іван Тиктор, що, зі змінним щастям, продовжує працю у Вінніпегу.

Повосенний наш видавничий рух у Франції започаткував Петро Ардан у Парижі. Там коротко працювало в-во Митрополита Іларіона (проф. д-ра Івана Огієнка) «Наша Культура», а до сьогодні продовжують працю «Перша Українська Друкарня у Франції», «Українець-Час» і «Громада».

В Англії працюють видавництво Союзу Українців у Великій Британії, «Українська Видавнича Спілка», «Українська Думка» і в-во СУМ-у. Це найбільш відомі, можливо, що існувало, або існує ще якесь наше видавництво, яке не розгорнуло більшої діяльності. Знаємо, що якийсь час працювало в Лондоні в-во «Бунчук», правдоподібно також в-во «ДОБРУС»-у, але їх видавничий дорібок не великий.

В Римі продовжують свою працю видавництва Апостольського Візита-тора та ОО. Василян. Перше видає літургічні книжки, в потребі інші, а друге — дуже цінні «Записки Чину св. Василя Великого» і цінні документи латинською мовою.

В Бельгії, здається припадково, почав був свою видавничу працю Карло Мулькевич, що видав кілька книжок, а до сьогодні працює «Альфонсіяньська Бібліотека» в Лювені.

В США нашим видавничим центром є Нью-Йорк, але, на жаль, не маємо потрібних відомостей про всі наші видавництва. Згадаємо тут: НТШ, УВАН, СУМ, ООЧСУ, «Книго-Спілка», «Говерля», «Булава», «Червона Калина», «Слово», «Світ»; В Джерзі Ситі: «Свобода» й «Український Народний Союз», який видав цілий ряд дуже цінних праць англійською мовою; кілька книжок англійською мовою видав також Український Конгресовий Комітет. У Філяделфії працює В-во «Київ» і «Америка». Дуже цікаві книжкові видання «Української Вільної Громади» в Скрантоні та видавництва ОО. Василян в Гепштет, які вже кілька років видають книжечки «Слова Доброго Пастиря». Працює одно чи два видавництва в Шікаго та Дітройті.

Наш видавничий рух у Канаді концентрується у двох містах, а саме в Торонті, де працюють в-ва: ОО. Василян, СУМ-у, Ліги Визволення України, «Гомін України», «На Варті», «Ми і світ», «Свшан Зілля», «Добра Книжка»; у Вінніпегу проявляють видавничу діяльність: УВАН, ОО. Василяни, Комітет Українців Канади, Український Народний Дім, «Наша Культура», «Новий Шлях», Іван Тиктор, Братство Українців-Католиків, «Культура й Освіта», а в останніх роках сильно поживали свою діяльність в-ва «Тризуб», «Рідна Школа» і «В-во Інституту Дослідів Волині», яке досі видало цілий ряд цінних праць з дослідів Волині й Полісся. Знані в-ва ОО. Василян у Мондері і Чину Найсвятішого Ізбавителя, «Логосу» і «Голосу Спасителя» в Йорктоні. В Канаді, майже в кожному більшому місті, щось хтось видав, але навіть в Едмонтоні, де живе багато українців, не створився поважніший видавничий центр.

В Аргентині, крім згаданого в Буенос-Айрес видавництва Миколи Денисюка, працюють ще інші видавництва, а саме: «Просвіти», Юліана Середяка, «Полтава», «Перемога» і «Пороги». По Денисюкові, друге місце, найправдоподібніше, займає «Перемога». Всі ці видавництва підупали наслідком слабого зацікавлення рідною книжкою серед нашої тамошньої еміграції, а крім цього державний закон паралізував висилку видань за кордон. Треба було мати спеціальні експортні дозволи на які, очевидно, наші видавці не мали грошей.

Вкінці треба б сказати щось про видавничий рух в Австралії, але, на жаль, ми не маємо потрібних відомостей. Знаємо, що в Австралії є наша преса, є там виданих, нам відомих, 11 книжок і знаємо, що в-во «Ластівка» працює в Аделаїді, але існує також видавництво в Мелборні.

Кінчаючи цей наш скромний огляд, ми надто свідомі, що він не повний, а одночасно ми свідомі теж, які труднощі будуть перед майбутнім дослідником цього нашого культурно-видавничого руху, коли минуть роки. Ми не претендуємо на непомилність у цифрах і словесах своїх думок, тож раді були б, якщо б за цю справу взялися люди більше досвідчені, люди, що розпоряджають більшим і точнішим матеріалом.

При цьому хочемо підкреслити, що деякі наші скептичні думки висловлені не тому, щоб послабити, зранити чи навіть вбити особисті амбіції людей, що так щиро трудилися і трудяться для видавничої справи, а тільки тому, що нашим найгарячішим бажанням є, щоб наші видавництва росли й розвивалися, щоб вони не були випадковими в нашому житті, а серйозними культурними установами, що служать нашим духовим потребам.

Тільки той, хто нічого не робить не може робити помилок у праці. Не забуваймо розумної строфи нашого духового велетня Івана Франка:

«Дурний, хто помилок лякаючись
Не сміє братися до діла, —
Так як би я не їв лякаючись,
Щоб кришка в голосницю не влетіла!»

Мадрид, у жовтні 1956 Р. Б.

З нових видань

Олекса Бабій: «ПОВСТАНЦІ», поема. «Літературне видавництво», Чикаго 1956. Наша мистецька проза ніяк не може справитися з тематикою сучасної визвольної боротьби України. Беруться за неї й поети-лірики, але їхній патос звучить якось нешироко, штучно. Та ось відомий між двома війнами Олесь Бабій, що, попри лірику, дав був українській літературі епопею «Гуцульський курінь» з визвольних змагань двадцятих років, узявся такою ж епопеею прославити боротьбу УПА. Це може здаватися комусь парадоксом, щоб такі бурхливі події описувати спокійною, епічною манерою, — однак читач, який відважиться взяти в руки, а то й прочитати 180 стор. віршованої мови, переконається, що епічний спокій дуже надається для зображення кривавих, апокаліптичних подій! А втім, цю істину знали вже й Гомер з Вергілієм, і О. Бабій не відкрив Америки, але що підібрав відповідну форму для цієї, ніяк не легкої теми, це правда.

Інша річ, як він з нею справився! Правда, маємо в поемі Бабія усі моменти, необхідні для епопеї: і широке полотно (села), й багато осіб, вкупі з їхніми родоводами, і бої, і щось у роді «плачу Ярославни», і бадьоре закінчення, але коли з описом села, його психологією й настроями, Автор справився зовсім задовільно, то вже силуетки поодиноких осіб невизначні, зтираються одні одними, і читач не дуже знає, хто «син шевця», а хто «дякова донька». Та найбільший недолік у змалюванні боїв, бо є тільки оборона, втеча з оточення, та ворожі атаки, а про якісь дії повстанців довідемося тільки «з оповідань». Це власне й суттєвий поетичний прогріх, бо коли б навіть справді нічого з героїських і бравурних наскоків УПАрмії в дійсності й не було, то Автор у героїчній епопеї повинен їх створити. Але ж сотні таких саме очайдушних атак, наскоків, атентатів і т. п. військових дій у історії УПА записано очевидцями, звідки й можна було покористуватися навіть вірним описом дійсної події!

Поза цим головним недоліком, небагато можна закинути Авторові. Його описи природи, можлива мова, бездоганний вірш, — це те все, чим визначився був уже давно Олесь Бабій. За його ж найновішу працю — хай йому буде найбільшою подякою загальне читання «Повстанців».

Щоправда, деякі політичні моменти, хоч і змальовані Автором об'єктивно, можуть насторожити деякого до «Повстанців», зокрема ж за його виразні симпатії до Ст. Бандери. Та чи з-за цих позалітературних причин можна відкидати таке рідке явище в українській літературі — героїчну епопею?

Суворо-проста обкладинка неназваного автора, знаменито гармоніює з книжкою.

Олексій Запорожець-Девлад: «В ОДВІЧНИЙ БОРОТЬБІ». Збірка нарисів і оповідань. Накладом автора, Буенос-Айрес 1955. Ст. 370. Мистецьке оформлення В. Каплуна.

Олексій Запорожець-Девлад: «ГАРБУЗОВА МІСТЕРІЯ». Гумористична повість, Буенос-Айрес 1956. Мистецьке оформлення Б. Крюкова.

І не думав ніколи Дніпровий лощман, що доведеться йому іншим ремеслом зайнятися та ще й таким далеким від плавання по Дніпру! А ось доля судила заплести в Аргентину та письменником стати! Для цього треба було мати велику дозу очайдушності, але коли хто звик змагатися зі стихією, йому і «граматика та стилістика», як каже сам Автор, — не страшні. А коли в допомогу стали соковита, запашна й образна селянська мова, якою автор змалку й до старости послуговується, та оцей народний гумор, — то й не дивно, що його оповідання, фейлетони, нариси й повісті, як і описи Дніпрових порогів — наукова розвідка для УВАН, — читається дуже приємно. Зокрема радо читатимуть його речі ті, кому нерви не дозволяють пригадувати московських стра-

хить в Україні. Бо коли Девлад-Запорожець і торкається таких тем у деяких оповіданнях, то розповідь його така філософічно-селянсько-спокійна, що не спалахує, а тільки глибоко западає в душу, щоб у «слухний час» вибухнути справедливою помстою.

Трохи незрозуміло читачеві, як це сталося, що в «В одвічний боротьбі» — Автор намагається (що йому, зрештою, добре вдається!) розкрити в історичному аспекті глибоке провалля між славною «козацькою нацією» й варварськими пошехонцями, яких завжди називає їхнім властивим іменням, себто москалями, — а в «Гарбузовій містерії» москалі раптом десь зникли з України, а всьому винуваті тільки «комуністи». Не думаємо, щоб Автор — очевидець московської окупації впродовж півстоліття, не міг розпізнати під «комунізмом» — ярого московського імперіялізму, змалюваного таки ним у попередніх його оповіданнях!

Мистецьке оформлення В. Каплуна позначається чіткістю та майже фотографічною вірністю ілюстрацій, а Б. Крюкова — легкістю й модерністю. Обидві книжки можна сміло поручити читачській публіці, зокрема ж молоді.

Софія Наумович

СПИСОК АВТОРІВ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» В 1956 р.

В 1956 році у «Визвольному Шляху» друкували свої праці 59 авторів. Подасмо їх в алфавітному порядку:

Д-р Микола Аркас
Проф. Леонід Бачинський
Богдан Бора
Юрій Бурякiewicz
Д-р Дмитро Бучинський
Д-р Григорій Васькович
Проф. Григорій Ващенко
Проф. Микола Величківський
М. Верес
Борис Вітошинський
Микола Волиньський
Д-р Степан Горак
Проф. Дам'ян Горняткевич
Павло Воскобійник
О. Данський
Проф. Володимир Державин
Д-р Дмитро Донцов
Григорій Драбат
Д-р Ростислав Єндик
Д-р Григорій Завадович(†)
Петро Кізко
Д-р М. Климишин
Д-р А. Княжинський
Проф. О. Кульчицький
Д-р О. Курпей
о. д-р Б. Курилас
Мгр Роман Кухар
Михайло Кущнір
Мгр Ізидора Левкович

Ольга Лубська
Володимир Микула
о. д-р А. Михальський
Проф. д-р М. Міщенко
Проф. А. Манайло
Протоієрей М.
Проф. М. Мухин
Софія Наумович
Михайло Орест
Ліц. екон.-фін. наук Г. Ощипко
Михайло Павлюк
Василь Перебийніс
Проф. І. Розгін
Д-р Юрій Русов
Проф. П. Савчук
Яр Славутич
Інж. Юрій Сластін
Д-р О. Соколевич
Проф. Володимир Січинський
Роман Степанович
Інж. Юрій Степовий
Ярослав Стецько
Юрій Тис-Крохмалюк
Проф. Кость Титаренко
Михайло Трихрест
М. Чорноморець
Інж. Д. Шалдій
о. д-р І. Шевців
Проф. Вадим Щербаківський
Проф. д-р Володимир Янів

Закінчуючи черговий рік нашої праці, всім Співробітникам, Заступникам, Кольпортерам, Працівникам друкарні УВС, Передплатникам і Читачам складаємо щире подяку за жертвову моральну і матеріальну піддержку, якій завдячуємо безперебійне видавання «Визвольного Шляху» та його високий рівень.

НА ПРЕСФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Листа ч. 958, збірщик пп. **І. Процик** (Романовський (Глостер)). Жертвували: Масон — 10 ш.; **І. Процик** — 5 ш.; **Г. Сірко** — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — **І. Романовський**, **М. Кінаш**, **В. Косолович**, **Т. Норчик**, **Ю. Йосипчук**, **І. Мартинюк**; по 2 ш. — **М. Предко**, **В. Мартинюк**, **В. Гладун**, **О. Чудак**, **Старовіцький**, **Г. Даців**, **Л. Блюс**, **А. Коваль**, **С. Павлюк**, **В. Васильків**, **Ю. Кутляк**; по 1 ш. — **Г. Трухан**, **Й. Фінів**, **М. Дмитренко**.

Листа ч. 503, збірщик п. **Г. Сенів** (Нью-Йорк, США). Жертвували: **П. Микитин** — 2 дол.; по 1 дол. — **Й. Коваль**, **М. Дзюбак**, **І. Кадиляк**, **І. Колосій**, **Д. Онищенко**, **В. Росяк**, **Т. Сенів**; по 50 цент. — **П. Смарш**, **Т. Пелявський**, **Т. Дякун**, **Нечіткий (?)**.

Листа ч. 399, збірщик п. **М. Юзенів** (Нью-Йорк, США). Жертвували: **М. Юзенів** — 2 дол.; **М. Ходоба** — 2 дол.; **З. Ціховка** — 1 дол.

Листа ч. 527, збірщик п. **М. С.** (Нью-Йорк, США). Жертвували: **В. Никифор'юк** — 5 дол.; **М. С.** — 1 дол. 25 цент.; по 1 дол. — **А. Ясний**, **В. Абрамюк**, **І. Підгасцький**, **М. Крук**, **М. Романів**, **С. Мельник**.

Листа ч. 587, збірщик п. **М. Цебрій** (Рочдейл). Жертвували: **М. Цебрій** — 10 ш.; по 5 ш. — **М. Шевців**, **М. Кішко**, **М. Дмитерчук**, **М. Максимович**; **Г. Плєскун** — 3 ш.; по 2 ш. 6 п. — **М. Музичка**, **М. Кузів**.

Листа ч. 839, збірщик п. **О. К-й** (Ковелтрі). Жертвували: **О. К-й** — 10 ш.; **І. Гладан** — 10 ш.; **М. Серєда** — 5 ш.

Індивідуальні пожертви: проф. **Д. Горниткевич** (Ньюарк, США) — 1 ф. 11 ш.; **М. Грицков'ян** (Нью-Йорк, США) — 5 дол.; **О. Курчинський** (Мюнхен, Німеччина) — 5 НМ.; **Я. Маринюк** (Ньюгавен) — 6 ш.; **М. Васильків** (Гатфілд) — 1 ф. 2 ш.; **А. Питльований** (Бедфорд) — 3 ш.; **П. Гулак** (Стровніч Камп) — 15 ш.; **І. Федішин** (Бірінггем) — 12 ш.; **П. Вітівський** (Глязгов) — 6 ш.; по 5 ш. — **М. Пастух** (Редінг), **П. В. (Брадфорд)**; **С. Б. (Сталибрідж)** — 3 ш.; по 2 ш. — **В. Процко** (Редінг), **М. Кулєша** (Фелтвелл), **Т. Матенка** (Стейтен Айлянд, США) — 1 дол.; **В. Божко** (Ньюарк, США) — 50 цент.

Всім Жертводавцям сердечно дякуємо.

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

- 114. п. **Г. Цебрій** (Нью-Йорк, США) — 2
- 115. п. **Процик** (Глостер, Англія) — 2
- 116. п. **Дзюмбак** (Брадфорд, Англія) — 1
- 117. п. **М. Іваницький** (Аделаїда) — 1
- 118. п. **О. Музичка** (Лондон, Англія) — 1
- 119. о. прот. **П. Фалько** (Рочестер, США) — 1
- 120. п. **М. Макар** (Віндзор, Канада) — 1
- 121. п. **А. Андреюк** (Ньюарк, США) — 1
- 122. п. **М. Федішин** (Детройт, США) — 2

Хто черговий? Ставайте в ряди активних приятелів Вашого журналу!